گەشەی ئابووری ئاسیاو ئاستەنگەکانی

وڵاتانی

(ژاپۆن،چین،کۆریای باشوور و مالیزیا)

وەك نموونە

چۆن دەکرێت هەرێمی کوردستان سوود لەئەزموونی ئەم وڵاتانە وەربگرێت؟

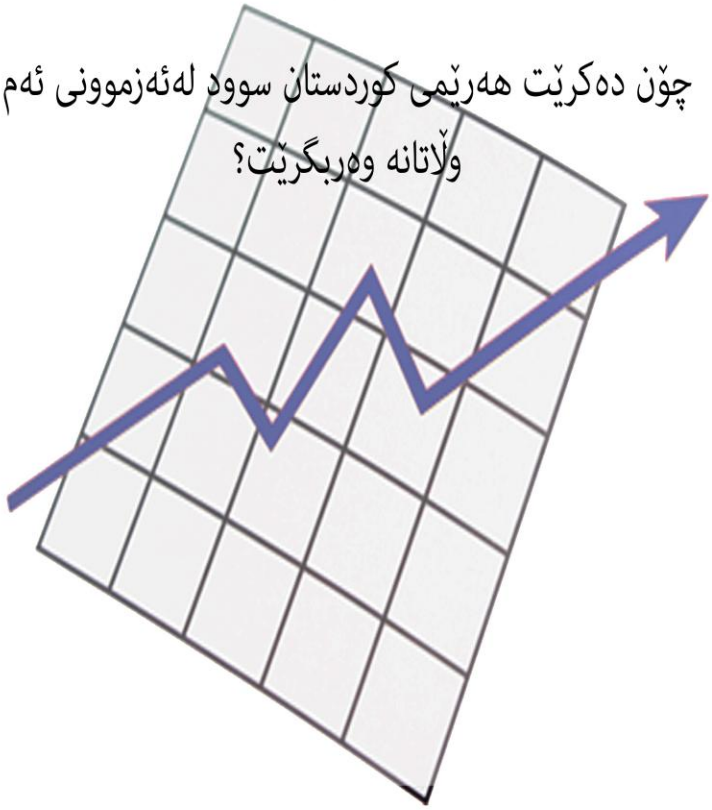

یونس علی احمد

گەشەی ئابووری ئاسیاو ئاستەنگەکانی وڵاتانی (ژاپۆن،چین،کۆریای باشوور و مالیزیا) وەك نموونە

یونس علی احمد

The Economic Growth in Asia and Its Impediments

(Japan,China,South Korea and Malaysia) A case Study

How the Kurdistan Region can gain advantagefrom of the experiences of those countries ?

یونس علی احمد

*لەدایکبوی ساڵی (1979)ی شاری کەرکوك.

*خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی لەشاری چەمچەماڵ تەواوکردوە.

* ساڵی (2004) بروانامەی بەکالۆریۆس لەزانستی ئابووری لەزانکۆی سلیمانی.

* ساڵی (2006) بروانامەی ماستەر لەزانستی ئابووری لەزانکۆی سەلاحەددین.

* ساڵی(2006-2011) مامۆستا لە کۆلێجی کارگێری و ئابووری وکۆلێجی بازرگانی.

* ئێستا خوێندکاری دکتۆرایە لە زانکۆی پۆترا لەمالیزیا.

چاپی یەکەم

2012

گەشەی ئابووری ئاسیا وئاستەنگەکانی
ولأتانی
(ژاپۆن،چین،کۆریای باشوور،مالیزیا)
وەك نموونە

چۆن دەکرێت هەرێمی کوردستان سوود لەئەزموونی ئەم ولأتانە وەربگرێت؟

یونس علی

2102

بەناوی خودای گەورەو میهرەبان

ناوی کتێب: گەشەی ئابووری ئاسیا وئاستەنگەکانی ولاّتانی (ژاپۆن،چین،کۆریای باشوور،مالیزیا) وەك نموونە

نوسەر : یونس علی احمد

دیزاینی بەرگ: سامان مولود

تایپ:سوپا سلام

چاپی یەکەم 2012

چاپخانە :

پێشکەش

ئەم بەرهەمە بچووك وسادەیە پێشکەشە بە...

* ڕۆحی پاکی پێغەمبەر دروودی خودای لەسەر بێت.

*دایك وباوکی زۆر بەڕێز و خۆشەویستم.

* خوشك وبراکانم.

*خێزان ومناڵەکانم.

*هەموو هاورێ و ئازیزانم لە قۆناغەکانی خوێندن و ژیانم.

*هەموو ئەوکەسانەی بەدوای زانست وزانیاری دەگەڕێن.

*هەموو ئەوکەسە دڵسۆزانەی بە سەرنج وپێشنیارەکانیان چاپی دووەمی ئەم کتێبە دەوڵەمەندتردەکەن.

سوپاس و پێزانین

* بۆئەوەی بێ وەفا نەبم بەرامبەر خودا بە پێویستی دەزانم سوپاسی خودا بکەم کەمنی لە نەخوێنەوارەوە کرد بەخوێنەوار،ئەو خودایەی کە خاوەنی هەموو پێنوس و پەرتووك و نووسەرەکانە.

*بۆ دایك وباوکی بەرێزم.

*بۆ هەموو مامۆستا بەرێزەکانی سەرجەم قۆناغەکانی خوێندنم.

*بۆراگرایەتی کۆلێجی کارگێری وئابووری بەتایبەت بەرێزان کاك دکتۆر ئاراس و کاك دکتۆر نزار.

*بۆ بەرێزان ئەندامانی ئەنجومەنی کۆلێجی بازرگانی(د.شونم،د.نرمین،م.کارزان ،د.ریزان ،د.محمد،د.بصیرە،د.عزت صابر).

*بۆ مامۆستای بەرێزم پرۆفیسۆر د.محمد رؤوف سعید.

*بۆ بەرێزان (د. فهمی فریق ،سوپا سەلام ، سامان مولود)

*بۆ بەرێزان(نەبەز،هاوژین،ئاراس،سمیە،شیما) لەبەشی ئابووری کۆلێجی کارگێری وئابووری.

*بۆ بەرێزان(کاوان،فرهاد،ئاریان،چیا،پەیمان) لەبەشی ئابووری کۆلێجی بازرگانی.

*بۆ هەموو ئەو کەسانەی بەجۆرێك لە جۆرەکان بەشداربوون لە تەواوکردنی ئەم بەرهەم سادە وبچووکە.

بەرایی

دوای شۆرشی پیشەسازی و دوای سەپاندنی پرۆسەی دابەشبونی کار بەسەر بەشە دواکەوتوەکەی کۆمەڵگەی مرۆڤیدا،جۆرە دابەشبونێك هاتە کایەوە کەبەشێك لە وڵاتانی جیهان،ئەوانەی شۆرشی پیشەسازی تیایاندا سەری هەڵدا و بونە وڵاتانی داگیرکەر وە کۆمەڵگەکانی تر کە ئابووریەکانیان کرانە ئابووری پاشکۆی وڵاتانی پێشکەوتوتر.کەبەتەنها سوودیان لێ وەردەگیرا بۆ دابینکردنی سەرچاوەی سروشتی و سەرچاوەی هێزی کاری هەرزان و بازارەکانیان والأکران بۆ ساغکردنەوەی بەرهەمی وڵاتە پیشەسازیە پێشکەوتوەکان.

بەدەستهێنانی سەربەخۆیی رامیاری لەلایەن وڵاتانی دواکەوتوە وە کەدواتر ناسران بە وڵاتانی تازەپێگەیشتوو نەبوە دەسپێك و بنەمایەك بۆ رزگار بوونیان لە پاشکۆبونی ئابووریەکانیان و دەربازبونیان لەبازنەی دواکەوتویی و هەژاری،بگرە لەزۆر روەوە تادەهات گاپی دواکەوتویی فراوانتر دەبوو.

لەدوای جەنگی دووەمی جیهانیەوە زۆرێك لەبیرمەندە ئابووریەکان بەوانەشەوە کە بەرەگەز و رەچەڵەك ئابووریناسانی خۆرئاوابون،چەندین مۆدیلی گەشەپێدانیان خستەروو بۆ وڵاتانی تازەپێگەیشتوو بەمەبەستی سوود وەرگرتن لێی وپراکتیزەکردنی،بۆگێرانەوەی هیوا بۆ ئەو وڵاتانە کەمەرج نیە هەردەم وهەمیشە بەدواکەوتوویی بمێنێتەوە،بگرە دەکرێت بەبەرنامەرێژی بۆ گەشەپێدانی ئابووری بۆشاییەکانی بەرتەسکتر بکرێتەوە وە بتوانن بازنەی دواکەوتوویی بپسێنن وە ئامانجی گەشەی ئابووری لەخەونێکی بەدی نەهاتوە وە بکەنە کردەیەکی بەرهەمدار.

وڵاتانی ئاسیا،بۆ نموونە ژاپۆن،چینی میللی ،کۆریای باشوور،مالیزیا،بەدەر لەو جیاوازیانەی کەهەیانەو،بەدەر لەجیاوازیەکانی سیستمی رامیاری و ئابووریەکانیان وجیاوازی سەرچاوە بزوێنەرەکانی ئەو گەشەسەندنانە،بەدەر لەم جیاوازیانە،خاڵی هاوبەشیان بریتیە لە تواناکانیان بۆ

هێنانەدی گەشەی ئابووری کەبریتیە لە ئامانجی سەرەکی و کۆتایی هەر سیستمێکی ئابووری.کەواتە ئەم ئەزموونە سەرکەوتوانە بەدەر لە هەموو ئەو رەخنانەی کەئاراستەی ئەم ئەزموونە یاخود ئەوی دیکەیان دەکرێت،مۆدیلەکانی گەشەی ئابووری لەم ولاّتانە مایەی هەڵوێستەکردنە لەسەری و دەکرێت بەقوڵی و زۆر چروپر تێرامانی لەسەر بکرێت بەمەبەستی سوود وەرگرتن لێی بۆ ولاّتانی هاوشێوە بگرە جیاواز لێیان.

سیماو خەسڵەتی کتێبخانەی ئابووری کوردی هەژاریەکی گەورەی پێوە دیارە،کەواتە هەر هەوڵێك بەئاراستەی کەمکردنەوەی ئەو هەژاریە کۆششێکە پێویست دەکات دەستخۆشی گەورەی لیَ بکرێت بەتایبەت دوای نامۆتربونی زۆرینەی خوێنەری کورد بەزمانی عەرەبی وئاشنا نەبوونیان بەهەر ئەلتەرناتیڤێکی دیکە بۆ نموونە زمانی ئینگلیزی.کەواتە پرچەك کردنی خوێنەری کوردی بەچەمك و بەها زانستیەکانی سەردەم بە شێکە لە لێپرسراوێتیەکانی نوسەرانی باشووری کوردستان.

پرۆفیسۆر د.محمد رؤوف سعید
مامۆستای زانکۆی سلێمانی
کۆلێجی کارگێری و ئابووری

ناوەڕۆك

بابەت	لاپەرە
پێشكەش	3
سوپاس وپێزانین	4
بەرایی	6-5
ناوەرۆك	9-7
پێشەكی	11-10

بەشی یەكەم

رەهەندە جیاوەزەكانی گەشەی ئابووری.......... 18-12

باسی یەكەم: چەمك و واتای گەشەی ئابووری و پەرەپێدانی ئابووری..... 6-11

باسی دووەم: تیۆرەكانی گەشەی ئابووری.......... 12-18

بەشی دووەم

گەشەی ئابووری وڵاتانی كیشوەری ئاسیا.......... 19-179

باسی یەكەم: گەشەی ئابووری وڵاتی ژاپۆن.......... 20-53

یەكەم: پێشەكی یەك دەربارەی وڵاتی ژاپۆن :

دووەم: قۆناغەكانی گەشەكردنی ئابووری وڵاتی ژاپۆن:

سێیەم: هۆكارو بنەماكانی سەركەوتنی ئابووری ژاپۆن:

چوارەم: كۆسپەكانی بەردەم گەشەكردنی ئابووری ژاپۆن:

پێنجەم: گەشەی ئابووری وڵاتی ژاپۆن لەئێستا و داهاتوو:

شەشەم: ئەزموونی گەشەی وڵاتی ژاپۆن و سوودەكانی بۆ ئابووری هەرێمی كوردستان:

باسی دووەم: گەشەی ئابووری وڵاتی چین.......... 54-002

یەكەم: پێشەكی یەك دەربارەی وڵاتی چین:

دووەم: قۆناغەکانی گەشەکردنی ئابووری وڵاتی چین:
سێیەم: هۆکارو بنەماکانی سەرکەوتنی ئابووری چین:
چوارەم: کۆسپەکانی بەردەم گەشەکردنی ئابووری چین:
پێنجەم: گەشەی ئابووری وڵاتی چین لەئێستا و داهاتوو:
شەشەم: ئەزموونی گەشەی وڵاتی چین و سوودەکانی بۆ ئابووری هەرێمی کوردستان:

باسی سێیەم: گەشەی ئابووری وڵاتی کۆریای باشوور.............001-148
یەکەم: پێشەکی یەك دەربارەی وڵاتی کۆریای باشوور:
دووەم: قۆناغەکانی گەشەکردنی ئابووری وڵاتی کۆریای باشوور:
سێیەم: هۆکارو بنەماکانی سەرکەوتنی ئابووری کۆریای باشوور:
چوارەم: کۆسپەکانی بەردەم گەشەکردنی ئابووری کۆریای باشوور:
پێنجەم: گەشەی ئابووری وڵاتی کۆریای باشوور لەئێستا و داهاتوو:
شەشەم: ئەزموونی گەشەی وڵاتی کۆریای باشوور و سوودەکانی بۆ ئابووری هەرێمی کوردستان:

باسی چوارەم:گەشەی ئابووری وڵاتی مالیزیا.....................149 -179
یەکەم: پێشەکی یەك دەربارەی وڵاتی مالیزیا:
دووەم: قۆناغەکانی گەشەکردنی ئابووری وڵاتی مالیزیا:
سێیەم: هۆکارو بنەماکانی سەرکەوتنی ئابووری مالیزیا:
چوارەم: کۆسپەکانی بەردەم گەشەکردنی ئابووری مالیزیا:
پێنجەم: گەشەی ئابووری وڵاتی مالیزیا لەئێستا و داهاتوو:
شەشەم: ئەزموونی گەشەی وڵاتی مالیزیا و سوودەکانی بۆ ئابووری هەرێمی کوردستان:

بەشی سێیەم
قەیرانە جیهانیەکان و کاریگەری لەسەر گەشەی ئابووری وڵاتانی کیشوەری

ئاسیا................ 180-207

باسی یەکەم: مێژوو و هۆکاری سەرهەڵدانی قەیرانە دارایی و ئابوورییە جیهانیەکان.............181 -193

باسی دووەم: کاریگەری قەیران جیهانیەکان لەسەر گەشەی ئابووری وڵاتانی کیشوەری ئاسیا...............194 -207

سەرچاوەکان..199-203

پێشەکی

بێ گومان هیچ کۆمەڵ و نەتەوە و نەژادێك لەخۆوە گەشە و بەرەو پێشچوونی بەدی نەهێناوە, وە هیچ گەل و نەتەوەیەکیش دواکەوتوویی بە میرات بۆ نەماوەتەوە ،وە ئاسۆی گەشەی ئابووری بەردەوام کراوەیە بەلاّم رزگاربوون لە دواکەوتوویی و بەرەو ئاسۆی گەشەکردن بەندن بە هەوڵ و کۆشش و ماندوبوون و ئارەزوومەندیی خەڵك و حوکمەت لە یەك کات دا.

دوای کۆتایی هاتنی جەنگی دووەمی جیهانی ولاّتانی جیهان بیریان لە دامەزراندنی کۆمەڵە رێکخراوێك کردەوە بە دوو مەبەستی سەرەکیی , یەکەمیان بنیاتنانەوەی وێرانکاراوەکانی جەنگ و دووەمیان هەنگاونان بەرەو گەشەی ئابووری. ولاّتانی باشووری رۆژهەلاّتی ئاسیا وەبەتایبەت (ژاپۆن وچینی میللی وکۆریای باشور و مالیزیا) لە پێشەنگی ئەو ولاّتانەن کە ئاسۆیەکی روون و گەشیان هەیە لە بنیاتنانەوە و هاوکات خاوەنی بەرەو پێشچوونێکی گشتگیر وسەرنج راکێشن.

سەرەڕای کەمی دەرامەتە سروشتی و ماددەکانزایەکانی ئەم ولاّتانە، بەلاّم هەبوونی هێز و دەستی کاری لێهاتوو و هەبوونی ژێرخانی ئابووری پتەو و فراوانی بنەما زانستیەکان یارمەتیدەر و هاندەری پێشکەوتنی هەمەچەشنەی ئابووری وکۆمەلاّیەتی و رامیاری ئەم ولاّتانە بوون.

هۆکاری هەڵبژاردنی ئەم ئەزموونانەو باسکردنیان دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە ئەم چوار ولاّتە(ژاپۆن وچینی میللی وکۆریای باشور و مالیزیا) لەڕووی پیشەسازی و ستراتیجی پیادەکردنی پیشەسازیەوە نزیکن لەولاّتانی پێشکەوتوو ئەمە لەلایەك ،وە لەلایەکی ترەوە ئەم ولاّتانە توانیویانە کێ بەرکێ بکەن لەڕووی ڕاکێشان و زیادکردنی وە بەرهێنانی دەرەکی بۆناوخۆی ولاّت.

هاوكـات باسـكردنى ئـەم ئەزموونانـە دەكريـّت سـوودى زۆرى هـەبيّت بـۆ ئابوورى هەريّمى كوردستان لە ريّگەى شارەزابوون و زانينى خـالّى بـەهيّزى ئـەم ولاّتانـــە و ســـوود وەرگــرتن لەهـــەنگاوەكانيان و دوركەوتنـــەوە لەخالّـــە لاوازو كۆسپەكانى بەردەم گەشەكردنيان.

يونس على
Younsahmed17@yahoo.co.uk

بەشی یەکەم
ڕەهەندە جیاوەزەکانی گەشەی ئابووری

باسی یەکەم
چەمك و واتای گەشەی ئابووری و پەرەپێدانی ئابووری

باسی دووەم
تیۆرەکانی گەشەی ئابووری

باسی یەکەم

چەمك و واتای گەشەی ئابووری و پەرەپێدانی ئابووری

Concept of Economic Growth and Developed

بەپێی گۆڕنکاریە مێژوویەکان مانـاو واتـای گەشـەکردن و پەرەپێـدان بەردەوام لەگۆڕاندایە بەهۆی جیاوازی کێشەو گرفت و ئامانجەکانی گەشەکردنی هەر هەرقۆناغێك لەقۆناغەکان.

هەردوو چەمکی گەشـەی ئـابووری (النمو الاقتصـادی) وپەرەپێـدانی ئـابووری (التنمیـە الاقتصـادیە)* مانـای زیـادکردنی توانـای ئـابووری و بـەرەو پێشـبردنی وە بـەرهێنانی سـەرمایەی مـادیی و مرۆیـی دەگەیـەنن. هەنـدێك لەئابووریناسـەکان لـە ئـەدەبیاتی ئـابووری دا یەکسـانی دروسـتدەکەن لـەنێوان هـەردوو چـەمکی گەشـەی ئـابووری و پەرەپێـدانی ئـابووری یـاخود جیـاوازی ناکەن لەنێوانیان وە لە جیاتی یەك بەکاریان دەهێنن،بەڵام لەڕاستیدا جیاوازی زۆرهەیە لەنێوان هەردوو چەمکەکە سەرەڕای خاڵە هاوبەشەکانی نێوانیان.

یەکەم:چەمکی گەشەی ئابووری : Concept of Growth Economic

جیـاوازی زۆر بنـەرەتی هەیـە لـە پێناسـەکردنی گەشـەی ئـابووری بـەپێی جیاوازی روانینی ئابووری ناسەکان و قۆناغە مێژوویەکانی گەشەکردن ،بەڵام بەشـێوەیەکی گشـتی گەشـەی ئـابووری بریتیـە لـە (زیـادبوونێکی ڕاسـتەقینەی بەرهـەم وداهـاتی گشـتی نەتـەوەیی بەشـێوەیەك کـە زیـادبونێکی بـەردەوام لـە پشکی تاکەکەس بێنێتەدی).

لـەم چـەمکەوە بۆمـان دەردەکـەوێت کەگەشـەی ئـابووری تـەنها زیـادبوونی داهـاتی گشـتی نەتـەوەیی ناگرێتـەوە بـەڵکو هاوکـات پێویسـتە داهـاتی ڕاستەقینەی تاکەکەس لەگەڵیا زیادبکات، ئەمـەش لەکاتێکدا دێتـەدی کەڕێـژەی

---

* هەندێك جار پەرەسەندن و فراژووکاری لەجیاتی ووشەی پەرەپێدان بەکاردێت وە فراژوو بون لەجیاتی ووشەی گەشە بەکاردێت.

گەشـەی ئـابووری گـەورەتربێت لـە ڕێـژەی گەشـەی دانیشـتوان وە ئەگـەر بـە پێچەوانەوە گەشـەی دانیشـتوان گـەورەتربێت ئەواسـەرەڕای زیـادبونی داهـاتی گشـتی نەتـەوەیی بـەڵام ناتوانرێـت بوترێـت گەشـەی ئـابووری راسـتەقینە لـە ئـابووری وڵاتـدا ڕوویـداوە. لەهـەمان کـات دەبێـت ئەوزیادبوونـەی ڕوودەدات لەداهاتی تاکەکەس,زیادبوونێکی بەردەوامی ڕاستەقینە بێت .

لەڕوانگەی ئەوانەی کەباسکران گەشەی ئابووری بریتیە لە:

1- بەدیهێنانی زیادە لەتێکڕای پشکی تاکەکەس لەداهاتی نەتەوەیی .

2- ئەوزیادەیە لەتێکڕای داهاتی تاکەکەس دەبێت زیادبوونێکی ڕاستەقینەبێت نەك نەختینەیی.

3-ئەوزیادەیـە لـەتێکڕای داهـاتی تاکەکـەس دەبێـت مـەرجی بـەردەوامی تیادابێت.

دەتوانرێت ئامـاژە بـەوە بکرێـت کەگەشـەی ئـابووری زیـاتر جـەخت دەکاتـە سـەرلایەنی قـەبارەی داهـاتی نەتـەوەیی و داهـاتی تاکەکـەس یـاخود بایـەخ بـەو شمـەك و خزمەتگوزاریانـە دەدات کەتاکەکـەس بەدەسـتی دێنێـت لەڕێگـەی داهاتەکەیـەوە , وە کـەمتر بایـەخ دەدات بـەجۆرو کـوالیتی شمـەك و خزمەتگوزاریەکان، لەهەمان کاتدا بایـەخ نـادات بەچۆنێتی دابەشکردنی داهـات لـەنێوان چـینەکانی کۆمەڵگـە. سـەرەڕای ئەوانـەش گەشـەی ئـابووری خـۆی دێتەکایەوە بەبێ دەستێوەردانی راستەوخۆی حکومەت.

دووەم:چەمکی پەرەپێدانی ئابووری: The Concept of Economic Development

سەبارەت بەچەمك و واتای پەرەپێدانی ئابووری پێناسەو چەمکی جیاوازی هەیە . هەندێك لە بووری ناسان پێناسەی پەرەپێدانی ئابووری دەکەن بەوەی کە بریتیە لە "کردارو پرۆسەی گواستنەوەی بارودۆخی ئابووری لـە حاڵـەتێکی دواکـەوتوو بۆحاڵـەتێکی پێشـکەوتوو ئـەم گواسـتنەوەیە دەبێتـەهۆی زیـادبوونێکی ڕاسـتەقینە و بـەردەوام لـەداهاتی نەتـەوەیی و داهـاتی تاکەکـەس

لەڕێگەی بنیاتنانی ژێرخانێکی ئابووری پتەو بەهێز ".ئەو گۆڕانکاریە خۆی لە زیاد بوونی پشکی ڕاستەقینەی تاکەکەس لەداهاتی نەتەوەی دەبینێتەوە. پەرەپێدانی ئابووری بایەخ دەدات بەجۆرو کوالێتی شمەك و خزمەتگوزاریە بەرهەم هێنراو بەدەستهێنراوەکان زیاتر لە قەبارەی داهات و ژمارەی شمەکە بەرهەم هێنراوەکان.

زیاد لەوانەی باسکران پەرەپێدانی ئابووری بایەخدەدات بەبەدیهێنانی دادپەروەری لەدابەشکردنی داهاتی نەتەوەیی بەشێوەیێك کەدەسەبەری بەرژەوەندی هەژارو کەمدەرامەتەکان بکات،هاوکات پەرەپێدانی ئابووری بەبێ دەستێوەردانی حکومەت نایەتەدی یاخودپێویستی بەپلانی پێشوەختە.

لەڕوانگەی ئەوانەی کەباسکران پەرەپێدانی ئابووری فراوانترە لەگەشەی ئابووری وە پەرەپێدانی ئابووری جەخت دەکاتە سەر ئەم خاڵانەی خوارەوە:

1- بەدیهێنانی زیادە لەتێکڕای پشکی تاکەکەس لەداهاتی نەتەوەیی .
2- پێویستە ئەوزیادەیەی ڕوودەدات لەتێکڕای داهاتی تاکەکەس زیادبوونێکی ڕاستەقینەبێت نەك نەختینەیی.
3-ئەوزیادەیە ڕوودەدات لەتێکڕای داهاتی تاکەکەس دەبێت بەردەوام بێت .
4- بەدیهێنانی گۆڕانکاری و بەرەو پێشبردنی ژێرخانی ئابووری وڵات .
5-بەدیهێنانی بەرزترین ئاست لە دادپەروەری لەدابەشکردنی داهاتی نەتەوەیی.
6-بایەخدان بە جۆرو کوالێتی شمەك و خزمەتگوزاریە بەرهەم هێنراوەکان .

چەمکی پەرەپێدان (**التنمية**) بەردەوام واتای جیاواز و جۆراو جۆری لەخۆ گرتووە،بەشێوەیەکی گشتی چەمکی پەرەپێدان بەچوار قۆناغی سەرەکی تێپەڕیوە :

قۆناغی یەکەم:

لەدوای جەنگی دووەمی جیهانی تاکو شەستەکانی سەدەی بیستەم وا پێناسەی پەرەپێدانی ئابووری دەکرا کە "ڕێگەو پێناوێکە بۆ زیادکردنی داهاتی نەتەوەیی و بەدیهێنانی ڕێژەیەکی بەرز و خێرا لەگەشەی ئابووری ولآت".

قۆناغی دووەم:

لەکۆتای شەستەکان تاکو نیوەی هەفتاکانی سەدەی بیستەم دەوترا پەرەپێدان سێ لایەنی سەرەکی هەیە ئەویش "پڕکردنەوەی پێداویستی یە سەرەکیەکان ، ڕێزگرتنی خۆدی هاوولآتی ، ئازادی هەڵبژاردن) واتا لەم قۆناغەدا پێناسەی پەرەپێدان تەنها لایەنی ئابووری نەگرتبۆیەوە بەڵکو لایەنی کۆمەڵایەتی و ڕامیاریشی لەخۆگرتبوو ، چونکەپەرەپێدان جەخت دەکاتە سەر بەدیهێنانی دادپەروەری لەڕێگەی جێبەجێکردنی ستراتیجی پڕکردنەوەی پێداویستیە سەرەکیەکان و کەمکردنەوەی هەژاری و بێکاری لەلایەك، لەلایەکی ترەوە بەشداریکردنی خەڵك لەئامادەکردن و جێ بەجێکردنی پلانی ستراتیجی بەمەبەستی پەرەپێدانی ئابووری.

قۆناغی سێیەم:

لەنیوەی حەفتاکان تاکو نیوەی هەشتاکانی سەدەی بیستەم پەرەپێدان واتاو مانایەکی گشتگیر تری وەرگرت بەوەی بایەخی دا بەهەموولایەنەکانی کۆمەڵگە و ژیان وە ئامانجەکان دائەڕێژرێت لەسەربنەمای چاککردن و باشکردنی ژیانی خەڵکی نەك بەتەنها لەپێناو زیادکردنی گەشەی ئابووری بەڵکو بایەخدەدات بەپێکهاتەی ئەو گەشەکردنە و چۆنێتی دابەشکردنی بەرهەمی ئەو گەشەیە بەسەر سەرجەم ناوچەکانی ولآت.

قۆناغی چوارەم:

لـەنیوەی هەشـتاکانەوە تـاکو ئێسـتا (سـاڵی2111) جیهـان توشـی کۆمەڵـە کێشـە و قـەیرانێك بـووە کەپێشـتر تیایـدا دەرنەکـەوتوە یـاخود بـەم شـێوە مەترسیدارەی ئێستا نەبوە، ئەم کێشەو قەیرانانە بوونەتەهۆی پێدانی مانای جیاواز بەپەرەپێدان ئابووری، بۆیە فەلسەفەیەکی تازە هاتەکایەوە وە پێناسەی ووردتر و فراوانتر بۆ پەرەپێدانی ئابووری کرا لەژێر ناوی (التنمية المستديمة أو التنمية المستدامة) وەئەم چەمکە بۆ یەکەم جار بەشێوەیەکی فەرمی ساڵی (1987) بەکار هات لەڕاپۆرتی لیژنەی جیهانی ژینگە و پەرەپێدان .

چەمکی پەرەپێدانی بەردەوام (التنمية المستدامة) وەرگیراوە لە وشەی ئینگلیزی (Sustainable Devloment) وەلـەڕاپۆرتی جیهـانی ژینگـەو پەرەپێـدان پێناسـەی پەرەپێـدانی بـەردەوام دەکـات بـە" پڕکردنـەوەی پێداویستیەکانی ئێستا بەبێ ئەوەی دەرامەتە سروشتیەکان لەناو ببات یان بە فیڕۆی بدات بەشێوەیەکی بەش بەش یان هەموەکی وەبەبێ ئەوەی زیان بگەیەنێت بەژینگەو بە پێداویستیەکانی نەوەی داهاتوو. هاوکات ڕێکخراوی هاوکاری و گەشەپێدان پێناسەی پەرەپێدانی بەردەوام دەکات کەبریتی یە لە "پەرەپێدانی مرۆڤ لەرێگەی مرۆڤەوە وە لەپێناوی مرۆڤ".

بەشێوەیەکی گشتی پەرەپێدانی ئابووری چوار لایەنی سەرەکی هەیە:

- شوێنی پەرەپێدان.
- قەبارەی پەرەپێدان.
- جۆری پەرەپێدان.
- ماوەی پەرەپێدان.

لەهەمان چوار چێوەدا پەرەپێدان چوار بنەمای سەرەکی لەخۆدەگرێت:

- لایەنی ماددی.
- لایەنی کۆمەڵایەتی.
- لایەنی ڕامیاری.
- لایەنی نێودەوڵەتی.

وە بـانكی نێودەوڵـەتی سـاڵی(1996) چـەمكی پەرەپێـدانی باسـكرد بـە پرۆسـەی گواسـتنەوەو گۆڕانكـاری لـە پەیوەنـدی و بیركردنـەوە و ڕێگاكـانی بەرهـەم هێنـانی دواكـەوتوو بـۆ پەیوەنـدی و بیركردنـەوەو ڕێگاكـانی بەرهـەم هێنـانی زۆر تـازە و پێشـكەوتوو، وەبـۆ جیاكردنـەوەی وڵاتـانی دواكـەوتوو لـە وڵاتانی تازە گەشەسەندوو پێویستە ئامـاژە بكرێـت بەچۆنێتی گۆڕانكاریـەكان كە بەسەر ناوی وڵاتانی دواكەوتوو هاتووە:

1- وڵاتانی دواكەوتوو (الدول المتأخرة - Backward Countries)

2- وڵاتانی كەم پێشكە وتوو(الدول الاقل تقدماً - The less Developed Countries)

3- وڵاتانی تازەپێگەیشتوو(الدول النامية- Develupin Countries)

4- وڵاتانی هەژار(الدول الفقيرة - Poor Countries)

5- وڵاتانی جیهانی سێ (العالم الثالث - The Third World)*

بەپێی ئاماری نەتەوەیەكگرتووەكان ژمارەی وڵاتانی تازە گەشەكردوو بریتین لە (159) وڵات وە دەكەونە كیشوەری (ئەفریقا و ئاسیا و ئەمریكای لاتینی) وەئەم وڵاتانە دابەشكراون بۆچواركۆمەڵە:

1- الدول النامية الحديثة بالتصنع (كەژمارەیان11 وڵاتە).

2- الدول النامية الغنية(دول منضمة الاوبيك) (كەژمارەیان13 وڵاتە).

3-الدول النامية متوسطة الدخل (كەژمارەیان72 وڵاتە).

4-الدول النامية منخفضةالدخل (كەژمارەیان63 وڵاتە).

---

* ئەم چەمكە(جیهانی سێ) لایەنی رامیاریەكەی بالاترە لەلایەنە ئابوریەكەی،وە ئەو وڵاتانە دەگرێتەوە كەلەپلەی سێیەم دێن وە بۆیەكەم جار ئەم چەمكە لەلایەن سەركردەی چینیەكان (ماو) بەكار هات ساڵی(1949) بەوپێ یەی وڵاتانی سەرمایەداری جیهانێكن وە وڵاتانی سۆشیالستی جیهانێكی ترە، بۆیە جیهانی سێیەم ئەو وڵاتانە دەگرێتەوە كە لەدەرەوەی بازنەی ئەو دوو جیهانەن ، هەرچەندە چەمكی جیهانی سێ چەمكێكی رامیاریە بەلاَم خاڵی نیە لەلایەنی ئابووری چونكە زۆر جار چەمكی جیهانی سێ بۆ ئەو وڵاتانە بەكاردەهێنرێت كەهەژارن.

باسی دووەم

تیۆرەکانی گەشەی ئابووری

Theories of Economic Growth

بێگومان پەرەپێدان و گەشەکردنی ئابووری جیاوازە لە وڵاتێکەوە بۆ وولاتێکی تر وەلەیەك ولاتش لەقۆناغێکەوە بۆقۆناغێکی تر. تیۆرەکانی گەشە و پەرەپێدانی ئابووری دوو جۆری سەرەکی دەگرێتەوە، یەکەمیان ئەو بیردۆزانەن کەباس لە گەشەکردن و بەدیهێنانی سەقامگیری ئابووری دەکەن لە ولاتە پێشکەوتووەکان، دووەمیان ئەو بیردۆزانەن کەباس لە بەدیهێنانی پەرەپێدانی ئابووری دەکەن لە ولاتانی دواکەوتوو.

نوسینەکانی تایبەت بەگەشەی ئابووری زۆرکۆنن, سەرەتا ئابوریناسە کلاسیکیەکان لەسەدەی هەژدە و نۆزدەوە دەستیان بەگفتوگۆکرد لەم بارەیەوە وە باسی هەنگاوەکانی گەشەکردن و پێشکەوتنیان دەکرد بەتایبەت لەگەڵ سەرهەلدانی شۆڕشی پیشەسازی لەولاتانی ئەوروپا.پاشان کۆمەڵە تیۆرێکی نوێ و جۆراوجۆر پەیدابوون کەباسیان لە فاکتەر و بنەما ناو خۆیی و دەرەکیەکانی گەشەکردن و پەرەپێدانی ئابووری دەکرد.

ئەم باسە لە ڕەهەند و لایەنە هاوبەش و جیاوازەکانی گەشەکردن دەکۆڵێتەوە لە ڕوانگەی تیۆرە ئابووریە کۆن و نوێ یەکانەوە ، بەمەبەستی دیاریکردن و دەست نیشانکردنی بنەماکانی گەشەکردن و ناساندنی لایەنە جۆربەجۆرەکانی گەشەکردن.

یەکەم:گەشەی ئابووری لەڕوانگەی تیۆری کلاسیکی کۆنەوە: Classical Theory of Growth

تیۆرە کلاسیکیەکان بەگشتی و تیۆری کلاسیکی کۆن بەتایبەت زۆربایەخیان داوە بەچۆنیەتی دابەشکردنی داهات لەنێوان کرێ ی کرێکارو قازانجی خاوەن کار و هەندێك بابەتی تری پەیوەست پێوەیان. لەگرنکترین

گریمـــان و بنـــەماکانی ئـــەم بـــیردۆزە (خاوەنـــداریّتی تایبـــەت,کـــیّ بـــەرکیّ ی تـــەواوەتی,بەکارخســـتی تـــەواوەتی دەرامەتەئابووریـــەکان) بـــەبیّ دەســـتیّوەردانی حکومەت لەچالاکیە ئابووریەکان,بەبیانووی ئەوەی کەدەستیّوەردانی حکومەت دەبیّتە کۆسپی بەردەم کارکردنی چالاکیە ئابوورییەکان و دروستبوونی گرفت و قەیران وە تەنها پیّ یان وابوو ئەرکی حکومەت پاراستنی ئاسایشی ناوخۆ و دەرەوە و پیادەکردنی سیستم و قانون و هەندیّك کاری تری لاوەکیە, بەلاّم قەیرانی داکشانەوەی ئابووری نیّوان سالاّنی (1929-1933) پیّچەوانەی ئەوەی سەلماند وە پیّویستی دەستیّوەردانی حکومەتی بەدیارخست لەچارەسەری کیّشەکان نەك هۆکاری دروست بوونی قەیران و کیّشەکان وە ئەم راستیە دواتر سالّی (1936) لەبیرۆکەکانی ئابووری ناساس (جۆن ماینرد کینز) بەدەرکەوت کەبانگەشەی دەستیّوەردانی حکومەتی دەکرد بەتایبەت لەریّگەی زیادکردنی خەرجی وەبەرهیّنان وە ئەم تیۆرە (کلاسیکی کۆن) بەشیّوەیەکی گشتی باس لەهۆکارەکانی گەشەی داهاتی نەتەوەیی دەکات لەماوەی دریّژدا.

لەبەناوبانگترین ئابووریناسەکانی ئەم تیۆرە, ئابووریناسی بەناوبانگ (ئادەم سیمث)* کەباسی ئەوە دەکات کەگەشەی ئابووری پەیوەستە بەرادەی وەبەرهیّنان و کەڵەکەبوونی سەرمایەوە , وەلەهەمان کات باسی ئەوە دەکات کە وەبەرهیّنان بەندە بە قەبارەی داهات و رادەی پاشەکەوت.

یەکیّکی تر لەئابووریناسەکانی تری کلاسیکی کۆن بەناوی(دایڤد ریکاردۆ)** کە پیّی وایە قەبارەی داهات و چۆنیّتی دابەشکردنی داهات و

---

* ئادەم سیمث: خاوەنی بیردۆزی لەباری بیّهاوتا (نظرية التكاليف المطلقة – The Theory of Absolute Costs) یە وە ئەم ئابووریناسە لەنیّوان سالاّنی (1723-1791) ژیاوە , لە بەناوبانگترین کتیّبەکانی سامانی نەتەوەیی (ثروة الامم) سالّی (1976)چاپکراوە .وەلەگرنکترین بابەتەکانی تایبەتمەندی و پسپۆری (التخصص) و دابەشکردنی کار (تقسيم العمل).

** دایڤد ریکاردۆ خاوەنی بیردۆزی لەباری ریّژەیی (نظرية التكاليف النسبية– Theory of The Relative Costs) یە, لەگرنگترین بابەتەکانی کەمی تیّچوونی بەرهەم هیّنان.

خواسـتی کاریگـەر لـە گـرنگترین فاکتـەرەکانی گەشـەکردنە , لەهـەمان کاتـدا کرداری گەشـەکردن و پەرەپێدانی ئابووری بـەکارێکی پلەپلـە و کەڵەکـەبوو نـاو دەبـات .(دایڤـدریکاردۆ) هـەوڵی شـیکردنەوەی کـرداری گەشـەکردن دەدات لەڕێگەی پۆلێن کردنی کۆمەڵگە بۆ سێ چینی سەرەکی:

- سەرمایەدارەکان .
- خاوەن زەویەکان .
- کرێکارو جوتیارە کشتوکاڵیەکان.

وە (دایڤدریکاردۆ) پێی وایەچینی سەرمایەدارەکان جوڵێنـەری سـەرەکی پرۆسـەی گەشـەکردنن چـونکەدەتوانن پرۆسـەی بەرهـەم هێنـان و وەبـەرهێنان بخەگـەر لەڕێگـەی کـڕین و بـەکرێگرتنی زەوی لـەخاوەن زەویـەکان وە پێـدانی کرێـی بـە کرێکارەکـان وە لەهـەمان کاتـدا دابـین کردنـی پێداویسـتیەکانی تـری بەرهـەمهێنان و دواتـر فەراهـەمکردنی پێداویسـتیەکانی گەشـە لـە ڕێگـەی کەڵەکەبوونی سەرمایەوە .

بـۆ تـەواوکردنی بـیروڕای کلاسـیکیە کۆنـەکان لـەکرداری گەشـەی ئـابووری ,ئابوورینـاس(مـا لـتس) لـەبواری گەشـەی ئابووریـدا بایەخـدەدات بەخواسـتی کاریگەر (الطـب الفعـال) و ڕادەی پاشـەکەوت وە لەهـەمان کـات لـە ڕۆڵـی خـاوەن زەویەکان کەم ناکاتەوە لەم پرۆسەی گەشەکردن .

دووەم: گەشـــەی ئـــابووری لەڕوانگـــەی تیـــۆری کلاســـیکی نـــوێ وە: Neoclassical Theory of Growth

ئەوانـەی کـە پێشـووتر باسـکران بۆچـونی ئـابووری ناسـە کۆنـەکان بـوون لەقوتابخانەی کلاسیکی دەربارەی گەشە و پەرەپێدانی ئابووری، لەهـەمان کاتـدا سـەرەڕای جیـاوازی ڕای ئابوورینـاسـە کلاسـیکیەکان لەبایەخـدان بـە بنـەماو فاکتـەرەکانی گەشـەکردن بـەلاّم کۆمـەڵێك ڕای هاوبەشـیان هـەبوە لـەبواری گەشـەکردن لـە گرنگترینیـان قـەبارەی وە بـەرهێنان و ڕادەی پێکهێنـان و

کەڵەکەبوونی سەرمایە، بەڵام ئەوەی پێویستە بوترێت ئەم تیۆرە(کلاسیکی کۆن) نەیتوانی خۆی لەگەڵ گۆڕانکاریە ڕامیاری و ئابووریەکان بگونجێنێ بە تایبەت لەگەل سەرهەڵدانی قەیرانەکان وە دەرکەوتنی بنەماکانی شۆڕشی زانیاری و فراوانبونی لایەنەکانی گەشەکردن و بایەخدانی زیاتر بەبواری گەشەکردن لەسەر هەردووئاستی ناوخۆیی و دەرەکی .

لێرەدا هەوڵدەدرێت بەکورتی ڕای بەشێك لە ئابووریناسە کلاسیکە نوێیەکان بخرێتەڕوو دەربارەی گەشە وپەرەپێدانی ئابووری.لەکۆتایی سەدەی نۆزدە وە بەتایبەت ساڵی (1871) ماناو چەمکی گەشە و پەرەپێدان گۆڕانی بەسەرهات و ماناکەی بەرەو فراوانتر ڕۆیشت,ئەم تیۆرە بەتەواوکەری تیۆری کلاسیکی کۆن دادەنرێت وە بەهەمان شێوە بایەخی زۆریان بەکرداری کەڵەکەبوونی سەرمایە(Capital Formation) دا , سەرەڕای کەڵەکەبوونی سەرمایە بایەخیان بەزۆرێك لەبنەماکانی تردا لەوانە نوێگەری و چالاکیە بانکیەکان.

وەبەشێوەیەکی گشتی ئەم تیۆرە سەبارەت بەگەشەی ئابووری سێ بیری سەرەکی لەخۆ دە گرێت:

1- گەشەی ئابووری لەماوەی درێژدا , ئەم گەشەیە بەندە بەگەشەی هێزی کار لەیەکە ئابووریەکان و گەشەی بەرهەمی کرێکار کە هەردووکیان ڕاستەوخۆ کاردەکەنە سەر گەشەی ئابووری درێژخایەن.

2- گەشەی ئابووری بەندە لەسەر گەشەی پاشەکەوت و گەشەی وە بەرهێنان وەپاشەکەوت و وەبەرهێنان سەرچاوە دەگرن لە داهاتەوە.

3- گەشەی ئابووری نایەتەدی بەبێ فەراهەم کردن وبەکارهێنانی رەگەزی تەکنەلۆجیا.

لەدیارترین ئابووریناسەکانی کلاسیکی نویٚ , ئابووریناس (شۆمپیتر) کەبایەخێکی زۆری داوە بە ڕێکخەر (Enterpreneur) وەبە گرنکترین بنەمای داناوە لە گەشەکردن و پەرەسەندنی ئابووری.

وەبەشێوەیەکی گشتی کرداری گەشەکردن لەلای ئابووری ناسە کلاسیکیە نویٚ یەکان وە بەتایبەت (شۆمپیتر) سیٚ بنەو فاکتەری سەرەکی لەخۆدەگرێت:

- داهێنان (الابتكار والابداع)
- ڕێکخەر (المنظم)
- دڵنیایی بانکی(الأتمان المصرفی)

هەرچەند ژینگەی وڵات گونجاوبێت بۆ ئەم سیٚ فاکتەرە ئەوا ڕێژەی گەشە و ئاستی پەرەپێدان زیاتر دێتەدی.

سێیەم:گەشەی ئابووری لەڕوانگەی تیۆری کینزیەوە:

Keynes Theory of Growth

ئەگەر تەماشایەکی ووردی مێژووی گەشەی ئابووری بکەین بۆمان بەدیار دەکەوێت کەپێش سەرهەڵدانی قەیرانی داکشانەوەی جیهانی گەشەیەکی ئابووری خێراو تەندروست ڕوویدا،بەلاٌم دوای دروست بوونی قەیرانی داکشانەوەی گەورە لەنێوان سالاٌنی (1929-1933) ئەم گەشەیە بەرەو سستی و لاوازی ڕۆیشت تاکو ساڵی(1936) کە ئابووریناسی بەناوبانگ (کینز)بایەخی دابە دووبابەتی زۆرگرنك ئەوانش (گەشەی ئابووری و ئارامی و سەقام گیری ئابووری) بوو.

هەرلەمیانەی بیردۆزی کینزی یە وە ئابووری ناسان (هارود و دومار) باس لەگەشەی ئابووری دەکەن بەوەی کە پەیوەندیەکی زۆر بەهێز هەیە لەنێوان گەشەی ئابووری و ڕێژەی بێکاری ئەمە لەلایەك، وە پەیوەندی بەهێز هەیە لەنێوان گەشەی ئابووری و پێداویستیەکانی وەبەرهێنان لە لایەکی ترەوە ،

هاوکات (هارود و دومار) پێیان وایە بۆدەستەبەر کردنی بەکارخستنی تەواوەتی دەبێت داهات و بەرهەم هێنان بەیەك ئاست گەشەبکەن . بەڵام ئەوەی جێ ی سەرنجە ئەگەر ئەم تیۆرە بۆ وڵاتانی پێشکەوتوو ڕەنگە لەبارو گونجاو بێت بەڵام زەحمەتە بەئاسانی پیادەبکرێت لەوڵاتانی دواکەوتوو بەهۆی کەمی ڕادەی پاشەکەوت و کەمی ڕادەی وەبەرهێنان کەلەکەمی داهات و خراپی دابەشکردنەوە سەرچاوە دەگرن.

چوارەم: گەشەی ئابووری لەڕوانگەی تیۆری نوێ وە:

New Growt Theory

کەموو کورتیەکانی تیۆرەکانی کلاسیکی کۆن و نوێ و نەگونجاوی بیردۆزی کینزی بۆ وڵاتانی دواکەو توو,بیرمەند و ئابووریناسەکانی هاندا بۆ دۆزینەوەی بیردۆزێك کە فراوانترو گونجاوتر بێت بۆگەشەی ئابووری بەگشتی و گەشەی ئابووری وڵاتانی دواکەوتوو بەتایبەت ئەوەش خۆی لە تیۆری نوێ ی گەشە کردن بینیەوە .

پوختەی ئەم تیۆرە لە گەشەی ئابووریدا بایەخدانە بەهەموو فاکتەرەکانی (وەبەرهێنان، پاشەکەوت، داهێنان،کەڵەکەبوونی سەرمایە) کە لەوەپێش تیۆرە جیاوازەکان بایەخیان پێدابوو. جگە لەوانەش بایەخدان بەهەندێك بنەماو فاکتەری زۆرگرنگ کەلەوە پێشتر ئاماژەی پێنەدرابوو لەوانە:

- بایەخدان و پشت بەستن بە وەبەرهێنانی سەرمایەی مرۆیی.
- بایەخدان و پشت بەستن بەچاکسازیکردن لە وەبەرهێناندا.
- بایەخدان و پشت بەستن بە زانست و زانیاری و تەکنەلۆجیای پێشکەوتوو.
- بایەخدان و پشت بەستن بەتوێژینەوە و تواناسازی.

بەپێی ئەم تیۆرە ئەم فاکتەرانە زۆرکاراترن لە بەرزکردنەوەی گەشەی ئابووری بە بەراود لەگەڵ فاکتەرەکانی (پاشەکەوت و کەڵەکەبونی سەرمایە) وە لە دەرئەنجام گەشەکردنێکی خێراو بەرچاو دێتە کایەوە، ئەم تیۆرە جەخت

لەسـەر گەشـەکردنی وڵاتـە دواکـەوتوەکان دەکاتـەوە بـەوەی هـەبوونی ئـەو بنەمایانە وادەکات گەشەی ئابووری وڵاتـانی دواکەوتوو زیـاتر بێـت لـە گەشـەی وڵاتانی پێشکەوتوو ئەمەش دەبێتە هۆی کەمکردنەوەی کەلێنی جیاوازی نێـوان وڵاتانی دواکەوتوو و وڵاتانی پێشکەوتوو.

بەشی دووەم
گەشەی ئابووری وڵاتانی کیشوەری ئاسیا

باسی یەکەم
گەشەی ئابووری وڵاتی ژاپۆن

باسی دووەم
گەشەی ئابووری وڵاتی چینی میللی

باسی سێیەم
گەشەی ئابووری وڵاتی کۆریای باشوور

باسی چوارەم
گەشەی ئابووری وڵاتی مالیزیا

بەشی دووەم

گەشەی ئابووری وڵاتانی کیشوەری ئاسیا

کیشوەری ئاسیا گەورەترین کیشوەری جیهانە لەڕووی ڕووبەرو ژمارەی دانیشتوانەوە ڕووبەری ئەم کیشوەرە بە(18.8)ملیۆن میلی چوارگۆشە مەزەندە دەکرێت و ژمارەی دانیشتوانی نزیکەی لە(61٪)ی دانیشتوانی جیهانە . کیشوەرە ئاسیا راستەوخۆ کاریگەری هەیە لەسەر گۆرانکاریە نێودەوڵەتیەکان بەهۆی ئەوەی خاوەنی چەند وڵاتێکی پێشکەوتووی وەکو (ژاپۆن، چین،کۆریای باشوور،مالیزیا)یە ،هاوکات ئەم وڵاتانە بە بەشێکی چالاك دادەنرێن لە چارەسەری قەیرانە ئابووریە ناوخۆیی وجیهانیەکان.ئەوەی جێ ی ئاماژە پێکردنە رۆڵی ئەم کیشوەرە بەگشتی و وولاتانی باشووری رۆژهەلاتی ئاسیا بەتایبەت بەردەوام لەزیاد بووندایە ،وەناکرێت لە کاتی بریارە ئابووری و رامیاریە جیهانیەکان پرس و رۆڵی ئەم وڵاتانە فەرامۆش بکرێت.

باسی یەکەم
گەشەی ئابووری ولاّتی ژاپۆن

ژاپۆن
کارتی ناساندن

ناوی فەرمی وولآت	ژاپۆن
پایتەخت	تۆکیۆ
ڕووبەر	377832کم^2
ڕووبەری کشتوکاڵ	٪14
ژمارەی دانیشتوان	128 ملیۆن بەپێی ئاماری ساڵی 2111
ڕێژەی گەشەی سالآنەی دانیشتوان	٪ 181
ڕێژەی دانیشتوانی کۆریای باشوور لەکۆی دانیشتوانی جیهان	٪1882
زمانی فەرمی قسە کردنی	ژاپۆنی
دراو	ین
سیستمی حوکمڕانی	پەرلەمانی
سەرۆکی دەوڵەت	یوشیهیکونودا
ئاین	بوزی
ڕێژەی بەشداری کەرتی کشتوکاڵ لەداهاتی نەتەوەیی	٪184 بەپێی ئاماری ساڵی 2111
ڕێژەی بەشداری کەرتی پیشەسازی لەداهاتی نەتەوەیی	٪24 بەپێی ئاماری ساڵی 2111
ڕێژەی بەشداری کەرتی خزمەتگوزاری لەداهاتی نەتەوەیی	٪7486 بەپێی ئاماری ساڵی 2111

یەکەم: پێشەکی یەك دەربارەی وڵاتی ژاپۆن :

شوێنی هەڵکەوتەی ژاپۆن دەکەوێتە کەناری ڕۆژهەڵاتی کیشوەری ئاسیا کە شوێنێکی زۆر ستراتیجی و گرنگە. وڵاتی ژاپۆن لە چوار دوورگەی سەرەکی پێك هاتوە لە باکورەوە بۆ باشوور کەبریتین لە دوورگەکانی (هۆکایدۆ ، هۆنشۆ، شیۆکۆ،کیۆشۆ)، وە کۆی گشتی رووبەری ئەم وولاتە (145869) میل چوارگۆشەیە کە دەکاتە (377832 کم^2)، لە(61٪)ی ڕووبەری ئەم وڵاتە دارستانە وە بە دەرامەتێکی گرنگی وڵات دادەنرێت. ژمارەی دانیشتوانی ژاپۆن بەپێی ئاماری ساڵی (2111) دەگاتە نزیکەی (128) ملیۆن کەس. لەسەرەتادا پایتەختی ئەم وڵاتە (**کیتۆ**) بوودوای گۆرا بۆ (**ئادو**) وە لە ئێستادا بە (**تۆکیۆ**) ناسراوە.

زەوی کشتوکاڵی لە (14٪) ی خاکی ئەم وڵاتەکە پێك دێنێت وە لە گرنکترین بەرهەمەکانی (برنج ، دانەوێڵە ،پەتاتە ، چەوەندەری شەکر ،میوەجات ،تەڕە بەهەموو جۆرەکانی)، بەڵام تەنها لەبەرهەم هێنانی برنج توانیوێتی پشت بەخۆی ببەستێ ، هاوکات لەرووی سامانی ئاژەڵی (بەراز،گامێش،پەلەوەری جۆراوجۆر)ی هەیە . لە دابینکردنی ماددەی سەرەتایی وکانزاکانی تر زیاتر پشت بەدەرەوە دەبەستێ چونکە لە ڕووی ماددەی کانزاییەوە زۆر هەژارە سەرەڕای جۆراوجۆری کانزاکانی وەکو (خەڵوز،ئاسن ،مس،نەوت)، ئەم کەمی کانزایە بۆتە کێشە و گرفت بۆ پێشکەوتنی پیشەسازیەکانیان بۆ ئاستێکی بەرزتر. لە گرنگترین پیشەسازیەکانی ئەم وڵاتە پیشەسازی (پاپۆڕ، فڕۆکە، ئۆتۆمبێل، ماددە کارەبایەکان) .

ئەم وڵاتە لەبەرئەوەی مێژوویەکی زۆرچڕو فراوانی هەیە ناتوانرێت بەئاسانی لەهەمولایەنەکانی گەشەکردنی ئەم وڵاتە بکۆڵێدرێتەوە بۆیە تەنها ئەوەندە بەسە بوترێت ژاپۆن لەسەدەی حەڤدەهەم وولاتێکی زۆر لاواز و دواکەوتوو بوە بەلام بەهۆی بیروباوەڕی ئاینیەوە دانیشتوانەکەی نەتەوە ونیشتمانی خۆیان زۆرخۆش دەویست وخۆش دەوێت وە پێیان وایە ژاپۆن

چەقی دونیایە.ئەم وولاٌتە زۆربایەخ بەبیانی نادەن وە بۆماوەیەکی زۆرکەنارگیری ئابووری وڕامیاریان گرتۆتەبەر.

ئەم ولاٌتەماوەیەکی درێژمامەلٌەی بازرگانی و ئابووریی لەگەلٌ جیهانی دەرەوە نەکردوە،ئەم دابرانە گەیشتە ئاستێکی مەترسیدار دوای ئەوەی سالٌی (1634)یاسای لەسێدارەدان دەرکرا بۆ هەر هاوولاٌتیەك کەکۆچ بکات لەناوخۆ بۆ دەرەوەی وولاٌت یاخود بەپێچەوانە وەتەنانەت لەکاتی زۆر پێویستدا، بەلاٌم لەسالاٌنی دوای بەتایبەت لەنیوەی سەدەی نۆزدەهەم ئەم ولاٌتەپێویستی بەکرانەوەی ئابووری هەبوو بەتایبەت لەبواری پیشەسازی چونکە ئەم ولاٌتە ماددەی سروشتی کەمە وەزیاتر لە(75٪) پێداویستیەکانی لەماددەی سەرەتایی و بەرهەمی خۆراکی لەدەرەوە دێنێت. کەنارگیری ودورەپەرێزی یان کرانەوە بەرووی جیهان دوورای جیاوازبوون لەناوخۆی ژاپۆن وە لەکۆتایدا بریاری کرانەوەی ئابووری درا چونکە ژاپۆنیەکان پێیان وابوو کەگەورەترین سوودیان بینیوە لەدورەپەرێزی بۆیەدەتوانن گەورەترین سوودیش ببینن لەکرانەوەی ئابووری.لەم بوارەدا یەکەم رێکەوتنی بازرگانیە بەسترا لەنێوان ولاٌتانی(چین وکۆریا و ژاپۆن)کە بریتی بوولەناردنی ئامێر ومەکینەی ژاپۆنی بۆچین وکۆریا بەرامبەر هاوردنی بەروبوومە خۆراکیەکان. بەهۆی جەنگی دووەمی جیهانی وداگیرکاری ئەمریکاوە لەنێوان سالاٌنی (1945-1947)ئەم ولاٌتە قەبارەی بەرهەم هێنانی لە(51٪)کەمیکرد وەقەبارەی ناردەنی بەتەواوەتی رووی لەدابەزینکرد ئەمەش بووە هۆی وازهێنان و گواستنەوەی نزیکەی (چوارملیۆن دەستی کارلەپیشەسازیە جەنگیەکان بۆ پیشەسازیە مەدەنیەکانی). لەم ماوەیەدا ئابووری ئەم ولاٌتە تووشی دارمان هات کە هەژاری و بێکاریەکی زۆری لێکەوتەوە، بەلاٌم ئەوەی جێ ی ئاماژەیە ئەمەریکا نەیدەویست ولاٌتی ژاپۆن وئابووریەکەی زۆر بەرەو دارمان ولاوازی بڕوات بەلٌکودەیویست ئەم ولاٌتە بەبەهێزی بمێنێتەوە بۆئەوەی وەکوشورەیەکی بەهێز بەرامبەر ڕووسیاوچین بوەستێت،بۆئەومەبەستە ئەمریکا وبانکی نێودەولٌەتی بۆیارمەتیدان وبنیات نان ودووبارە ئاوەدانکردنەوەی ژاپۆن قەرزیان پێشکەش

بەم وولأتەکرد،ئەم قەرزو کۆمەکانە بوونەهۆی زیادبوونی خواستی وەبەرهێنان لەوولأتداو بوژانەوەی ئابووری ژاپۆن تارادەیەکی باش.

سەرەرای کەنارگیری بۆماوەی زیاترلەسەدەیەك ئەم ولأتەبێ یارمەتی دەرەوەتوانیان ئابووریەکەیان بگوازنەوە لەشێوازی بەرهەم هێنانی پێش سەرمایەداری بۆشێوازی بەرهەم هێنانی سەرمایەداری. بەشێك لەتوێژەرەکان دەڵێن ژاپۆن بەشێوەیەکی تەواو دابرابوو لەجیهانی دەرەوە وە بەشێکی تر دەڵێن بەشێوەیەکی جزئی دابرابوون ، دابران وکەنارگیری بەهەر شێوەیەك ولەچ ئاستێك دابووبێت بوەهۆی بەهێزکردنی یەکێتی نیشتتمانی وپەرەپێدان وپێشخستنی فەرهەنگی وگەشەکردنی ژێرخانی ئابووری وکۆمەلأیەتی وکەڵەکەبونی سەرمایەی ناوخۆیی وبەفیڕۆنەچونی دەرامەتە ناوخۆیەکانی ئەم وولأتە .پاشان لەنێوان سالأنی (1853–1854) رێرەوە دەریایەکانی ئەم وولأتەکرایەوە بۆ بازرگانی دەرەکی وەئەم کرانەوەیە بەرووی ولأتانی ئەوروپا و ئەمریکا بەئارەزوو بوبێت یاخود بەزۆرەملێ بوە هۆی نائارامی بازاڕە ناوخۆییەکانی ولأتی ژاپۆن، چونکە ئەم کرانەوەیە لەناکاو بوو دوای کەنارگیری بۆماوەی زیاتر لەسەدەیەك. ژاپۆنیەکان لەسەرەتادا هەستیان بەوراستیەکرد بووکە تاکەرێگە بۆ پاراستن وبەرگریکردنی ولأت بریتیە لە پێشکەوتنی تەکنەلۆجیای سەربازی و لایەنی ئابووری، بۆیە ژاپۆنیەکان لەو کاتەدا هەڵگری دروشمێك بوون کەدەڵێ(ولأتێکی دەوڵەمەند و سوپایەکی بەهێز)، چونکە سەرکردە ژاپۆنیەکان باوەریان وابووکەپەیوەندیەکی بەهێز هەیە لەنێوان گەشەوپیشەسازیکردن لەلایەك وهێزی سەربازی و دەسەلاتی رامیاری لەلایەکی ترەوە.

پاش دابڕانێکی زۆرلەدونیای دەرەوە هاوولأتیانی ئەم ولأتە هەستیان بەگرنگی فێربوون و زانست کرد بۆئەو مەبەستە ژمارەیەکی زۆرلاوی ولأتی ژاپۆن بۆخوێندن روویان کردە ولأتانی ئەوروپا وبەشێکشیان روویان کردەئەمریکا بۆسوود وەرگرتن لەبوارەکانی سوپاو زانست و یاسا و دامەزراوە کۆمەلأیەتی ورامیاری و ئابووریەکان بەتایبەت ئەو زانستانەی لەگەڵ

بەهاونـەریت و کلتـووری نـاوخۆی ژاپـۆن دەگونجێـت ،بەتایبـەت دوای جـەنگی یەکەمی جیهانی کۆمپانیا ژاپۆنیـەکان سوودی زۆریـان بینی لـەتوانا وتـەکنیکی وڵاتانی ئەوروپا و ئەمریکا.

هاوکـــات ژاپۆنیـــەکان هـــەوڵی دابەشـــکردن وبەکارخســـتنی ســـامان ودەرامەتـــەکانی وڵاتیـــان دا لـــەنێوان دامەزراوەگشـــتی وتایبـــەت ئەمـــە جگـــە لەئاراســـتەکردنی ســـەرمایە بـــۆ پیشەســـازیە قورســـەکانی وەکـــو پیشەســـازی سەربازی و دروستکردنی پاپۆر وتەلەگراف ،لـەو ماوەیـەدا ئەم وڵاتـە پەیوەنـدی دروسـتکرد لـەنێوان پـرۆژە پیشەسـازی وبازرگانیـەکان هـەروەها دامەزرانـدن و دروســـتکردنی سیســـتمێکی بـــانکی و نەختینـــەیی بـــەهێز وەیەکخســـتنی دراوی(ین)ی ژاپۆنی وەکۆمەڵە چاکسازیەکی کرد لـەبواری گواسـتنەوە بۆنمونـە لەساڵی (1872)یەکەم هێڵی ئاسنینی لەنێوان(تۆکیۆ و یۆکۆهاما)دامەزراند.

پاشان لـەنیوەی سـەدەی نۆزدەهـەم تـاکو چارەگی یەکـەمی سـەدەی بیسـتەم بـەماوەی بوژانـەوەی ئـابووری ژاپـۆن دادەنرێـت وەدەسـکەوتی زۆری پەیـداکرد لـەو ماوەیـەدا، لەوماوەیـەدا تاکـە ئامـانج بـریتی بـوو لەگەیشـتن بەپێشـکەوتنی وڵاتانی ئەوروپا،بەڵام ئـەوەی بەدەسـت هـات زۆر زیـاتربوو لـەوەی مەبەسـت بـوو بۆیـە ئـابووری ناسـان پێشـکەوتنی ئـەم وولاتـە بـە(معجـزە)ناودەبـەن . لـەماوەی کـەمتر لـە(51)سـاڵ ئـەم وڵاتـە لەکـەنارگیری یـەوە بـوە پێشـەنگی جیهـان لـەرووی ئابووریـەوە لەکاتێکـدا وڵاتـانی رۆژئـاوا نەگەیشـتبوونە ئـەو ئاسـتە* .هاوکـات وڵاتـی ژاپـۆن تـوانی لەپیشەسـازی کـۆڵ بەهەریـەك لەچـین وروسـیابدا وەهێـز

---

*لەزانستی رامیاریدا چوار جۆر وڵات هەیە (عظمی، کبری، کبیر ، صغیر)، جۆری یەکەم ئەو وولاتانە دەگرێتەوە کەلە پێشەنگی وڵاتانی جیهانن لەهەموو بوارەکان، بەڵام جۆری دووەم ئەو وڵاتانە دەگرێتەوە کەلە پێشەنگی وڵاتانی جیهانن لەهەندێك بواری دیاریکراو. لەکاتێکدا جۆری سێیەم ئەو وڵاتانە دەگرێتەوە کە پێشەنگی هەندێك لەوڵاتانن لەهەندێك بواری دیاریکراو، کۆتا جۆر ئەو وڵاتانە دەگرێتەوە تەنها رۆڵیان هەیە لە ئاستی ناوخۆ وە رۆلیان نیە لە گۆرانکاریە نێو دەوڵەتیەکان.

وتوانـــای ئـــابووری وســـەربازی ئـــەم ولآتـــە گەیشـــتە ئاســـتێكی زۆربـــەرز كەچەندجەنگێكی بەرپاكردلەوانە جەنگ لەگەڵ چین ودواتر لەگەڵ ئەمریكا و هاوپەیمانـەكانی دەرئـەنجامی جەنگـەكان داگیركردنـی ژاپـۆنی لێكەوتـەوە تـاكو ساڵی (1951). ئامانجی سـەرەكی داگیركردنـی ژاپـۆن دووشـت بـوو یەكـەمیان چـەك دامـاڵینی ژاپـۆن و دووەمیـان بلآوكردنـەوەی دیمـوكراتی وگۆرانكـاری ریشەیی لەهەموو بوارەكانی ژیانی كۆمەلآیەتی وئابووری ورامیاری وفەرهـەنگی ئامـانجی یەكـەم ئاسـان بـو وەبـەدیهات بـەلآم ئامـانجی دووەم زەحمـەت بـوو وەپێویستی بەكاتی زۆرتر و هەوڵی زیاتر هەبوو.

لـەم وولآتـە (ژاپـۆن) بـەزۆری ژیـانی كەسـەكان لەكۆمپانیاكانەوەدەسـت پێـدەكات وەفەرمانبـەری كۆمپانیاكـان هـەوڵی مانـەوەیان دەدەن لـەكاركردن وەیـەكێك لەفاكتـەرەكان كـەهانی مانـەوەی فەرمانبـەر وكارمەنـدەكان دەدات ئەوپاداشـــت ودەسخۆشـــانەیە كـــە وەریـــدەگرن لەكۆمپانیـــەكان، دەرئـــەنجام دەبێتەهۆی زیادبوونی كریٚ ی مانگانەكانیان وەخاوەنی كۆمپانیاكانش سوود مەنـد دەبـن ،خـاوەن كۆمپانیاكـان ئـەم كارەدەكـەن بۆئـەوەی هـانی فەرمانبـەر وكارمەندەكان بدەن كەهەوڵی زیادكردنی قازانجی كۆمپانیاكان بدەن وەلەهـەمان كاتـــدا ئەوپاداشـــت ودەسخۆشـــان ەجۆرێكـــە لەبەشـــداریكردنی كرێكـــاران وفەرمانبـەران لـەقازانج. ژاپۆنیـەكان هەفتانـە تـەنهاپێنج رۆژكاردەكـەن وەهـەر رۆژێكـش تەنهاهەشـت كـاژێرەو وە سیسـتمی (التوظـف لمـدی الحیـاة) (Lifetime Employment Seniority) لـە دیارترین جیاوازییـەكانی سیسـتمی كـارگێری ئـەم وولآتەیەلەگـەڵ وولآتـانی تـری جیهـان. ئامـانجی ئـەم سیستمە دروست كردنی متمانە بوو لای كرێكارەكان تاكو هـەموو ئارەزوو بیرو زهنێكیان بدەنە كاركردن.سیسـتمی كارگێری ژاپـۆنی چوار فاكتـەری بنـەرەتی هەیە،بریتین لە:

1- سیستمی كاركردن تاكو مردن.

2-سیستمی پاداشت بەپێی پێشینەوخزمەت وكاركردن.

3- پیادەكردنی كلتووری كۆمەلآیەتی(Collectivism)

4-پابەندی تەواوبەكات وكاركردنەوە.(High discipline)

ئـەم چـوارفاكتەرە بەسـن بۆئـەوەی كرێكـاران وفەرمانبـەرانی ئـەم وڵاتـە ئینتماوخۆشویستنێكی تەواویان هەبێت بۆكار وشوێنی كارەكەیان وەكۆمپانیا ژاپۆنیەكان زۆربایەخ بەكردنەوەی خولی راهێنـانی نـاوخۆیی دەدەن نـەك ناردنی كرێكار بۆدەرەوەی كۆمپانیاكانیـان، چونكە لـەپێش جـەنگی دووەمـی جیهـانی پشتیان بەسیسـتمی كـارگێڕی وڵاتـانی ئـەوروپا دەبەسـت بـەڵام دوای جەنگەكە پشـتیان بەسیسـتمی كـارگێڕی ئـەمریكا دەبەسـت بۆماوەیـەكی زۆر. كردنـەوەی خـولی راهێنـان بایـەخی زۆری هەیـە لـەم وڵاتـە وە راهێنـان لـەكۆمپانیانی ئـەم وڵاتە كاتی نیە و هەمیشەییە بۆنمونە بۆ دەرچوانی زانكۆكـان لەتەمـەنی (23-41)سـاڵی بەبـەردەوامی لەوخولانـە بەشـداردەبن وەپاشـان ئەوانـەی كەشـارەزای ولێهاتویـان زۆرە لەشـوێنی تایبـەت كاریـان پێـدەكرێت. سیسـتمی كـارگێڕی لـە وڵاتـی پشـت بـەو چـوار فاكتـەرە دەبەسـتن كەپێشـتر باسـكران وەهەرئەوانـەش وایان كردووە لەم وڵاتە نزیكەی (62) كۆلێجی كـارگێڕی هـەبێت لـە كـۆی(389) كـۆلێج و زانكـۆ كەدەكاتـە لـە(16٪)ی كـۆلێج و زانكۆكـانی ئـەم وڵاتـە وە سـاڵی (1975)لەكۆی(1411111)خوێندكار لەكۆلێجەكانی ژاپـۆن نزیكـەی (111111)خوێنـدكار لەبەشـی كـارگێڕی كـار بـوون كەدەكاتەنزیكـەی لـە(7٪)سـەرجەمی خوێندكارانی كۆلێج و زانكۆكانی ئەم وڵاتە.

زیـاد لەوانـەی باسـكران ئـەم وڵاتـە زیاترباوەڕی بـەكاری بەكۆمـەڵ هەیـە وەهەرئـــەوەش بـــەكلیلی گەشـــەكردن وپەرەســـەندن دادەنـــێن وە وادەڕواننـــە كۆمەڵگـە كەلـە زنجیرەیـەك پێـك دێـت كەبـەخێزان دەسـت پێـدەكات وبـەردەوام دەبێـــت تادەبێتـــە كۆمپانیایـــەك وەلـــەكۆتادا دەبێتـــە هـــەموو ژاپـــۆن، وەهەركۆمـەڵێكش سـەركردەی خـۆی هەیـە كارەكـان رێـك دەخـات وبـەرێوەی دەبات.هەنـدێك لەتوێـژەرەكان پێیـان وایـە ژاپۆنیـەكان ئەوەنـدە شـانازی دەكـەن بـەوەی ژاپـۆنین تادەگاتـە ئاسـتی دەمـارگیری وەهاوكـات زۆر باوەڕیـان بـەخۆیان هەیە كە سەركەوتوو دەبن لەكارەكانیان.

دووەم: قۆناغەكانی گەشەكردنی ئابووری ولاّتی ژاپۆن:

باسکردن لەم ئەزموونە پێویستی بەتێگەیشتنی تەواوەتی هەیە لەکلتووری ئەم ولاّتە چونکە گەشەکردنی ئابووریەکەی پەیوەستی تەواوی هەیە بەکلتوور و فەرهەنگی ئەم ولاّتەوە. یەکێك لەتوێژەرەکان بەناوی (سۆزان هانلی) دەڵێت بەرەوپێشچونی بازرگانی و باشبوونی گوزەرانی خەڵکی وپێشکەوتنی کەرتی تەندروستی وپاراستنی ژینگە نیشانەی پێشکەوتنی شارستانیەتە، وەزیادبونی رۆڵی خوێندنگافەرمیەکان وبەرەوپێشچونی بەرچاوی هۆیەکانی گواستنەوە وگەیاندن بناغەیەکی پتەوی گەشەی ئابووری ولاّتی ژاپۆنە .

ژاپۆن توانی سوود لەوتەکنیکانە وەربگرێت کە لە ولاّتانی ئەوروپا و ئەمریکا هەیە وئەم پێی نەگەیشتوە ، تەنانەت لەماوەیەکی کورتدا توانی پێش ئەو ولاّتانە بکەوێت بەتایبەت لەبواری ئەلکترۆنیات وە بە کارهێنانی تەکنیکی نوێ لەپیشەسازیە جۆربەجۆرەکانی ناوخۆی ولاّت.

ئەزمونی گەشەکردنی ئەم وولاّتەجیاوازە وەبگرە لەهەندێك لایەنەوە پێچەوانەیە لەگەڵ ئەزموونی گەشەی ولاّتانی تری جیهان، چونکە ئەم ئەزمونە کەڵەکەبوە لە کۆن تاکو ئێستا لەرێگەی پەیوەست کردنی رابردوو لەگەڵ ئێستادا وەلەنێوان رەسەنایەتی وتازەگەریدا،لەکاتێکدا زۆر لەئەزموونەکان ململانێ وناکۆکی ودژایەتی هەبووە لەنێوان بنەما ئابووری وکۆمەلایەتی وڕامیاریەکانی ڕابردو وئێستادا.

دوو تەوژم لە ولاّتی ژاپۆن دەرکەوت ،یەکەمیان (راسمالی لیبرالی) و دووەمیان(راسمالی تنموی) ئەو ئابووریناسانەی کەکاریگەربوون بە(سەرمایەداری لیبرالی) گرنگیان دەدا بەمیکانیزم وهێزی بازاڕ و داوای کەمکردنەوەی ڕۆڵی حوکمەت* دەکرد لەچالاکیە ئابووریەکان چونکە بەڕای

*بەپێی زانستی دارایی کۆن تاکەکەس دەتوانێ خۆشگوزەرانی بەدەست بێنێ بێ بەشداریکردنی حکومەت، بەلاّم زانستی دارایی نوێ جەخت دەکاتە سەربەشداریکردنی حکومەت بۆبەدەست هێنانی خۆشگوزەرانی بەبیانووی نەتوانینی تاکەکەس یان کەم توانای تاکەکەس لەدەستەبەرکردنی خۆشگوزەرانی.

ئەوان بەشداریکردنی حکومەت بەشێوەیەکی فراوان دەبێتەهۆی پەکخستنی یاسای خواست وخستنەڕوو وەلەدەرئەنجام کەمبونەوەی بەرهەمداری لێدەکەوێتەوە،وەجەختیان دەکردەوە لەسەردەست پێشخەری تاکەکەس وکۆمپانیاکان لەبازاردا کەدەبنەهۆی سەرکەوتنی ئابووری ولآت ، پیشتیوانانی ئەم تەوژمە دەیان ویست هەمان ڕێچکەی ئەمریکا بگرن لەگەشەی ئابووریدا، لەراستیدا بیردۆزەکانی ئەم تەوژمە لەکاتی ئێستادابێ توانان لەشیکردنەوە ولێکدانەوەی ژیانی ئابووری لەم وولآتە. ئەگەر واقیعانە تەماشای گەشەی ئابووری ئەم ولآتە بکرێت دەبینرێت رۆڵی حکومەت زۆر پۆزەتیف بووە لەرێگەی بەکارهێنانی رامیاری ئابووری هەمۆکیەوە(**السیاسة الاقتصادیة الکلیة**)بەشێوەیەکی دانایانە بۆنمونە سیستمی باج زۆرگونجاو بوو لەگەڵ رێژەی سوو وە قەبارەی یارمەتیدان ئەمەجگە لەرێ پێدانی کۆمپانیا ژاپۆنیەکان بەکۆکردنەوەی دەرامەتی پێویست بۆ گەشەکردنی هاوبەش لە نێوان کۆمپانیاکان و حکومەت وتە واوکردنی کاری یە کتری ، لەهەمان کاتدا حکومەت جەختی کردۆتەوە لەسەر رۆڵی تاکەکەس وکەرتی تایبەت لەپێشخستنی ولآت . تەوژمی دووەم (راسمالی گەشەکردن) باوەریان وابوو هاریکاریکردن لەنێوان حوکمەت وکەرتی تایبەت باشترین رێگەیە بۆ گەشەکردنی ئابووری وە ئەوەش بوەهۆی پێگەیشتن ودانانی مۆدێلێك بەناوی مۆدێلی (ژاپۆن کۆمپانیایە).ئەم بیرورایەی دووەم گونجاوتربوو چونکەبارودۆخی کۆمەڵایەتی وئابووری ولآتان جیاوازن وەناکرێت هەموو ولآتانی سەرمایەداری یەك مۆدێل وهەموو ولآتانی سۆشیالی مۆدێلێکی تریان هەبێ،مەبەستمان لەمۆدێل بۆنمونە لەئەمریکا پەیوەندی نێوان پیاوانی کار(رجال الاعمال)وحکومەت لەلایەك وپەیوەندی نێوان پیاوانی کار وکرێکاران لەلایەکی تر پەیوەندیەکی دوژمنکاریانە و رقلێبونەوەیە (علاقە عدوانیە)،بەلآم لەزۆرێك لە ولآتانی تری سەرمایەداری ئەوپەیوەندیە هاوکاریانەیە نەك دوژمنکارانە وەباشترین بەڵگەش لەسەرئەوە ولآتی ژاپۆن کە زۆربەی پیاوانی کار لەکەرتی خزمەتگوزاریە مەدەنیەکان کاریان دەکرد. ولآتی ژاپۆن تەنها بۆماوەی یەك ساڵ لە ساڵی(1993)ئەوپەیوەندیە هاوکاریەی نێوان پیاوانی

کار وکرێکاران لاوازبوو وەکەمێك گرفتی تێکەوت بەڵام دوای ساڵی(1994) تاکو ئێستا(2111)ئەو پەیوەندیانە بەردەوامە چونکە بەشێکە لەفەرهەنگ وکلتووری ئەم ولاّتە.

قۆناغەکانی گەشەی ئابووری ولاّتی ژاپۆن پۆلێن دەکرێت بۆ سێ قۆناغی سەرەکی:

قۆناغی یەکەم: لەنێوان ساڵانی (0592 – 0599) :

ساڵی (1952)داگیرکەری ئەمریکی دووبارە سەروەری دا یەوە ئەم وولاّتە (ژاپۆن)وەئەمەش بوە خاڵی دووبارە هەنگاونان بەرەوگەشەکردن وبەدیهێنانی ئەوئامانجە گرنگانەی کەئەم وولاّتە هەیبوو کە بەهۆی جەنگی دووەمی جیهانی وتێك شکان وداگیرکردن دەرفەتی هێنانەدی نەبوو، بەڵام دوای جەنگی دووەمی جیهانی وگەرانەوەی سەروەری بۆ ژاپۆن کۆمەڵە دەسکەوتێکی زۆریان بەدەست هێنا لەرووی بەرهەم هێنان بەگشتی وبەرهەمی پیشەسازی بەتایبەت وەزیادکردنی بازرگانی وقەبارەی ناردەنیەکانی وگەشەی ئابووریەکەی بەرادەیەکی بەرچاوزیادیکرد، گەشەی وولاّتی ژاپۆن گەیشتە ئاستێك کەمەترسی دروست کرد لەسەر گەشەی ئابووری ولاّتانی ئەوروپا و ئەمریکا.

لەپەنجاکانی سەدەی پێشوو بوژاندنەوەوگەشانەوەی ئابووری روویدا لە ولاّتی ژاپۆن بەهۆی دامەزراندنی دامەزراوەی دارایی جۆراوجۆر کە ئەرکی دابەشکردنی سەرمایە بوو لەنێوان کۆمپانیا و کەرتەئابووریەکان،هەندێك لەودامەزراوانە بریتی بوون لەبانکی هاوردەنی وناردەنی وبانکی گەشەوبانکی یارمەتیدان وکۆمەککردنی پرۆژەی بچوك.

لەنێوان ساڵانی (1952–1975)زۆرێك لەنوسین وتوێژینەوەکان باسی گەشەی ئابووری ئەم ولاّتە دەکەن بەسەرسامیەوە چونکە گەشەی ئابووریەکەی نزیکەی لە(8٪)بوو لەوماوەیە،زیاد لەوەش سەرەرای گۆرانکاریە نێودەوڵەتی وناوخۆیەکان هیچ لاسەنگیەکی ئەوتۆ روینەدا لەئابووری ئەم ولاّتە چونکە ئەم

وولاّتەنمونەیەکی تایبەتە کەپشت بەداهێنانی بەردەوام ونوێبونەوەی بەردەوام دەبەستێت بەبێ قوربانی دانی.*

لەم ولاّتە گەشەی ئابووری روویدابەکەمترین رێژەی بێکاری لەکاتێك زۆرێك لەولاّتانی جیهان گەشەی ئابووری دەکەن بەلاّم بەرامبەر بەتێچون وقوربانی دانێکی زۆرلەوانە بەرزبوونەوەی رێژەی بێکاری و هەژاری.

هەموو پێوەرە نێودەوڵتیەکان ئەوە روون دەکەنەوە کەشەستەکانی سەدەی پێشوو قۆناغێکی زۆرگونجاوبووە بۆگەشەی ئابووری گشت ولاّتانی جیهان وەبەتایبەت بۆ ولاّتی ژاپۆن کەرێژەی گەشەی سالأنەی گەیشتە لە(11٪) کەئەم رێژەیە دووئەوەندەی ولاّتانی تر بوو.

لەهەفتاکانی سەدەی پێشوو ولاّتی ژاپۆن لە(35٪)سەرجەم پێداویستیەکانی ناوخۆی دابین دەکرد لە کاتێکدا لە پەنجاکان دابین کردنی پێداویستیەکانی تەنها لە(21٪) بوو ،ئەمە بەیەکێك لەگۆرانکاریە بنەرەتیەکان دانرا لەستراتیجی گەشەکردنی ئەم ولاّتە ئەویش بەهۆی بایەخدان بەپیشەسازی بەکارهێنان کەپێشتر لە بەرنامەیاندا نەبوو وە تەنهاجەختیان دەکردە سەر پیشەسازی بەرهەم هێنان یان شمەکی وەبەرهێنەکی.لەراستیدا هیچ ولاّتێك پێشکەوتنی بەردەوام بەدەست ناهێنێت تەنها لەرێگەی یەك جۆر پیشەسازیەوە (بەکارهێنان یاخود بەرهەم هێنان).

<u>قۆناغی دووەم: لەنێوان سالأنی (0591 – 0591) :</u>

دوای قەیرانی سوتەمەنی لەهەفتاکان گەشەی ئابووری ولاّتانی جیهان بەگشتی و ژاپۆن بەتایبەت زۆرکز ولاواز بوو وە لەهەندێك ساڵ بە(سالب) بوو ، بەلاّم لەرِێگەی هەنگاوەکانی چاکسازیەوە توانرا بەرهەمی گشتی نەتەوەیی ژاپۆن لەنێوان سالأنی(1976–1984)چل ودووجار زیادبکات یاخود چل ودوو هێندەی یەکەم جاربێت کە لە(8831)ملیۆن دۆلارە وە گەیشتە (1261)تریلۆن

---

* بەشێك لە ولاّتانی جیهان لەکاتی گەشەکردنیان زۆرێك لە لایەنە ئابووری ورامیاری و کۆمەلایەتی وتەنانەت کلتووریەکان دەکەنە قوربانی،یاخود هەندێك ولاّت هەمو ئەو لایانانە دەکاتە قوربانی بە بێ ئەوەی هیچ گەشەیەکی ئەوتۆبەدەست بێنێت.

دۆلار وە لەهەشـــتاكان ولأتـــی ژاپـــۆن گەیشـــتەئەوەی كەگـــەورەترین وولأتـــی قەرزدەرە یان خاوەن قەرز بێت لەجیهاندا.

ئــەم پێشــكەوتنە زۆرەی ئــەم ولأتــە بــەهۆی ئەوگۆرانكاریــە بــوو كــە لــە دروشمــی ئـەم ولأتـە روویـدا لـە (الحداثـة فـی خدمـة العسكر) كـەپێش جـەنگی یەكەم ودووەمی جیهانی لەسەری دەڕۆی بۆ (**الحداثة في خدمة المجتمع بدون حكم عسكري وبدون قوى عسكرية قوية**).

ئەوســتراتیجەی كەئــەم ولأتــە(ژاپــۆن) لــەو ماوەیــەدا گرتیەبــەر كــارای وسـەركەوتوی خـۆی سـەلماند لـەزیادكردنی پشـكی ژاپـۆن لـەبازارە جیهانیـەكان بەگشـتی وبازارەكـانی رێكخـراوی هاوكـاری وگەشـە كەلەسـاڵی(1981) پشـكی ژاپـــۆن گەیشـــتە لـــە(85٪)لەكاتێكـــدا ئـــەم پشـــكە لەســـاڵی(1951) لـــە (3٪)تێناپـــەری. جگەلەوانـــەی باســـكران لەهەشـــتاكاندا(یـــن)ی ژاپـــۆنی وەكودراوێكی گران بەها* دوای (دۆلاری ئەمریكی)و(ماركی ئـەلمانی) مامـە ڵـەی پێـوە دەكـراو پاشـەكەوت دەكـرا. لـەكاتی ئێسـتادا كـێ بـەركێ لـەنێوان (دۆلاری ئەمریكی) و(یۆرۆ)** و(ین)ی ژاپۆنیە، ئەم ولأتـە توانیـوێتی لقی كۆمپانیاكـانی لەسەرتاسەری جیهان بكاتەوە بەتایبەت كۆمپانیاكانی ئۆتۆمبێل وەبەتایبـەت لـە ئـەمریكاو كۆریـا وچـین وتایلنـد وتـایوان وفلیـپین وئەندەنوسـیا .لەهـەمان كاتـدا شۆرشێكی*** بەرپا كرد لەبوارەكانی تەكنەلۆجیا و زانست وگەیاندن.

---

*دراوی گران بەها (العملة الصعبة،العملةالقيادية،العملةالعالمية، العملة القياسية) واتا دراوێك كە جێی متانەبێت وە بەهای بەرزبێت ومامەڵەی پێوە بكرێت بەشێوەیەكی فراوان لەناوخۆ و دەرەوەی ولأت.

**یۆرۆ لە 1999/4/1 هاتە بازارەوە وە ئە ڵمانیا وەكو یەكەم ولأت لەیەكێتی ئەوروپا یۆرۆی لەجیاتی مارك بەكارهێنا.

***چوار شۆرشی گەورە لەجیهاندا روویداوە كەبریتین لە:

- شۆرشی كشتوكاڵی (8111-9111)ساڵی خایاندوە.
- شۆرشی پیشەسازی (311)ساڵی خایاندوە.
- شۆرشی تەكنەلۆجی (81)ساڵی خایاندوە.
- شۆرشی زانستی لەدوای شۆرشی تەكنەلۆجیەوە تاكو ئێستا بەردەوامە.

قۆناغی سێیەم: لەنێوان سالآنی (0599 – 2115) :

ترس وحەزەرکردنی بەردەوامی گەڵ ژاپۆنی لەگەلانی تر لەلایەك و وهەوڵدانی بەردەوام بۆفێربوون و پێشکەوتن لەلایەکی تر وایکرد کەئەم وڵاتە (ژاپۆن)بگاتە ئاستێکی زۆر بەرز. لەکۆتایی هەفتاکان وسەرەتای هەشتاکان ژاپۆن بەردەوام بوو لەکۆشش کردن بۆئەوەی رۆڵی زیاتربیبینێت لەجیهان وە بۆ ئەم مەبەستە ژاپۆن وەکو کۆمپانیایەکی بازرگانی مامەڵەی دەکرد زیاترلەوەی وڵاتێکی نەتەوەیی بێت بۆیە ژاپۆن ناودەبرا بە(عملاق اقتصادي وقزم سياسي)،بەلاَم ئەمەجێی نیگەرانی وڵاتەبەهێزەکان بوو بەتایبەت ئەمریکا چونکە ئەمریکا بەبەردەوامی لەهەوڵی راستکردنەوەی لاسەنگی تەرازووی بازرگانیەکەیەتی وەبەتایبەت لەگەڵ ژاپۆن، سەرەرێژی بازرگانی ژاپۆن بەرامبەر ئەمریکا لەکۆتایی جەنگی سارد تاکوئێستا(2111) مەزەندە دەکرێت بەزیاترلە(51ملیۆن دۆلار) بۆیە ئەمریکا وەکوپیشەی هەمیشەی فشار دەکاتە سەر ژاپۆن بۆئەوەی رەفتاری بگونجێنێ لەگەڵ سیستمی تازەی نێودەوڵەتی وهەوڵی پاراستنی ئەو سیستمە بدات.

ساڵی (1991)کۆمەکی دەرەکی ژاپۆن بۆ وڵاتانی هەژار نزیکەی(11ملیۆن دۆلار) بوو، بەلاَم ئەم رێژەیە کەمتربوو لە(1٪) بەرهەمی گشتی نەتەوەیی ژاپۆن، وەلەرووی پشکەوە ژاپۆن پشکی فراوانی هەیە لەبازاڕی جیهان نەك تەنهالە بازارەکانی کیشوەری ئاسیا.لەماوەی جەنگی سارد ئەمریکا وای نابینی کەچالاکیە ئابووریەکانی ژاپۆن مەترسی هەبێت بۆسەرئابووری ئەمریکا وە کاربکاتە سەر ڕادەی خۆشگوزەرانی هاووڵاتیانی ئەمریکا وبەرەوخراپی ببات.لەئێستادا ڕەنگەراست بێت کە لەڕووی سەربازی ورامیاریەوە ژاپۆن لەدوای وڵاتی ئەمریکادێت، بەلاَم لەرووی ئابووری وبازرگانیەوە هەرەشە ومەترسی سەرەکی وبنەرەتیە بۆ ئەمریکا وئەوروپا وهەندێك وڵاتی تری پێشکەوتووی ئاسیا وەکو(چین وکۆریای باشوور وماليزيا).ژاپۆن بۆگەشەکردنی ئابووریەکەی زۆربەکەمی پشت دەبەستێت بەتەکنیکی ئەمریکی وە لەرووی رامیاریەوە هەوڵدەدات کەمتربەشداری بکات لەگۆرانکاریە

نێودەوڵەتیەکان،بەڵکو زیاترسەربەخۆی وبێ لایەنی هەڵدەبژێرێت و بەباشتری دەزانێت، تەنانەت خۆی بەدوور دەگرێت لەبەشداریکردنی لەهێزی ئاشتی پارێزی جیهانی بەمەبەستی دوورکەوتنەوە لەئەگەرەکانی دووبارە بوونەوەی کارەساتەکانی جەنگی دووەمی جیهانی و داگیرکردنی ژاپۆن، کەکۆسپی سەرەکی گەشەکردن ودواخستنی گەشەی ئەم ولاتە(ژاپۆن)بوو بۆماوەیەکی زۆر. ولاتی ژاپۆن لەئێستادا (2111) دوای ئەمریکا گەیشتۆتە پلەی دووەم لەبەرهەم هێنانی گشتی نەتەوەیی کە نزیکەی لە (15٪)بەرهەمی جیهانی بەرهەم دێنێ ئەمە سەرەرای ئەوسەرەرێژیە بازرگانیەی کە هەیەتی لەگەڵ ولاتانی ئەوروپا و ئەمریکا. ئەم ولاتە (ژاپۆن) لەڕووی (بانك وفێرکردن وسوپاویاساوە)سوودی زۆری بینیوە لە ولاتانی ئەوروپا وئەمریکا، بەلام ئەم سوود وەرگرتنە گونجاو بووە لەگەڵ لایەنی کلتووری و کۆمەلایەتی وئابووری ناوخۆی ولات وەنەبۆتەهۆی لەدەسدانی سەروەری ولات و ئەوبەهایانەی کەلەلای هەمووچینەکانی کۆمەڵگەی ژاپۆنی پیرۆزن.

سەرکەوتنی ئەزمونی ئەم ولاتە پێویستی بەبەڵگەی زۆرنیە چونکە بەرهەمەکانی بەڵگەی ئەوەن، بەلام لەوەگرنگتر ئەوەیە کە ئەم ولاتە ئەم سەرکەوتنانەی بەدەست هێناوە بەبێ ئەوەی دەسبەرداری رەسەنایەتی کلتووری وکۆمەلایەتی نەتەوەکەی بێت ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کەنوێگەری پێویستی بەدەستهەڵگرتن نیە لەرەسەنایەتی،لەهەمان کاتدا ئەو رستەو دورشمە دووپات دەبێتەوە لەلایەن هەندێك ولاتی تری کیشوەری ئاسیا وەکوچین کەدەڵێت (**استیراد ثمرة بدون شجرة**) واتابێ ئەوەی دارت هەبێت وبێ ئەوەی داب ونەریت وکلتووری رۆژئاوا و ئەمریکا بهێنیتە ناو ولات دەتوانیت سوود لەبەروبومی ئەوداره وەربگریت وەلەهەمان کاتدا پارێزگاری لەبنەما کلتووری وکۆمەلایەتی ونەتەوەییەکان بکەیت.

ئەم وولاتە تەنهائەوشمەك وماددانەی هاوردەدەکرد کەناتوانێت بەرهەمی بهێنێت بەشێوەیەکی ئابووریانە وەبەرامبەر ئەوەش بەبەردەوامی هەوڵی زیادکردنی لیستی ناردەنیەکان وجۆراوجۆرکردنی دەدا.ژاپۆن بۆماوەیەکی زۆر دورکەوتەوە لەیەکێتی گومرك وناوچەکانی بازرگانی ئازاد وەتەنانەت رێگەی

نەئـــەدا بەکۆمپانیاجیهانیـــەکان بێنـــەبازارەکانی ژاپۆنـــەوە ســـەرەرای زۆری پێداویستی ژاپـۆن بـەو کۆمپانیانـە وەکوئـەوەی بەرامبـەر کۆمپانیـای(fiatt) ی ئیتاڵی کردی لەکاتێکداهیچ کۆمپانیایێکی بەرهەم هێنانی ئوتۆمبێل لەم وولاٌتە نەبوو لەو کاتەدا، چونکە ژاپۆن پەنای دەبردە بەرگرتنەبەری رامیاری پاراستن* ودانـانی کۆسـپ و بەربەسـتی گـومرکی لەرێگـەی هاوردەنیـەکان وە حکومـەتی ژاپۆنی توانی کـۆنترۆڵی لـە(75٪)ی بازرگـانی دەرەکی بکـات بەهـەردوو لایـەنی نـاردەنی وهـاوردەنی .ئـەم قۆناغـە جیـاواز بـوو لـەقۆناغی کـەنارگیری چـونکە رامیـاری پاراسـتن ودانـانی رەسمـی گـومرگی دەبێتـەهۆی تێرکردنـی بازارکـانی نـاوخۆ وکـۆنترۆڵکردنی وپاشـان هـەنگاو نـان بـەرەوزیادکردنی پشـکی شمـەك وخزمەتگوزاری ژاپۆن لەبازارە نێودەوڵەتیەکان.

سـەرەرای زەحمـەتی گـۆرینی ئەوبارودۆخـەی کە ولاٌتـی ژاپـۆنی تێـدابوو لـە پەنجاکانی سەدەی پێشوو،بەلاٌم ئەم ولاٌتە (ژاپۆن) توانی لەرێگـەی پشـت بەسـتن بــەئابووری ووزە وهەنــدێك شمــەکی دەریــایی وبازرگــانی کــردن وبایەخــدان بەپیشەسازییە جۆربەجۆرەکان بگاتەئاستێکی سەرسورهێنەر.

لەگــەڵ ئــەوەی ژاپــۆن رێــژەی هاوردەنیــەکانی زۆرە هاوکــات لــەنیوەی هەشـتاکانی سـەدەی پێشـو یەکـەم ولاٌتـی هاوردەکـاری بـەروبوومی خـۆراکی و بەرهەمـە نەوتیـەکان بـوو، بـەلاٌم لەئێسـتادا (2111)دوای ئـەمریکا ولاٌتـی ژاپـۆن گـەورەترین بەرهــەم هێنــی جیهانــە ،ئـەم پشـکەزۆرە لەبەرهــەم هێنــان بــەهۆی هـەبوونی تەواوکاریـە لـەنێوان پرۆژەکـان لەلایـەك و لـەنێوان کەرتـە ئابووریـەکان لەلایـەکی تـرەوە. هـەروەها کـۆنترۆڵکردنی کەناڵـەکانی بەرهــەم هێنـان لەلایـەن کۆمپانیـا گــەورە و زلهێزەکـان کەبــەردەوام توانـای بەرهــەم هێنانیـان لـەزیاد بووندایـــە ،ئەمەجگـــە لەبایـــەخ دان بەهەردووکـــەرتی کـــۆن ونـــوێ یـــاخود بەپیشەسـازیە تقلیدیـەکان وپیشەسـازیە مـۆدێرن ونوێیـەکان کـە هـەردووکیان

* جۆرەکانی گومرك زۆرن لەوانە (رسوم جمركية، الاغراق، نظام الحصص، نظام ترخيص، ضريبة، قيود نوعية).

بەیەك ئاراستەكاریان دەكرد كەبریتی بوو لە زیادكردن وخێراكردنی گەشەی ئابووری ولأت. لەكاتی زۆربوونی ریژەی بێكاری ئەم ولأتە وەكو زۆرێك لە ولأتانی جیهان بەشێك لەهێزی كاری ناوخۆیی دەناردە دەرەوە لەرێگەی گرێبەست یاخود كاژێری كاركردنی لەناوخۆ كەمدەكردەوە یان لەرێگەی بایەخدان بەسەندیكای كرێكاران كەبازاری كاری رێكدەخست و رێژەی بێكاری كەمدەكردەوە. ژاپۆن بەمەبەستی بەرزكردنەوەی تواناو زیادكردنی هێزی كیَ بەركیَ ی بەروبوومی ناوخۆ بەرامبەر بەروبوومی بیانی هەولی یەكخستن وریكخستنی بازاری كاركردنی دا لە رێگەی كاراكردنی سەندیكای كرێكاران كە سیَ رێگاوشێوازی هەیە كەبریتین لە شێوازی (ئەوروپی،ئەمریكی، ئەوروپی ئەمریكی)،بەلأم حكومەتی ژاپۆن زیاترشێواز ورێگەی ئەوروپی پیادەدەكرد بەهۆی زیاتر گونجاوی ئەم ریگەیە لەگەلَ بارودۆخی ئابووری وكۆمەلأیەتی ناوخۆی ژاپۆن .

ژاپۆن لەبەرهەمهێنانی كالأ وخزمەتگوزاری سالی (1951) بەرامبەری وولأتی ئیتالیابوو وە تەنهالە(41٪) ی بەرهەم هێنانی ئەمریكای و لە(33٪) ی بەرهەم هێنانی ئەلمانیا و لە(21٪) ی بەریتانیای هەبوو لەوكاتەدا،بەلأم لەماوەیەكی كەمداتوانی ئەوجیاوازیە كەمبكاتەوە وەلەكۆتایی پەنجاكان توانی پێش ئیتالیا بكەوێت وە لەسالی(1967) كەوتەپێشی فەرەنسا وە دواتر سالی (1968)كەوتەپێش ئەلمانیا، وەپاش شەش سالَ،سالی(1974) توانی بكەوێتە پێش ولأتی بەریتانیا وە لەگەلَ سەرەتای هەشتاكاندا بەرهەم هێنانی ژاپۆن گەیشتە لە (51٪)ی بەرهەم هێنانی ولأتانی كۆمەلەی ئابووری ئەوروپابوو كە ژمارەیان(11) وولأت بوو. پەرەسەندنی ئەم ولأتە بەردەوام بوو تاكو لەنەوەدەكان ژاپۆن پلەی دووەمی لەرووی رێژەی بەرهەمهێنانی جیهان داگیركرد دوای ئەمریكا كەبەرێژەی لە(15٪) وپلەی سیَ یەمی لەرووی ناردەنی بەدەست هێنا دوای ئەمریكا و ئەلمانیا. ئەم وولأتە (ژاپۆن) گەیشتە ئاستێكی وەهابەرز كە سالی (2111)پلەی یەكەمی هەبێت لە نێو ولأتانی ئاسیادا لەبواری پیشەسازی ئەمەجگە لەوەی بەیەكەم ولأتی سەرمایەداری دانرا لە كیشوەری ئاسیادا.

ئەم پێشکەوتنانەی ئەم ولاّتە لەسەرحیسابی پێشکەوتنی ولاّتانی تربوو وەبەتایبەت ئەمریکا کەکۆمپانیە ژاپۆنیەکان لەزۆرێك لەبوارەکان پلەی یەکەمیان داگیرکردبوو وەکەوتبونە کێ بەرکێ لەگەڵ کۆمپانیا ئەمریکیەکان. پێشکەوتنی ولاّتی ژاپۆن بەدەر نەبوو لە بواری بانکی کەلەکۆی (11بانکە) گەورەکەی جیهان (5بانك)ی هی ئەم ولاّتەیە.

ولاّتی ژاپۆن بەبەردەوامی دەیویست ودەیەوێت پشکی خۆی لەبازارەکانی جیهان زیادبکات وەتوانیوشێتی ئەوکارەبکات تارادەیەکی زۆرباش، بەلاّم ئەوکارەپێویستی بەوەیەکە کۆنترۆڵی تەواوی بازارەکانی ناوخۆبکات وەپاشان بەرەوبازارەکانی جیهان هەنگاوبنێت،بۆجێبەجێکردنی ئەوئامانجە کۆمپانیا ژاپۆنیەکان لقیان لەزۆرێك لەبازارە جیهانیەکان هەیە.سەرەرای ئەوەی ئەم وولاّتە(ژاپۆن) دەرامەتی سروشتی و ماددەسەرەتاییەکانی زۆر کەمە کە بۆتە کێشە وگرفت لەبەردەم گەشەی زیاتری ئەم ولاّتە چونکە نزیکەی لە (75٪)هاوردەنیەکانی ماددەی خاو وشمەکی کشتوکاڵین، بەلاّم قەبارەی ناردەنیەکانی دووهێندەی قەبارەی هاوردەنیەکانیەتی ئەوەش بەهۆی باشی جۆری کالاّکانی و گونجاوی نرخەکانیان، ئەمەسەرئەنجام کاردەکاتە سەرباشکردن وچاککردنی تەرازوی بازرگانی ودروستبوونی سەرەرێژی تیایدا.هێزی کێ بەرکێ ی هەرشمەکێك دوو شت دیاریدەکات باشی جۆری شمەکەکە(الجودة) وهەرزانی وگونجاوی نرخی شمەکەکە(السعر) مەبەست ئەوەیە کەبتوانرێت شمەك بەرهەم بهێنرێت بەکەمتر لەونرخەی لەبازاردا هەیە وە بە باشتر لەو شمەکەی کە دەخرێتە بازارە ناوخۆیی و نێودەوڵەتیەکان.

ئەوەی وایکردوە کەناردەنی وولاّتی ژاپۆن زیاتربێت لەهاوردەنی ئەوەیە کە ناردەنی ئەم ولاّتە زۆر کاریگەرە و دەگۆرێت لەگەڵ گۆرانی داهاتی نەتەوەیی وداهاتی تاکەکەس لەجیهاندا، بەلاّم هاوردەنی ژاپۆن زۆرکەم دەگۆرێت لەگەڵ گۆرانی داهاتی نەتەوەیی وداهاتی تاکەکەس لە ژاپۆن ئەمەش بۆتەهۆی پێدانی هێزی کێ بەرکێ ی زیاتر بە شمەك وخزمەتگوزاری ژاپۆنی لە بازارە ناوخۆیی و بازارە جیهانیەکان دا.

سێیەم: هۆکارو بنەماکانی سەرکەوتنی ئابووری ژاپۆن:

گەشەی ئابووری و خاڵی وەرچەرخان لەم وڵاتە بە تەواوەتی جیاوازە لە ئەزموونی وڵاتانی ئەوروپا و ئەمریکا، چونکە سەرکردە ژاپۆنیەکان رۆڵێکی گرنگیان بینی لە بەڕێوەبردنی و پێشخستنی ئابووری وڵات وە لەهەمان کات هاووڵاتیانی ئەم وڵاتە پشکێکی گەورەیان هەبوو لەو گۆڕانکاری و پێشکەوتنانە .

لێرەدا ئاماژە دەکەین بە گرنگترین ئەو رێگا و رامیاریە ئابووریانەی کە ئەم وولاتە گرتیەبەر بەمەبەستی پەرەپێدانی ئابووری وڵات:

1- ناردنی خوێندکار و پیشەوەرەکان بۆ دەرەوەی وڵات بەمەبەستی فێربوونی تەکنیکی وولاتانی پێشکەوتوو .

2- بایەخدان بەژێرخانی ئابووری لەرێگەی دامەزراندنی هێڵی ئاسنین و دروست کردنی سەکۆی دەریایی و هاوردنی پێداویستیەکانی لە وڵاتانی ئەوروپا و ئەمریکا.

3- یارمەتیدان و دابینکردنی پارە بۆ هاوردەنیەکان لە ڕێگەی ناردنی ئاوریشم و چا چونکە ژاپۆن لەبواری پیشەسازی ئاوریشم پێشکەوتنێکی سەرنج ڕاکێشی هەیە.

4- سود وەرگرتن لە سیستمی باج وەرگرتن بە تایبەت ئەوەی لەجوتیارەکان و خاوەن زەویە کشتوکاڵیەکان، ئەم باجانە وەکو سەرچاوەیەکی سەرەکی پاشەکەوت کردن وە لەدوایشدا بۆ یارمەتیدانی پرۆژە و بەرەوپێش بردنی وەبەرهێنان بەکاردەهێنرا.

5- دامەزراندنی پرۆژە و کارگەی تازە و بەشداریکردنی کەرتی تایبەت لەو بوارانەدا بەمەبەستی سەرکەوتنی ئەو پرۆژانە لەڕووی قازانجکردن و

گەشکردن،ئەمەبوە هۆی ئەوەی لەبواری پیشەسازیدا بگەنە ئاستێکی بەرز وجیاواز لەو سیستم و ولاَتانەی کەپشتیان بە تاکە کەس و سەرمایەی تایبەت دەبەست لەبەڕێوەبردنی ئابووریدا .

جگە لەو رێگا و رامیاریە ئابووریانەی کەبەکارهێنران، سەرکەوتنی گەشەی ولاَتی ژاپۆن چەند بنەما وهۆکارێکی ناوخۆیی ودەرەکی لەپشتەوە بوو لەگرنگترینیان:

هۆکارە ناوخۆیەکان:

کۆمەلە هۆکارێکی ناوخۆیی بنچینەی سەرکەوتنی بەردەوامی ئەم ولاَتە یە،لەوانە:

1-کار کردن تامردن (واتا کارکردنی بەردەوام بە پێی پیویستی ولاَت).

2-رێزگرتنی زۆرلە کارکردن وداهێنان.

3-هەبونی هێزی کاری کارا و شارەزا کەرۆلی زۆری بینی لە پێشکەوتنی ئەم ولاَتە.

4-پێدانی کرێ بەپێی خزمەتکردن وپێشینەی کارکردن وپیشەگەری.

5-یەکگرتن وکۆمەکردنی کۆمپانیاکان و بەرەو پێش بردنیان.

6-پەیوەست بوون ویەکسانی ولەیەکچوون لە کار ومافەکان.

7- هۆکاری نیشتیمانی و هەبوونی ئینتمای نەتەوەیی.

8- باوەربون ورازیبون بەدابەشکردنی دەسەلاَت.

9-باشی بەرێوبردنی دەسەلاَت ولایەنی حکومڕانی.

11-بایەخدانی زۆر بە بەها کلتووریەکانی تایبەت بەم ولاَتە.

11- هەولْ دراچاکسازیەکان لەبەندەکانی دەستوری ولاَتەوە دەست پێبکات لەسەرووی هەموشیانەوە(وازهێنان لەبەکارهێنانی هێزی سەربازی وبنیات نانی هێزی بەرهەمهێنان) و بایەخدان بە بواری مرۆیی زیاترلە بواری سەربازی ئەمەش بەمەبەستی دووبارە نەبوونەوەی ئەو زیانانەی کەتوشیان بوو لە جەنگی دووەمی جیهانی.

12- لەکاتێکـدا وڵاتـانی سـەرمایەداری پشـتیان بـەئابووری بازاردەبەسـت بۆدابەشـکردنی سـەرمایە، بـەڵام ژاپـۆن هەسـتان بـەدانانی سیسـتمێکی دارایـی بۆدابەشکردنی سەرمایە بەپشت بەستن بەپێوەری حکومی وبەرژەوەندی گشتی نەك ئابووری بازار.

13- ئەم وڵاتـە(ژاپۆن) وکۆمپانیاکانی لەمامەڵەکردن پشت بەمتمانە دەبەستن لەنێوان حکومەت وخەڵك نەك بەگرێ بەست وە ئەم وڵاتە تارادەیەکی زۆرپشتی بەچـاودێری کردنـی حکومـەت وپاڵپشـتی کردنـی دەبەسـت، بۆیـە هەنـدێك وادەبینن ئەمەیەسەرمایەداری گەشەکردن وەجیاوازە لـە سـەرمایەداری لیبراڵـی کەلەبنـەماکانی بـەپیرۆز راگرتنـی تـاك رەوی و ئـابووری بـازار کاریگـەربوون بەبیروباوەڕ وکتێبەکانی (جۆن لۆن وئادەم سمیث)،بەڵام سەرمایەداری ژاپۆنی کاریگـەربوو بـە بیروبۆچـونی ئـابووری نـاس وفەیلەسـوفی ئـەڵمانی (فریـدریك لیسـت) کەخۆشـگوزەرانی کۆمـەڵی لەریزبەنـدی دانـابوو بەبـەراود لەگـەڵ خـۆش گوزەرانی تاکەکەس.

14- نۆێگەری لەم وڵاتە ئارەزووی تاکەکەسی و ئیرادەی حکومـەتی لەگەڵدایە ، وەلەیـەك کاتـدا تاکەکـەس وحکومـەت هەسـتیان بەپێویسـتی گۆرانکـاری ونـوێ بونەوەکرد، بۆیە حکومەت خۆی لەبازاردا کاریدەکرد و رۆڵی دەبینـی نـەك تـەنها رێگـای کـارکردن دیـاری بکـات وەحکومـەت کۆمپانیـا ناوخۆیـەکانی دەپاراسـت لەرێگەی دانانی باجی زۆرلەسـەرکۆمپانیا بیانیـەکان وبەرهەمـەکانیان وە رێگـەی دەگـرت لــە کۆمپانیــا بیانیــەکان کــە زۆرتــرین پشــکیان هــەبێت لەکەرتــە ســتراتیجیەکان ، بەڵکوئــەو بــوارەی زیــاتر بــۆ کۆمپانیــا ناوخۆیــەکان دەرەخساند.هاوکات داهاتی باجـەکانی کە حکومـەت وەری دەگـرت لـەکۆمپانیا بیانیـەکان خـەرجی دەکـرد لـەژێرخانی ئابووری کەپێویسـت بـوو بۆپەرەپێـدانی کەرتی تایبەت و کۆمپانیە ناوخۆییـەکان.ئەوەی گرنگـی ئـەوکارەی زیاد دەکات ئەوەیـە ژاپۆنیـەکان زۆربایـەخ نـادەن بەبەدەسـت هێنـانی قـازانجی زۆر بۆیـە بـەنرخێکی کـەمتر کاڵاکانیـان دەفرۆشـن بۆئـەوەی کۆمپانیا بیانیـەکان کۆڵبـدەن

لەکێ بەرکێ کردن وبازارە ناوخۆییەکانی ژاپۆن چۆڵ بکەن و دواترکۆمپانیا ژاپۆنییەکان خۆیان بازارەکانی ناوخۆ کۆنترۆڵ بکەن ودواتر ڕێژەی قازانجەکانیان زیادبکەن بەپێی پێویست.

15- سەرەرای ئەوەی ولاتی ژاپۆن هەڵگری سیستمێکی سەرمایەداریە وە زۆربەی کۆمپانیاکانی خاوەن داریتی تاکەکەسی یە و بنەماکانی کێ بەرکێ لەبازاردا کاردەکات،بەلام حکومەت کۆمەڵە ڕێگاوهەنگاوێکی فەرمی ونافەرمی دەگرێتەبەر بۆ ڕێکخستنی بازار و بەبەمەبەستی زیادکردنی توانای کێ بەرکێ کۆمپانیاکان لەناوخۆ ودەرەوەی ولات لەوانە(پێدانی قەرزی کەم سوو ، بەخشینی هەندێك کۆمپانیالەباج کەوەبەرهێنانیان بەپێی ئەو ریزبەندیەیە کەحکومەت لەگەشەی ئابووری دایناوە).

سەرجەمی ئەم بنەمایانەی کەئاماژەیان پێکرا بونەتەهۆی زیادکردنی ئینتمای فەرمانبەرەکان بۆکارەکانیان وەبەدەست هێنانی ئاستێکی بەرز لەگونجاندن وهاوکاریکردن لە نێوان کرێکار وخاوەنکار، بۆیە دەگمەنە کرێکار و فەرمانبەری ئەم ولاتە کاروپیشەی خۆیان بگۆرن ئەویش لەبەرئەوەی پێیان وایە بەرژەوەندی گشتی لەمانەوەیاندایە لەکارەکانیان زیاتر و سەروترە لەبەرژەوەندی تایبەتی خۆیان.

هۆکارە دەرەکییەکان:

ئەوانەی پێشتر باسکران هەمویان هۆکاروفاکتەرە ناوخۆییەکان بوون،بەلام گرنگترین هۆکارە دەرەکیەکانی سەرکەوتنی ئەم ولاتە بریتین لە:

1- ئەمریکا دوای جەنگی دووەمی جیهانی بەبەردەوامی یارمەتی ژاپۆنی دەدا بەمەبەستی دۆزینەوەی هاوپەیمانێتی و دژایەتیکردنی چین و رووسیا،چونکە ئەمریکا وولاتی ژاپۆنی بەهاوپەیمانێکی گرنگ دادەنا لەکیشوەری ئاسیا بەتایبەت لەکاتی جەنگی سارد ودوای جەنگەکە.

2-لەئەستۆگرتنی خەرجی سەربازی وپشتگیری کردنی جەنگی لەلایەن ئەمریکاوە دەرفەتی ئەوەی دایە ژاپۆن کەدەرامەتە ئابووریەکانی ئاراستەی

بەرهەمە پیشەسازییە گرنگەکان بکات نەك ئاراستەی بواری سەربازی،چونکە بەپێی ڕێکەوتنامەی ساڵی(1951)لەرووی سەربازیەوە ژاپۆن پاشکۆی ئەمریکا دەبێت وە ئەمریکا دەتوانێت بە مەبەستی سەربازی زەویەکانی ژاپۆن بەکاربهێنێت بەرامبەر لە ئەستۆگرتنی سەرجەم خەرجیە سەربازیەکانی وڵاتی ژاپۆن.

3-ئاسانی گواستنەوەی تەکنەلۆجیای ئەمریکا بۆ ژاپۆن بوە هۆی سودوەرگرتنی وەبەرهێنە ژاپۆنیەکان لەو تەکنەلۆجیانە و خێراکردنی گەشەی ئابووری وڵات ئەوش لەرێگەی هاوردنی تەکنیکی پێشکەوتوو وەبەکارهێنانی لەکەرتەگرنگەکان ئابووری وڵات.

4- لەکاتی جەنگی سارد ئەمریکا هەوڵی پاراستن وبەرەوپێشبردنی سیستمی بازرگانی ئازادی دا لەووڵاتانی سەرمایەداری وە ئەمەش یارمەتی ژاپۆنی دا کەزیادەی بەرهەمەکانی بنێرێتە بازارە جیهانیەکان بەگشتی وبازاری ئەمریکا بەتایبەت کەلە کۆتایدا سەرەرێژیەکی زۆری پەیداکرد لەتەرازووی بازرگانی ژاپۆن بەرامبەر وڵاتانی ئەوروپا وئەمریکا.

5-لەگەڵ کۆتای هاتنی جەنگی سارد(توکیۆ) ی پایتەختی ژاپۆن بوە سەنتە رێکی سەرەکی وگرنگ بۆسیستمی بانکی جیهانی نەك هەرئەوەش بەڵکو بوە کیٚ بەرکیٚ کەرێکی مەترسیدار لەدژی وڵاتانی ئەوروپا و ئەمریکا و چین.

6- پەیوەستکردنی رامیاریەکانی ناوخۆ و دەرەوەی وڵات بەشێوەیەك کە بەرژەوەندی ناوخۆ بپارێزێت وە هاوکات زەرەر نەگەیەنێت بە پێگەی وڵات لە هاوکێشە نێودەوڵەتیەکان،چونکە بنەماکانی کارکردن لە وڵاتی ژاپۆن لە ئێستادا درێژە پێدەر وتەواوکەری بنەماکانی کارکردنە لە رابردوو وە بنچینەیەکشە بۆکاری داهاتوو.

چوارەم: کۆسپەکانی بەردەم گەشەکردنی ئابووری ژاپۆن:

ولاّتی ژاپۆن سەرکەوتنی زۆری بەدەست هێناوە وخاوەنی زۆرێک لەبەرهەمە نایابەکانی جیهانە، بەلاّم ئەم سەرکەوتن وبەرەپێشچوونانە بەبێ کۆسپ نەبوون بەڵکو بێگومان کۆمەلەگرفت وکۆسپێکی بۆ هاتۆتە رێ ،بۆیە لێرەدا ئاماژە بەهەندێك لەوکۆسپ وگرفتانە دەکەین:

1- پێش دامەزراندنی سیستمێکی نوێ بۆ بەرێوەبردنی ولاّت هەبونی چینایەتی گەورەترین رێگربوو لەبەردەم گەشەکردنی زیاتری ئەم ولاّتە، لەهەمان کات چینی جوتیارەکان ئامادە نەبوون واز لە زەویە کشتوکاڵیەکانیان بهێنن و کۆچ بکەن بۆ سەنتەری شارەکان وکاربکەن لە کارگە وپیشەسازیەکانی ناو شارەکان کەپێویستی زۆریان بەهێزی کاری لەلادێکان بوو ئەمەش رێگربوو لە گەشەی پیشەسازی خێرا لە ولاّتدا.

2- یەکێك لەگرفت و مەترسیەسەرەکیەکانی پیشەسازییە ژاپۆنیەکان لەهەموو سەردەمەکان بریتی یە لە کەمی سەرچاوە سروشتی و ماددەکانزایەکان بەتایبەت کەمی نەوت وگرانی نرخەکەی [*].

---

[*] ئەم ولاّتە (ژاپۆن) وەکوهەموو ولاّتانی تری سەرمایەداری وپیشەسازی کاریگەرە بە بەرزبوونەوەو نزمبوونەوەی نرخی نەوت کەلە هەفتاکان تاکو هەشتاکانی سەدەی پێشوو بەرزبونەوە و نزمبوونەوەی زۆری بەخۆوە بینی،هاوکات لە نێوان ساڵانی (2111-2118) بەرزبوونەوەی بەخۆوە بینیوە تاکو قەیرانی دارایی جیهانی کەلە (17/ 8/ 2118) نرخی نەوت نزم بوونەوەیەکی زۆری بەسەرهات، بەلاّم پاش ماوەیەك دووبارە نرخی نەوت بەرزبوونەوەی بەخۆوە بینی. لەکاتی ئێستادا ئەم گۆرانکاریە خێراو لەناکاوانە کاریگەری راستەوخۆی هەیە لەسەرگەشەی ئابووری ئەم ولاّتە وبەرهەمە پیشەسازیەکانی ، بەلاّم ئەم وولاّتە(ژاپۆن)توانیوێتی تارادەیەك چارەسەری ئەوکێشەیە بکات لەرێگەی چەند گرێبەستێك لەگەڵ کۆمپانیا زلهێزەکانی بەرهەم هێنانی نەوت وەلەهەمان کات هەوڵی بەکارهێنانی سەرچاوەکانی ووزە دەدات بەشێوەیەکی ئابووریانە .

3- یەكێكی ترلەكۆسپەكان كەتوشی كۆمپانیاكانی ژاپۆن هاتوون وكاری كردۆتە سەر گەشەی ئابووری ئەم ولاٌتە وەلەهەمان كات بەكۆسپ دادەنرێت بریتیە لەدیاردەی لاسایكردنەوە وبلاٌوبونەوەی فێلی بازرگانی (الغش التجاری) وبەكارهێنانی ماركەی ژاپۆنی لە لایەن كۆمپانیاكانی هەندێك لە ولاٌتانی جیهان بەبیٌ رێپێدانی یاسایی ، (51- 61٪)ی لاسایكردنەوەی كالاٌكانی ژاپۆن لەلایەن ولاٌتی چینەوە ئەنجام دەدرێت.

4-پیسكردن وپیسبونی ژینگە بەهۆی زۆری پیشەسازیەكانی ئەم ولاٌتە بە شێوەیەك رێژەی پیسبوونی ژینگە لەم ولاٌتە(ژاپۆن) زیاترە بەچەندین جار لەوەی رێگەی پێدراوە لە لایەن رێكخراوی ژینگە پارێزی جیهانیەوە.

5-هەبوونی نائارامی بەردەوام لەرووی رامیاریەوە لەگەلٌ وولاٌتانی دراوسیٌ ی وەكو چین وكۆریای باكوور.

6-گەشەی ئەم ولاٌتە زیاتر پەیوەستە بەئابووری ولاٌتانی پێشكەوتوو بەهۆی باشی جۆری كالاٌكانی وبەرزی كوالێتی وگونجاوی نرخەكانیەتی كەهاوولاٌتیانی ولاٌتانی پێشكەوتوو زیاترتوانای كرینی ئەم جۆرەكالاٌ كوالێتی بەرزانەیان هەیە،بەلاٌم ئەوەی كەدەبێتە كۆسپ ئەوگۆرانكاریە خێرایانەی كە لەولاٌتانی پێشكەوتوو روودەدات دەبێتەهۆی ناجێگیری قەبارەی ناردەنیەكانی ولاٌتی ژاپۆن ،ئەمە جگە لەوەی ولاٌتانی پێشكەوتوو بەردەوام لە بیری دروست كردن وشوێن گرتنەوە ئەوكالاٌیانەن كەژاپۆن بەرهەمی دێنیٌ .

7- زیادكردنی رەسمی گومركی وبەربەستەكانی تری بازرگانی ولاٌتانی پێشكەوتوو(بەتایبەت ئەمریكا) كەرێگرن لەریٌ ی چونە ناوەوەی بەرهەمەكانی ژاپۆن بۆ ناو بازارەكانی ئەو ولاٌتانە.

8- یەکێکی تر لەکۆسپەکانی بەردەم زیاتر گەشەکردنی ئەم وڵاتە بریتیە لە پەیداکردنی خۆراکی پێویست بۆ دانیشتوانەکەی کەدەگاتە نزیکەی (128)ملیون کەس چونکە زیاتر لە (75٪) پێداویستیە بەکاربەرەکیەکانی لەدەرەوە هاوردە دەکات.

پێنجەم: گەشەی ئابووری وڵاتی ژاپۆن لەئێستا و داهاتوو:

ژاپـۆن خـاوەنی دەرامـەتی سروشـتی زۆرنیـە ودەگمـەنی هەیەلـەزۆریك لـە دەرامەتەکان، بەڵام لەماوەی بەڕێکردنی یەك نەوە توانی ببێت بە یـەکێك لەوڵاتـە دیـار و هــەرە پێشــکەوتووەکانی جیهــان لــەرووی بەرهــەم هێنــان ونــاردەنی ویارمـەتی وکۆمـەك بەخشینەوە. لەئێسـتادا وڵاتێکی پێشکەوتووە نـەك بـەهۆی ئەوگەشـــەخێرایەی کەکردویـــەتی بـــەڵکو بەپێشـــەنگ وڵاتـــانی ئـــەورووپا و ئـەمریکادادەنرێت لـەزۆریك لـەبوارەکان. بێگومـان هۆکـارە مێـژووی وفەرهـەنگی ورامیاری وئابووریە ناوخۆیی و نێودەوڵەتیـەکان یارمـەتی ئەم پێشکەوتنانەیان داوە .

ژاپۆنیـەکان تـەنها هـەوڵی کەمکردنـەوەی جیاوازیـان نـەداوە لەگـەڵ وڵاتـانی ئـەورووپا و ئـەمریکا، بـەڵکو توانیـان بکەونـە پـێش ئـەم وڵاتانـە وپلـەی دووەمـی جیهان لە رووی بەرهەم هێنان وپلەی سێیەم لـەرووی ناردەنی بەدەست بهێـنن. ژاپۆن توانی خـۆی بگونجێنیّ لەگـەڵ گۆڕانکاریـە جیهانیـەکان وهـەنگاوی باشـی بۆبنێـت سـەرەرای ئەوجیاوازیـە زۆرەی هـەی بـوو لەگـەڵ وڵاتـە پیشەسـازیەکان پێشکەوتووەکان.

لەســەرەتای هــەفتاکان لێکۆلینــەوە ئەوروپیــەکان باســی سەرســورمانی خۆیـان دەکـرد بەرامبـەر گەشـەی ئابووری ژاپـۆن وە لەهەشـتاکان ونـەوەدەکانی سەدەی پێشوو وڵاتـانی ئەورووپا وئـەمریکا باسـی مەترسـی ئـەم گەشـەکردنەیان دەکــرد وئاگــاداری ئەوەیانــدا لەســەدەی بیســت ویــەك ژاپــۆن هــەمووجیهان داگیردەکـات لـەرووی ئـابووری ودارییـەوە. وڵاتـانی ئـەورووپا وئـەمریکا پێیـان وابوو وڵاتی ژاپۆن بانگەشەی جەنگێکی ئابووری مەترسیداری کـردوە لەڕێگـەی ئەوپیشەسازیانەی کەتوانا ولێهاتویـان زۆرە،هـەر لەوبارەیـەوە گۆڤـاری ئابووری بەریتانی باس لەنابەرامبـەری دەکات لـە نێـوان ژاپـۆن و وڵاتـانی جیهـان بـەهۆی ئەوەی کە حکومەتی ژاپۆن یارمەتی وکۆمەك پێشکەش بەکۆمپانیاو پرۆژەکـانی نــاردەنی دەکــات بــۆ ئــەوەی دەرفــەتیان بــداتیّ شــتومەکەکانیان بفرۆشــن بــەنرخێکی کــەمتر لەتێچـونی راسـتەقینەی شمەکـەکان، لەکاتێکـدا کۆمپانیـا

وپرۆژە بیانیەکان بیٚ بەشن لەو کۆمەك ویارمەتیانە بەمەش ژاپۆن توانیویتی کۆنترۆڵی بەشێك لە بازاڕەکانی جیهانی سێیەم ولاٚتانی ئەوروپا و ئەمریکا بکات . وە لەسەر ئاستی دەرەوە ژاپۆن بە گەورەترین ولاٚتی کۆمەك بەخش دادەنرێت بۆ ولاٚتانی دواکەوتوو وهەژار کەلە پێشیانەوە ولاٚتی ئەفغانستان و ولاٚتانی تری کیشوەری ئەفریقیا وەئەم کۆمەك ویارمەتیانە سالاٚنە دەگاتە نزیکەی (11)ملیۆن دۆلارە.

سیستمی ژاپۆنی بەیەکێك لەسیستمە سەرمایەدارییە سەرکەوتووەکان دادەنرێت، نەك تەنها هەرئەوەندە بەڵکو بۆ تەجیٚ ی مەترسی و زیانگەیاندن بە هەندێك لەولاٚتانی تری سەرمایەداری .ئەم ولاٚتە(ژاپۆن) خاوەنی بنەمایەکی پیشەسازی زۆربەهێز و پێشکەوتووە کەدوای جەنگی دووەمی جیهانی بنیادی ناوە لەرێگەی زیادکردنی رێژەی ناردەنیەکانیەوە کە لەهەشتاکان توانی گەشەی ئابووری سالاٚنەی بگەیەنێتە لە(11٪) وسەقامگیریەکی تەواو لەنرخی کالاٚوخزمەتگوزارییە ناوخۆییەکان دروست بکات ئەوش لەرێگەی بەکارهێنانێکی دروست وپەیوەستکردنی هەردوو رامیاری دارایی ونەختینەیی وە دورخستنەوەی ئابووری ولاٚت لەوهەڵئاوسانەی کەبازارەکانی جیهان پێی تێدەپەڕی بۆئەوەی کەمترین زیانی هەبێت لەسەرگەشەی ئابووری ولاٚتەکەیان.

حکومەتی ئەم ولاٚتە (ژاپۆن)بەرنامەرێژی کردوە کەچۆن پێش ولاٚتانی ئەورپا وئەمریکا بکەون وەهەوڵی تەواوشی بۆ ئەومەبەستەداوە.ژاپۆن بە ولاٚتێکی گەشەکردوو دادەنرێت کەبایەخێکی زۆری داوە بە بەرهەمهێنان وپاشەکەوت کردن،یەکێك لەتایبەت مەندیەکانی ئابووری ژاپۆن بریتی یە لە زۆری قەبارەی پاشەکەوت کەدوای جەنگی دووەمی جیهانی گەیشتەلە(41٪)ی داهاتی گشتی نەتەوەیی ژاپۆن.

شەشەم: ئەزموونی گەشەی وڵاتی ژاپۆن و سوودەکانی بۆ ئابووری هەرێمی کوردستان:

گرنگترین وانە بەسوودەکانی ئەم ئەزموونە بۆ ئابووری هەرێمی کوردستان بریتین لە:

1- جەنگی دووەمی جیهانی داگیرکردنی ژاپۆنی لێکەوتەوە تاکو ساڵی (1951) وە دەرئەنجامی جەنگەکان وداگیرکاری ئەمریکا کاولکاریەکی زۆری هێنایەکایەوە بۆ وڵاتی ژاپۆن ،پاشان جینۆسایدی ناکازاکی و هیرۆشیما،بەلاّم ئەم جەنگ و داگیرکاری و جینۆسایدانە بونە هۆی بەهێزکردنی ئەم وڵاتە و باوەربونی زیاتر بەخۆیان وهەوڵدانی بەردەوامیان بۆ رێگرتن لە دووبارە بونەوەی ئەم کارەساتانەی کە تووشی ئەم وڵاتە هاتن. حکومەتی هەرێمی کوردستان پێویستە جەنگە دەرەکی و ناوخۆیەکانی عێراق وهەرێمی کوردستان بکاتە بنەمای سەرکەوتن وە سوود وەربگرێت لەهۆکارە ناوخۆیی ودەرەکیەکانی ئەو جەنگانە. هاوکات پێویستە کاربکرێت بۆ سەقامگیرکردنی ئاسایشی ناوخۆیی و دەرەکی وە لەوە دەربچین کە ساڵانە یادی ئەوەبکەینەوە کە گەلەکەمان لەرابردودا چی بەسەر هاتوە، بەڵکو پێویستە زیاتر بیرلەوەبکەینەوە دەبێت چی بکەین بۆئەوەی ئەو کارەساتانە دووبارە نەبنەوە.

2- وڵاتی ژاپۆن توانی رزگاری بێت لە دواکەوتوویی و هەنگاوبنێت بەرەو پێشکەوتن وە گەشەکردن لەوڵاتی ژاپۆن بەند بوو بە هەوڵ و کوشش و ماندووبون و ئارەزومەندیی خەڵك و حوکمەت لە یەك كات دا. لەهەرێمی کوردستان پێویستە دلسۆزانە و دانەبراوانە لەهەموو ئاستێکی بەرپرسیارێتی خەڵك وحکومەت پێکەوە کاربکرێت بۆ ئەوەی بتوانرێت ووردە ووردە سیماکانی دواکەوتووی بسرێتەوە،وە هاوکات ئاسۆکانی گەشەکردن فراوان بکرێت.

3- مەرجی پێشکەوتنی وڵات کەم و زۆری دەرامەتی سروشتی و مادەکانزاییەکان نیە ئەوەندەی شێوازی بەرێوەبردنی ئەو دەرامەتانە رۆڵ دەبینن، چونکە وڵاتی ژاپۆن سەرەرای دەگمەنیەکی زۆر لە دەرامەتە سروشتی وئابووریەکان، بەڵام بەهۆی هەبوونی سیستمێکی کارگێری سەرکەوتوو توانیان بگەنە ئەو ئاستەی کە لەئێستادا وڵاتانی جیهانیان سەرسام کردوە. لەهەرێمی کوردستان پێویستە بەئاگا بین لەو دەرامەتە سروشتی وکانزایە زۆرانەی کەهەمانە ئەوش بە دانانی سیستمێکی کارگێری بەهێز وسەرکەوتوو بەمەبەستی سوود وەرگرتنی تەواو لەو دەرامەتە سروشتی و داراییانە، بەپێچەوانەوە زۆری دەرامەتی سروشتی و دارایی بەتەنیا وڵاتمان پێش ناخات.

4- ژاپۆنیەکان بەهۆی بیروباوەڕی ئاینی و نەتەوەیی نیشتمانی خۆیان زۆرخۆش دەویست وخۆش دەوێت، ئەمەش یەکێکە لەهەرە فاکتەرە گرنگەکانی پێشکەوتنی ئەم وڵاتە. لەهەرێمی کوردستان پێویستە دووبارە چاو بخشێنینەوە بە بنەماکانی خۆشویستنی وڵات و نیشتمان بۆئەوەی بتوانین هەنگاوەکانی گەشەکردن خێراتر بکەین.

5- ژاپۆنیەکان پاش دابڕانێکی زۆرلەدونیای دەرەوە هەستیان بەگرنگی فێربوون و زانست کرد بۆیە ژمارەیەکی زۆر لە خوێندکار و پیشەوەرەکانی وولاتیان نارده دەرەوە بەمەبەستی فێربوونی تەکنیکی وولاتانی پێشکەوتوو ، بەشێك لە خوێنکارەکان روویان کردە ئەوروپا وبەشێکی تریان روویان کردە ئەمەریکا بۆسوودوەرگرتن لەبوارەکانی سوپا و زانست و یاسا و دامەزراوە کۆمەڵایەتی ورامیاری و ئابووریەکان وە بەتایبەت ئەو زانستانەی لەگەڵ بەهاونەریت و کلتووری ناوخۆیی ژاپۆن دەگونجێت. لەهەرێمی کوردستان پێویستە سوود لەو ئەزموونە وەربگرین بەناردنی خوێندکار بۆ هەموو ئەو وڵاتانەی کە سوود بەئەزموونی خوێندن وفێرکردنی ئێمە دەگەیەنین وە دەکرێت هەوڵ بدرێت بۆ بەردەوام بوونی پرۆسە و بەرنامەی تواناسازی

بەمەرجێ بەرنامەکە فراوانتر بکرێت بۆ هەموو ئاستەکان و کێشەو گرفتەکانی ئەو بەرنامەیەش چارەسەربکرێت.

6- لە ولاّتی ژاپۆن یەکێك لەفاکتەرەکان کەهانی فەرمانبەر وکارمەندەکان دەدات کەبە دلسۆزی و لێنەبراوانە کاربکەن لەکۆمپانیا و دەزگا حکومیەکان وە ئینتما وخۆشویستنێکی تەواویان هەبێت بۆکار وشوێنی کارەکانیان بریتیە لەوپاداشت ودەسخۆشانەیەی کەدەدرێت بەکارمەند و فەرمانبەرەکان ،ئەم کارە بە یەکێك لەبنەماکانی سەرکەوتنی ئابووری ژاپۆن دادەنرێت. لەهەرێمی کوردستان بەمەبەستی جیاکردنەوەی فەرمانبەری کارا و فەرمانبەری ناکارا پێویستە لە رێگەی دارشتنی یاسایەکی تۆکمە وپیادەکردنی رامیاریەکی تەندروست ئەو ئینتماوخۆشویستنەی فەرمانبەر وکارمەندەکانمان دووبارە دروست بکەینەوە کەلەکۆتادا هەم کارمەندان وهەم کۆمەڵگە وهەم حکومەت تیایدا سوودمەند دەبن.

7- ولاّتی ژاپۆن رێزێکی زۆر دەگرێت لە کارکردن وداهێنان وە حکومەت بەبەردەوامی هەوڵی پێدانی هەلی داهێنان دەدات بەهەموو تاکێکی کۆمەڵگە وەکۆمەکیان دەکات . لەهەرێمی کوردستان بەمەبەستی زندوکردنەوەی ئەم بوارە پێویستە دەرفەتی زۆر بدەین بەوانەی کەداهێنەرن یان ئەوانەی لە توانایاندا هەیە ببن بەداهێنەر ئەویش لەرێگەی ناساندنیان لەسەر هەردوو ئاستی ناوخۆیی و نێودەوڵەتی و بەرزنرخاندنی داهێنەکانیان وە پاداشتکردنیان بەبەردەوامی بە شێوەیەکی شیاو.

8- دامەزراندنی پرۆژە و کارگەی نوێ و پاراستنی پرۆژە ناوخۆیەکان هۆکارێکی تری سەرکەوتنی ئەزموونی ولاّتی ژاپۆنە، ئەم وولاّتە لەم رێگەیەوە توانی پشت بەخۆی ببەستێت وە تەنانەت لەکاتی جەنگ وگەمارۆ ئابووریەکانیش کۆڵ نەدات. لەهەرێمی کوردستان پێویستە زیاتر بایەخ بەم

بواره بدرێت چونکه دوژمنەکانی ئێمە زۆر زیاترە بەبەراود لەگەڵ وڵاتی ژاپۆن ئەمەجگە لەوەی ئەگەری سەرهەڵدانی تەنگەشە ئابووری و رامیاریەکانمان زۆر زیاترە،بۆیە دەکرێت وەها کارێك(دامەزراندن و پاراستنی پرۆژە ناوخۆیەکان) بکەین بەمەبەستی سەرکەوتنی ئەو پرۆژانە لەڕووی قازانجکردن و لەکۆتادا بەدیهێنانی گەشەی ئابووری بۆ ئابووری هەرێمی کوردستان.

9- وڵاتی ژاپۆن رامیاریەکانی ناوخۆ و دەرەوەی وڵاتی پەیوەستکرد بەشێوەیەك کە بەرژەوەندی ناوخۆ بپارێزێت وە هاوکات زەرەر نەگەیەنێت بە پێگەی وڵات لە هاوکێشە نێودەوڵەتیەکان،چونکە بنەماکانی کارکردن لەم وولآتە (ژاپۆن) لە ئێستادا درێژە پێدەر وتەواوکەری بنەماکانی کارکردنە لە رابردوو وە بنچینەیەکشە بۆکاری داهاتوو. لەهەرێمی کوردستان پێویستە رامیاریەکانمان لەسەر هەردوو ئاستی ناوخۆیی و دەرەوە پەیوەست بکەین وە ئاراستەیەکی تەندروستیان بکەین،هاوکات پێویستە رێز لەمێژووی گەلەکەمان بگرین وە داهاتوومان نەدەینە دەستی کەسانی تر.

11- باشی بەرێوبردنی دەسەڵات ولایەنی حکومڕانی لەوڵاتی ژاپۆن وە پەیوەست بوون ویەکسانی لە کار ومافەکان بوەهۆی دروستکردنی ئینتما و متمانە لە نێوان خەڵك وحکومەت،ئەمە جگە لەوەی نۆێگەری و گۆرانکاری لەم وڵاتە(ژاپۆن) ئارەزووی تاکەکەسی و ئیرادەی حکومەتی لەگەڵدایە. بۆ سوود وەرگرتن لەم بوارە پێویستە لەهەرێمی کوردستان هەوڵی بەهێزکردنی ئینتما وئارەزووی گۆرانکاری بدەین لەناو خەڵك دا وە باوەرشمان بەگۆرانکاری راستەقینە هەبێت.

سەرجەمی ئەم بنەمایانەی کەئاماژەیان پێکرا دەکرێت بکرێتە خاڵی هاوبەشی نێوان گەشە و سەرکەوتنی ئابووری ژاپۆن و ئابووری هەرێمی کوردستان.

پووختە

ئەزمورونی ئەم وڵاتە(ژاپۆن)بەیەکەمین ئەزموون دادەنرێت دوای ئەزمونی وڵاتانی ئەوروپا وئەمریکا، سەرەرای ئەودوژمن کاریانەی دەکرا دژی وڵاتی ژاپۆن بەڵام داگیرکەر نەیتوانی شوێن پێ ی خۆی لەم وڵاتە پتەوبکات وەبەتایبەت لەسەرەتای سەدەی بیستەم دوای سەرکەوتنەکانی ژاپۆن بەسەر چین و رووسیا کە وایکرد ژاپۆن ببێتە یەکێك لەدەوڵەتە مەزنەکانی جیهان. ئەزموونی ئەم وڵاتە لە گەشەکردن هەموو لایەنەکانی ئابووری وکۆمەڵایەتی وڕامیاری وکارگێری وتەکنیکی گرتۆتەوە، ئەم گەشە گشتگیرە دوای ئەوەهات کە حکومەت وخەڵك هاوکاری یەکتر بوون وە توانیان وڵاتەکەیان بگوازنەوە لەوڵاتێکی کاول بوو* بۆ وڵاتێکی سەردەمیانەی پێشکەوتوو کە ئابووریەکەی بەپلەی دووەم دێت دوای وولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا. بەپێ‌ی پێشبینی توێژەر وئابووری ناسەکان ئابووری ئەم وولاتە (ژاپۆن) ئایندەیەکی گەشتر و پرشنگ دارتری دەبێت ، هاوکات بەرپرسانی کارگێری و ئابووری ئەم وڵاتە بەرنامەرێژی تەواویان کردوە بۆ بەدیهێنانی سەرجەم ئامانجە ئابووری و کۆمەڵایەتی و رامیاری یەکان لە ئایندەدا.

ئەوەی جیاوازی سەرەکی ودیارە لەنێوان فەلسەفە و سیستمی کارگێری وڵاتی ژاپۆن وڵاتانی ئەوروپا و ئەمریکا ئەوەیە ناوەرۆکی سیستمی کارگێری ژاپۆن هەم کۆمەڵایەتیە و هەم لایەنی ئابووری فەرامۆش نەکردووە، بەڵام سیستمی کارگێڕی وڵاتانی ئەوروپا وئەمریکا تەنها بایەخ بەلایەنی ئابووری دەدەن ولایەنی کۆمەڵایەتیان فەراهەمۆش کردووە، یاخود واباشترە بڵێین

---

*بەهۆی بەکارهێنانی چەکی ئەتۆمی لەلایەن ئەمریکاوە لە ژێر بریاری سەرکردەی ئەمریکی (هاری ترومان)بۆسەرهەردووشاری (هێرۆشیما)و(ناکازاکی) لە(1945/9/6). پاش تێ پەربوونی(65) ساڵ لەو کارەساتە،ساڵی (2111) بۆ یەکەمین جار نوێنەری ئەمریکا لە مەراسمی یادکردنەوەی کارەساتەکە ئامادەبوو.

کەنەیان توانیوە هاوسەنگیەك دروست بکەن لەنێوان لایەنی ئابووری وکۆمەلآیەتی، لەگرنگترین لایەنە کۆمەلآیەتیەکانی سیستمی کارگێڕی ژاپۆن یەکسانی مامەڵەکردنە بەرامبەر کرێکار وفەرمانبەرەکان.

باسی دووەم

گەشەی ئابووری وڵاتی چینی میللی

چینی میللی

کارتی ناساندن

یەکەم: پێشەکیەك دەربارەی وڵاتی چینی میللی:

ناوی فەرمی وڵات	چینی میللی
پایتەخت	پکین
ڕووبەر	98611811کم²
ڕووبەری کشتوکاڵ	٪8
ژمارەی دانیشتوان	18347835111 بەپێی ئاماری ساڵی 2111
ڕێژەی گەشەی ساڵانەی دانیشتوان	٪ 182
ڕێژەی دانیشتوانی چینی میللی لەکۆی دانیشتوانی جیهان	٪19818
زمانی فەرمی قسە کردن	الهانیه
جۆری دراو	یوان
سیستمی حوکمڕانی	کۆماری
سەرۆکی دەوڵەت	جین تاو
ئاین	بوزی و تاوی، کونفۆشیوسی، شامانیه
ڕێژەی بەشداری کەرتی کشتوکاڵ لەداهاتی نەتەوەیی	٪1181 بەپێی ئاماری ساڵی 2111
ڕێژەی بەشداری کەرتی پیشەسازی لەداهاتی نەتەوەیی	٪4688 بەپێی ئاماری ساڵی 2111
ڕێژەی بەشداری کەرتی خزمەتگوزاری لەداهاتی نەتەوەیی	٪4381 بەپێی ئاماری ساڵی 2111

ولاَتی چین دەكەوێتە ڕۆژهەلاَتی كیشوەری ئاسیا ورۆژئاوای دەریای هێمن وە چین بەشی هەرە زۆری ڕۆژهەلاَتی كیشوەری ئاسیاپێك دێنێت وە شوێنی جوگرافی و ستراتیجی ئەم ولاَتە گرنگی زۆری هەیە . ئەم ولاَتە لەرووی ڕووبەرەوە (98596968961كم^2)یە كە لە(22.88٪) ئەم ڕووبەرە وشكانیە وە لە(75٪) ڕووبەرەكەی شاخ وتەختاییە،هاوكات ولاَتی چین نزیكەی لە(7٪)ی رووبەری جیهانی هەیە كە یەكەم ڕووبەری هەیە لەكیشوەری ئاسیا وە سێیەم ڕووبەری هەیە لەسەرئاستی جیهان دوای ولاَتانی رووسیا و كەنەد، بۆیە زۆرجار ولاَتی چین بە كیشوەرێكی سەربەخۆ ناودەبرێت . ژمارەی دانیشتوان چین (1.347.351811) كەسە بەپێی ئاماری ساڵی (2111) كەدەكاتە نزیكەی لە(19.818٪)دانیشتوانی جیهان وە ئەم ڕێژەیە زۆرەی دانیشتوان هیچ مێژوویەك بەخۆیەوە نەبینیوە. ولاَتی چین ساڵانە دانیشتوانەكەی نزیكەی (15)ملیۆن كەس زیاد دەكات وە پێشبینی دەكرێت لە ساڵی (2125) دانیشتوانی ئەم وو لاَتە بگاتە(1861181118111) وەلە ساڵی (2151) بگاتە (2811181118111) كەس بەمەرجێ ئەگەر هەمان گەشەی ساڵانەی هەبێت بۆ دانیشتوانەكەی،گەشەی دانیشتوانەی ساڵانەی بریتیە لە (1.82٪). بەرنامەڕێژی حكومەت ئەوەیە كەژمارەی ئەندامانی خێزانەكان وەكو ناوەند بگاتە(3)كەس وەحەوافز و دەست خۆشانە دەدات بەو خێزانانەی كە ژمارەی منالَەكانیان كەمدەكەنەوە بۆ یەك یان دوو منالْ*. زمانی فەرمی قسەكردن ونوسین لەولاَتی چین بریتیە لە زمانی (الهانیة) وە زمانی (المانشو) بەكاردێت لەلایەن هەندێك لە نەتەوەكان. ولاَتی چین دابەشدەبێت بۆ دوو بەش ، یەكیان نەتەوەی هان كە لە(93٪) دانیشتوانی ولاَت پێك دێنن وە لە(7٪) كەی تر بریتین لەنەتەوەكانی

*هەردوو ولاَتی چین وهند گەورەترین ڕێژەی دانیشتوانیان هەیە لەجیهان كە لەئێستادا دەگاتە نزیكەی لە (35٪بۆ37٪) ی دانیشتوانی جیهان ، وەپێشبینی دەكرێت تاكو ساڵی (2151)ئەم ڕێژەیە بەردەوام لەزیادبووندا بێت وە بگاتە لە (45٪) ی دانیشتوانی جیهان.

مەغۆل و تبتی و کۆری و کورد** کە لە ولاّتی چین دەژین.هاوکات ولاّتی چین دابەش دەبێت بۆ (22) ناوچە کەپایتەختەکەی (پەکین)ە.

ولاّتی چین بەهۆی زۆری ژمارەی دانیشتوان و فراوانی رووبەرەکەی بەردەوام لەململانێ وکێ بەرکێ دایە لەگەڵ ولاّتانی دراوسێ هەر ئەمەش وای لەم وولاّتە کردوە کەهەوڵی بەرەوپێشبردنی ئابووری وولاّتەکەی بدات تابتوانێت ببێتە خاوەن هێزێکی وا کە دوژمنەکانی نەتوانن چاوی تێ ببڕن و داگیری بکەن .

کشتوکاڵ بەبنەماو کۆڵەکەی سەرەکی ئابووری ولاّتی چین دادەنرێت چونکە لە(75٪) دەستی کار کاری تێدەکات وە لە(81٪) دانیشتوانی چینی لەلادێ و گوندەکان دەژین کە سروشتی کشتوکاڵی هەیە ،هاوکات رووبەری زەوی کشتوکاڵی لەم ولاّتە نزیکەی (95.4)ملیۆن هێکتارە واتا لە(8٪) ڕووبەری ولاّتی چین. جگە لەوانە بەشی تاکەکەس لەڕووبەری کشتوکاڵی نزیکەی (1.8) هێکتارە وە لە گرنگترین بەرهەمە کشتوکاڵیەکانی ئەم ولاّتە (دانەوێڵە ،برنج،پەموو،پەتاتە ،چای). ولاّتی چین گەورەترین هاوردەکاری گەنم بوو لە رابردوودا بە هۆی زۆری ژمارەی دانیشتوانەکەی، بەلاّم لە ئێستادا توانیوێتی سەرجەم پێداویستیەکانی خۆ بەخۆی دابین بکات (الاكتفاء الذاتي)، هاوکات چین بەرهەمێکی زۆریش هەناردەی دەرەوە دەکات بەهۆی داهێنانی ئامێری نوێ و بەکارخستنی تەکنەلوجیای پێشکەوتوو لەکشتوکاڵ و بەکارهێنانی تۆو و ماددەی کیمیاوی نوێ ،ئەمە جگە لەوەی ولاّتی چین خۆراك و خواردەمەنی لە (22٪) جیهان دابین دەکات لەکاتێکدا تەنها لە(8٪) زەوی کشتوکاڵی جیهانی هەیە بۆیە ئەمە سەر سوڕهێنەرە.ولاّتی چین لە رووی سامانی ئاژەڵ خاوەنی کۆمەڵە ئاژەڵێکی جۆراو جۆرە لە گرنگترینیان (بەراز و مەڕ) وە لەرووی سامانی کانزایی ئەم ولاّتە (چینی میللی) نزیکەی(151)

** نزیکەی (151) هەزار کورد لەولاّتی چین دەژێت. بۆزانیاری زیاتر تەماشای کتێبی فەرهەنگی ڕووداوەکانی کوردستان و ولاّتانی جیهانی علی کەندی بکە – چاپی یەکەم – باشووری کوردستان –هەولێر –2115.

جۆری کانزای هەیە وە خاوەنی یەدەکێکی باشە لە زۆرێك لەمادەکانزایەکان بۆنمونە لە یەدەك وبەرهەم هێنانی خەڵوز پلەی سێیەمی جیهانی هەیە ،ئەمە جگە لە هەبوونی ڕێژەیەکی زۆر لە یەدەکی نەوت* لە وڵاتی چین. هاوکات چین خاوەنی سەرچاوەی سروشتی زۆر و فراوانە کە نزیکەی (1511) جۆرماسی هەیە وە لەرووی سامانی ئاو قەبارەی ئاوەکەی دەگاتە نزیکەی (2711ملیارمەترمکعب) کە بەرامبەری سەرجەم ئاوی رووبارەکانی ئەوروپایە.

ئەم وڵاتە توشی دوژمنایەتی و جەنگ و داگیرکاری هاتووە بۆ ماوەیەکی زۆر لە ساڵی (1841-1948) وەکو چۆن زۆربەی وڵاتانی تری کیشوەری ئاسیا و ئەفەریقا تووشی هاتن .

لەکاتی بەدەست هێنانی سەربەخۆیی چینی میللی ساڵی(1949) ئابووری چین تووشی لەیەك ترازان و پەشێوی و لاسەنگیەکی هات وە بەتایبەت هەڵئاوسان و بێکاری و هەژاری و برسێتی زۆر پەیدابوو، دواتر ساڵی (1949) حزبی شیوعی چین کۆنترۆڵی دەسەلاتی کرد وە دامەزراندنی کۆماری چینی میللی (جمهورية الصين الشعبية)ی راگەیاند کەئاراستەیەکی سۆشیالی هەبووە ،بۆیە ساڵی (1951) یەکەم وڵات یەکێتی سۆڤێتی جاران بوو دانی نا بەم کۆمارە.ئامانجی سەرەکی حکومەتی نوێ ی چین دووبارە بنیات نانەوەو دروست کردنی چاکسازی بوو وە توانی ساڵی(1952) زۆرێك لە کێشەکان چارەسەر بکات.

سەرەتای پێشکەوتنەکانی ئەم وڵاتە(چینی میللی) دەگەرێتەوە بۆ ساڵی (1962) کەئەم وڵاتە گوێیان نەدا بە هۆکارەکان وچۆنێتی بەکارهێنانی ڕامیاریە ئابووریەکان مادام ئەو دەرئەنجامە دەست دەکەوێت کەئەمان دەیانەوێ و بەدوایدا دەگەڕێن. سەرکردە (دینغ) یەکەم کەس بووکە دانی نا

* جگە لەهەبوونی ڕێژەیەکی زۆر لەیەدەکی نەوت لە وڵاتی چین، بەڵام هاوکات ئەم وڵاتە پێویستی بەهاوردەکردنی ڕێژەیەکی زۆر هەیە لەنەوت بۆ پرکردنەوەی پێداویستی پیشەسازیە جۆراو جۆرەکانی ، نزیکەی لە(51٪)ی ئەونەوتەی بەکاری دەهێنێت بەرهەمی ناوخۆیە وە ئەوی تر لە وڵاتانی سعودیا و رووسیا و مالیزیا و هەندێك وڵاتی تر هاوردە دەکات.

بەوەی بەهێزی ئابووری جیهان هۆکار و ڕێگەیە کە بۆ دەوڵەمەندبوون و بەهێزبونی وڵاتەکەی (ووڵاتی چین) ،بۆیە (دینغ) بەپێویستی زانی وڵاتەکەی تێکەڵی ڕامیاری وهاوکێشە نێودەوڵەتیەکان بێت . لەشەستەکانی سەدەی ڕابردوو بەتەواوەتی ئەم وڵاتەپشتی بەبازرگانیکردن بە ماددە کشتوکاڵیەکان دەبەست وە لە(98٪)خێزانەکان پابەندبون بەکەرتی کشتوکاڵەوە ، بەڵام لە هەشتاکان گۆرانکاری زۆر ئەنجامدرا لەسیستمی ئابووری وڵات وە ئەوەی ئامانج بوو لەو چاکسازیانە رزگاربوون بوو لەسێ کێشەی سەرەکی ، کەکاریگەری راستەوخۆیان هەبوولەسەر دواکەوتنی لایەنی کۆمەڵایەتی وئابووری ورامیاری ئەم وڵاتە ئەوانیش بریتی بوون لە:

1- کێشەی گەندەڵی لەهەموو ناوچە و کەرتەکان وەکو نەخۆشیەکی کوشندە تەشەنەی کردبوو.

2- کێشەی رۆتین بەهۆی زۆری دەسەڵاتی فەرمانبەرە حکومیەکانی وڵاتی چین.

3- کێشە خاوەنداری وسەرپەرشتی وچاودێریکردنی کۆمپانیا و پرۆژەکان.

بەپێی ئاماری ساڵی (1998)دەستی کارلەم وڵاتە دەگاتە (711)ملیۆن کرێکار کەلە(51٪)ی لەکەرتی کشتوکاڵ و لە(24٪)ی لەکەرتی پیشەسازی وە لە(26٪)ی لەکەرتە خزمەت گوزاریەکان کاریان دەکرد ، لەهەمان کاتدا بەشداری کەرتی پیشەسازی لە(51٪) و کەرتی کشتوکاڵ لە (15٪) وە کەرتە خزمەتگوزاریەکان لە (35٪)ی داهاتی گشتی نەتەوەیی پێك دەهێنا.

لەئێستادا مەحاڵە بتوانرێت باسی ئابووری جیهان بکرێت بە بێ باسکردنی ئابووری وڵاتی چین، چونکە ئەم وڵاتە دوای شۆرشی پیشەسازی هەوڵی تێگەیشتن وهاریکاریکردن ومامەڵەکردنی دا لەگەڵ ئابووری جیهان.

" لەگفتوگۆیەك لەنێوان ئەوروپیەکان وچینیەکان روویدا ئەوروپیەکان رەخنەیان لەچینیەکان گرت و وتیان کەس نازانێت ئێوە هەڵگری چ سیستمێکن سەرمایەداری یان هاوبەشی، چینیەکان لەوەڵامدا وتیان گرنگ نیەپشیلە رەشبێت یان سپی گرنگ ئەوەیە پشیلە بەدوای مشکدا دەگەرێت بۆیە گرنگ

نیە ئێمە چ ڕێگاو چ هۆکار وچ سیستمێك بەکاردەهێنین گرنگتر لەوە ئەوەیە بتوانین گەشەبکەین". *

دووەم: قۆناغەکانی گەشەکردنی ئابووری چینی میللی:

لێکۆلینەوە لەپلاندانانی ولاتی چین گرنگیەکی زۆری هەیە چونکە ئەزموونی ئەم ولاتە یەکێکە لەئەزموونە پرمانا و گرنگەکان بۆ ولاتانی جیهان بەگشتی و ولاتانی دواکەوتوو بەتایبەت کە چۆن ولاتی چین توانی مۆدێلێکی تەندروست بنیاد بنێت بۆ گەشەکردن . خالی سەرەکی ئەم پلاندانانە پیشەسازی بوو بەتایبەت پیشەسازیە قورسەکان* کە بە بنەمای سەرەکی گەشەکردنی ولاتی چین دادەنرێت . ئەمە جگە لەوەی پلاندانانی ولاتی چین جیاوازە لەپلاندانانی ولاتانی تر بەوەی لەکاتی پلان دانان و جێ بەجێ کردنی پلانەکان ڕەچاوی بارودۆخ و توانای بەرهەم هێنانی ماددی و مرۆیی ناوخۆیی و دەرەوە کراوە . ئەم ولاتە(چینی میللی) پلان دانانی ئابووری بە یارمەتیدەر و فاکتەری سەرەکی دەزانی بۆ کۆمەککردنی سیستمی ئابووری بازار و ئاراستەکردنی گەشەی ئابووری لەداهاتوودا .

قۆناغی یەکەم: لەنێوان سالانی (0591 – 0599) :

یەکەم پلانی سێ سالەی ئەم ولاتە لە ماوەی نێوان (1953 – 1955)بوو، لەم پلانە جەختیان کردە سەر بایەخدان بەکەرتی پیشەسازی بەگشتی و پیشەسازیە قورسەکان بەتایبەت ،لەگەل ئەوەشدا لەپلانەکەیاندا کەرتی کشتوکالیان پشت گوێ نەخستبوو ئەم پلانە هەر چەندە سەرەتایی بوو وە لەئاستێکی نزمدابوو ،بەلام هاوکات بوە هۆی گەشەکردنی کەرتی پیشەسازی

---

* (دینغ هسیاوبنغ) سەرکردەی چینیەکان لەسەر دەربڕینی دروشمی (لایهم ان تکون القطة بیضاء او سوداء مادامت تعطاد الفئران)ڕەخنەی زۆری ئاراستەکرا، بەلام لەئێستادا لەناوخۆ و دەرەوەی ولاتی چین ستایش ئەم سەرکردەیە دەکەن بەهۆی ئەو دروشمەوە. لەراستیدا ڕەخنە گرەکان گرفتیان لە (ئامانج) نەبوو بەلکو لە (میکانزمەکان) بوو.

* پیشەسازی قورس وەکو پیشەسازی (ئاسن و پۆلا، نەوت و غاز و کارەبا، پیشەسازیە سەربازیەکان) . ... هتد .

بەرێژەی لە(21٪) و کەرتی کشتوکاڵ بەرێژەی لە(4٪) وە سەر ئەنجام رێژەی گەشەی داهاتی گشتی نەتەوەیی لەوماوەیەدا گەیشتە لە(9٪).

گەورەترین یارمەتی و کۆمەك وکارئاسانی لەیەکێتی سۆڤێتەوە دەهات بۆ چینیەکان بۆیە ساڵی(1957) گەشەی ساڵانەی چین گەیشتە لە(58٪) هەرچەندە ئەم ڕێژەیە جێی ڕازیبونی سەرکردە چینیەکان بوو، بەڵام نائارامی ڕامیاری و ڕووداوی سروشتی و خراپی بواری پلاندانان هۆکاری سەرەکی بوون وەڕێگری بنەڕەتی بوون کەگەشەی زیاتر بەدەست بهێنن.

لەهەمان کاتدا لەساڵی(1957) سەرۆك وەزیرانی چینی میللی ڕامیاریەکی ئابووری تازەی راگەیاند بەمەبەستی ئەوەی کە ولاّتی چین لەساڵی (2111) ببێتە هێزێکی ئابووری گەورە.ئەم هەوڵ وتێکۆشانانە کۆمەڵە قۆناغێکی جیاوازو جۆراوجۆری لەخۆگرت بەناوی چاکسازی و نویٚ بوونەوە وەئامانجی ئەم ڕامیاری و پرۆگرامانە زیادکردنی بەرهەمی کەرتی پیشەسازی وکەرتی کشتوکاڵ وکەرتی زانیاری تەکنەلۆجیابوو وە هاوکات خۆئامادەکردن بوو بۆ بەرەنگاربونەوەی جیهان لە رووی ئابووری و رامیاریەوە.

<u>قۆناغی دووەم: لەنێوان ساڵانی (0599 – 0512) :</u>

پلانی دووەم کە بەپلانی پێنج ساڵە ناسرابوو لە ماوەی نێوان (1958 – 1962) بوو وە ئەم پلانە بەهەمان شێوەی پلانەکەی پێشووتر بوو وە هاوکات وەکو تەواوکەرێك بۆ پلانی پێشوو دادەنرێت جەختی کردە سەر پیشەسازیە قورسەکان لەهەموو ناوچەکانی ولاّت وە ئەم بایەخدانە لەسەر حسابی پیشەسازیە سووکەکان و کەرتی کشتوکاڵ بوو، ئەمەش لەکۆتایدا کاریگەریەکی نێگەتیفی کردە سەر باش بەڕێوەبردنی پلانەکە و ئامانجەکانی بۆیە لەولاّتی چین لەنێوان ساڵانی (1959-1961) برسێتی یەکی زۆر پەیدابوو وە کەمبوونەوەی بەرهەمی گشتی نەتەوەیی هاتەکایەوە.ئەم پلانەی ولاّتی چین لەهەندێك لایەنەوە متمانەی گەلی لەدەست دا وە بەهۆی تەشەنەکردنی بێکاری زۆر لەشارەکان وە زۆری باج لەلادێکان وە سەرهەلدانی

ئەم گرفتانە بووە هۆی دروست بونی پەشێوی و هەندێك جار سەری دەكێشا بۆ ڕاپەڕین و كاری توندوتیژی.

سەركردە چینیەكان بڕیاریان دا دووبارە ئابووریەكەیان ڕێك بخەنەوە وە مۆدێلی سۆڤێتی و پلاندانانی ناوەندی بەكاربخەن، بەلأم لەنێوان سالأنی (1958–1961) بەهۆی خراپی پەیوەندیەكانی نێوان یەكێتی سۆڤێتی جاران و ولأتی چین گرفتی ناوخۆیی وكۆسپەكانی بەردەم گەشەكردنی چین زیاتربوو، چونكە یەكێتی سۆڤێتی ئامادە نەبوو بەردەوام بێت لەیارمەتی و كۆمەككردنی ولأتی چین بۆیە ولأتی چین دووبارە پشتی بەخۆی بەستەوە و بایەخی جارانی گەڕانەوە بۆ وەبەرهێنان لەكەرتی كشتوكاڵ وەپاش ماوەیەكی كەم سیاسەتمەدارانی ئەم ولأتە (چینی میللی) شۆڕشی ڕۆشنبیریان بەرپاكرد وە دەرگای بازرگانی كردنیان بەڕووی بەروبومە بیانیەكان داخست.

ماوەی هەرسێ پلانی نێوان (1953–1955) و(1958–1962) و(1963–1967)دادەنرێن بەیەكێك لەو ماوانەی كەپەیوەستی و پەیوەندی و یەكانگیری یەكی تەواو هەبوولەنێوان كەرتی كشتوكاڵ و كەرتی پیشەسازی بەهەردوو بەشی پیشەسازی سوك و قورس ،دوای شۆڕشی رۆشنبیری لەساڵی (1966)دووبارە دەست كرایەوە بە هەنگاو نان بەرەو گەشەكردن و دابەشكردنێكی دادوەرانە لە دەرامەت چونكە ئەم ولأتە باوەڕی بەدابەشكردنی دەرامەتە ئابووریەكان هەیە وە بەرێوەبردنی ئەو دەرامەتانە لەلایەن حكومەتەوە جێبەجێ كران پێش ئەوەی میكانزمی بازاڕ و نرخ ئەو كارە بكەن . ئەوەی جێی باسە سەركردە چینیەكان سەرەرای جیاوازی ڕێگاكانی بەدیهێنانی ئامانجەكان و ڕكەبەرایەتیان لەهەندێك بواردا ،بەلأم كۆمەڵێك بەهاو ئامانجی هاو بەشییان هەبوو بۆ باشتركردنی ئاستی بەكاربردنی خەڵكی و كەمكردنەوەی جیاوازی داهات چونكە حكومەت هەوڵی دابەشكردن و تەرخان كردنی هەریەك لە شمەك وكالأ سەرەتاییەكانی وەكو (گەنم ، زەیت ، جل و بەرگ)دەدا بەبێ ڕێگەدان بە بازاڕ كەئەو ئەركە ببینێت ئەم كارەش بەمەبەستی بەفیڕۆنەدانی دەرامەتە ئابووریەكان . لەهامان كاتدا حكومەت نرخی كالأو

خزمەتگوزاریـــە ڕواڵەتیـــەکان (کمالیـــەکان) ی بـــەرزدەکردەوە بەمەبەســـتی کەمکردنـــەوەی خواســـت لەســـەریان و ســـوود وەرگـــرتن لێیـــان لـــەبواری تـــردا، ئەمـــەش بـــە بنـــەمای هەوڵـــدان و گـــەڕان دادەنرێـــت لـــە بـــواری گەشـــەکردن لەهـــەر وڵاتێکدا .

قۆناغی سێیەم: لەنێوان ساڵانی (0511 – 0519) :

پلانـی پێـنچ ساڵەی سێهەم ماوەی نێـوان (1963– 1967) ی خایانـد لـەم قۆناغ و ماوەیەدا وڵاتی چین فشاری نێودەوڵەتی لەسەربوو وە هاوکات هەندێك لاوازی روویـــــدا لـــــەپرۆژە پیشەســـــازیەکان و کەمبونـــــەوەی بەرهـــــەمی پیشەسـازیەکانیان وە دەرکـەوتنی نـاکۆکی فکـری و کـەمی پاداشـت و دەسـت خۆشانەی کرێکارەکان کە بونە کۆسپ لەرێگای گەشەی ئابووری ئەم وڵاتـە. ئـەم پلانی سێهەمە هەوڵی گۆران و راستکردنەوەی شێواز و میکانیزمەکانی گەشـەی ئابووریدا ئەویش بەپێدانی ریزبەندی زیاتر بە کـەرتی کشـتوکاڵ بەپلـەی یەکـەم و پیشەسـازی سـووك بەپلـەی دووەم و پیشەسـازی قـورس بەپلـەی سـێهەم، ئـەم پرۆگرام و میکانیزمانە بوونە هۆی کەمبونـەوەی سـەرمایەی وەبـەرهێن لـەبواری پیشەسـازی قـورس و زیـادبوونی وەبـەرهێنان لـەبواری کشـتوکاڵ و پیشەسـازی سووك . هاوکات چاکسازی و دووبارە چاوخشـانەوە بەپلانـدانانی سـێهەم تـاکو سـاڵی (1971)ی خایانـد وە بـۆ ئـەوەی بتـوانن پلانەکـەیان بگـونجێنن لەگـەڵ گۆرانکاریـــە جیهانیـــەکان بەگشـــتی وگۆرانکاریـــە ناوخۆیـــەکانی وڵاتـــی چـــین بەتایبەت وە بەتایبەتر گۆرانکاریە فکریەکانی ناوخۆی وڵاتی چین.

قۆناغی چوارەم:لەنێوان ساڵانی (0590– 0599):

سەرەڕای ئەو کۆسپانەی کەدەهاتنـە پـێش پلانـەکانی وڵاتـی چین بـەڵام ئـەم وڵاتە بەردەوام بوو لەدانانی پلان، بۆیە پلانی پێنج ساڵەی چوارەم لـەم وڵاتـە لـە مـــاوەی نێـــوان (1971 – 1975) دەســـتی پێکـــرد وە ئـــەم پلانـــە کۆکـــەرەوە و درێژەپێدەری ئامانجـەکانی پلانـەکانی پێشـوو بـوو . لـەم قۆناغـەدا بایـەخدرا بـە توێژینـــەوەی زانســـتی و پەرەپێـــدانی تەکنـــەلوجیا کـــە لـــەژێر چـــاودێر دەوڵـــەت بـــەڕێوە دەچـــوو ، لەهـــەمان کاتـــدا بایـــەخێکی زۆر درا بەکـــەرتی پیشەســـازی وە

کـەرتی پیشەسـازی قـورس بەشـێوەیەکی جیـاوازتر لەپلانـەکانی پێشـوو بەشـێوەیەك کـە پیشەسـازی قـورس یارمـەتی کـەرتی کشـتوکاڵی بـدات لەپڕکردنـەوەی پێداویسـتە سـەرەکیەکانی.ئەمـە جگـە لـە جـەخت کردنـە سـەر دروسـت کردنـی تـەواوکاری لـەنێوان هـەردوو پیشەسازی (قورس و سـووك) و هاندانی دامەزراندنی پیشەسازی لـە لادێکان.هـەموو ئەوانـەی ئاماژەیـان پێدرا ڕۆڵی کەرتی گشتی بوون لـەجێ بە جێ کردنـی پلانەکـە و بـەدیهێنانی گەشـەی ئـابووری وڵاتـی چـین،بەڵام ئـەوەی پەیوەنـدی بەکـەرتی تایبەتـەوە هـەبوو فەلسەفەی باو لـەوڵاتی چین لـەو کاتـەدا بریتـی بوو لەسوود وەرگرتن لەکـەرتی تایبـەت جا لـە بـواری پیشەسازی بێت یـاخود کشـتوکاڵ وە بەخشینی متمانـە بەکـەرتی تایبـەت و سـوود وەرگـرتن لـەتوانا و لێهـاتووی و شـارەزای کـەرتی تایبەت وە لەسەرجەم پلانەکان گرنگیان دا بە بەشداریکردنی کەرتی تایبـەت لـە گەشـەی ئـابووری بـە ڕەچـاوکردنی بەرژەوەنـدی گشـتی . لەگـەڵ گەشـەکردنی هێزی بەرهـەم هێنـان دەسـەڵاتی ناوەنـدی هەوڵیـدا پەیوەندیـەکی پتـەو دروسـت بکات لەنێوان هەردوو کەرتی (گشتی و تایبـەت) ئـەویش لەڕێگـەی دامەزرانـدنی پرۆژەی هاوبەش و تێکەڵاو یان پرۆژەی هەرەوەزی .

دوای سـاڵی (1976)پلانێکـی تەواوکـەر دانـرا بـۆ ڕێکخسـتنی هـاوردەنی وە بـە تایبـەت هـاوردنی ئـەو تەکنەلۆجیانـەی کـە وڵاتـانی چین لەوکاتـەدا لـە توانـای نـەبوو بەشـێوازێکی ئابووریانـە بەرهـەمی بهێنێـت ئەمـەش بەمەبەسـتی دروستکردنی تەواوکاری لەنێوان پیشەسازیە ناوخۆیەکانی وڵاتی چین.

لـەنێوان سـاڵانی (1952-1977) ڕێـژەی گەشـەی سـاڵانەی بەرهـەمی گشتی ناوخۆیی چین بریتی بوو لە(6.8٪)، ئـەم ڕێـژەی گەشـەکردنە لـەو کاتـەدا دوو ئەوەنـدەی ڕێـژەی گەشـەی وڵاتـی هنـد بـوو ،ئەمـە جگـە لـەوەی ڕێـژەی بەرهەمداری تاکەکەس لەوڵاتی بریتی بوو لە(3٪) وەگەشەی دانیشـتوان بـریتی بوو لە(2٪) هەروەها نـەرمی خواسـت بـۆ هـەموو مـاددە خۆراکیـەکان لـە(8٪)بـوو

بۆیە زیادەی ساڵانەی خواستی هاووڵاتیان لەسەر خۆراك لە وڵاتی چین بریتی بوو لە (44٪) *.

لە راستیدا وڵاتی چین تاکو ساڵی (1977) رۆڵێکی زۆر دیاری نەبوو لەگۆرانکاریە جیهانیەکان و یەکێك بوو لە وڵاتە دواکەوتووەکان کەبێکاری وهەژاری دیارترین سیمای ئەم وڵاتە(وولاتی چین) بوون،بەلام لە کۆتایەکانی ساڵی (1977) وڵاتی چین توانی گەشە بە بەروبومە خۆراکیەکان بدات بەبێ ئەوەی پشت بەهاوردەنی زۆر ببەستێت وە نەیهێشت قەیرانی خۆراك دروست بێت، هاوکات توانیان هاوسەنگی خۆراك ڕابگرن وەئاسایشی خۆراك بپارێزن *. بەرهەم هێنانی گەنم لەوڵاتی چین نزیکەی (155)ملیۆن تەن بوو لە ساڵی (1952) بەلام ساڵی (1977) گەیشتە(271) ملیۆن تەن واتا زیادبونەکەی بەرێژەی لە (75٪)لەکاتێکدا گەشەی ساڵانەی دانیشتوانەکەی تەنها لە(28٪)بوو لەو کاتەدا ، ئەمەش لەرێگەی بەکارهێنانی شێواز و ڕێگای نوێ لەبواری کشتوکاڵکردن کەسەرئەنجام بەهای زێدە دانراو (القیمة المضافة)ی ** کەرتی کشتوکاڵ زیادی کرد بەرێژەی لە (42٪) ، بەلام بەهۆی زۆری ژمارەی دانیشتوان و زۆری دەستی کار لەم کەرتەدا (کەرتی کشتوکاڵ) بەهای زێدە دانراو ی تاکەکەس بەپێی پێویست نەبوو .

---

* خواست لەسەر خۆراك بەم شێوەیە ئەژمار دەکرێت (8٪)*(3٪)*(2٪) =44٪ .

* لەسادەترین شێوەدا ئاسایشی خۆراك بریتیە لە" دابینکردنی خۆراکی پێویست بۆ دانیشتوان لەرووی قەبارە وجۆر و نرخەوە، ئاسایشی خۆراك بۆ هەر وڵاتێك دیاری دەکرێت بە توانای بەرهەمهێنانی خۆراك ورادەی پێویستی دانیشتوان بەو خۆراکە یاخود بەراود لەنێوان قەبارەی خستنەرووی خۆراك و قەبارەی خواست لەسەر خۆراك.زیاد لەوانە چەمکی ئاسایشی خۆراك خۆی دەبینێتەوە لە دابینکردنی خۆراکی پێویست بۆ هاووڵاتیان لە هەموو بارودۆخێك (جەنگ ،گەمارۆی ئابووری،رووداوی سروشتی) وە ئەم چەمکە دوولایەن لەخۆدەگرێت (چەمکی رەها بۆ ئاسایشی خۆراك وە چەمکی رێژەی بۆ ئاسایشی خۆراك).

** بەهای زێدە دانراو = بەهای بەرهەم هێنان– بەهای شمەکی بەکارهێنراو. یاخود بەهای زێدە دانراو بریتیە لە کۆکردنەوەی هەریەك لە (کرێ ی کرێکار ، حەق و کرێ ی زەوی ، سووی سەرمایە ، قازانجی خاوەن کار).

بەرهەمداری لەولاَتی چین لەژێر دەسەلاَتی حیزبی شیوعی زۆر جێی سەر سوڕمان نەبوووە بەهەمان شێوە بەهای زێدەی کەرتەکان کەمبوون بەبەراود لەگەڵ ئەوەی بەدەست دەهات لە ولاَتانی ژاپۆن و کۆریای باشوور و مالیزیا.

هەوڵ وکۆششی کرێکارو خاوەنکاری چینی لەکەرتی کشتوکاڵ و کەرتەکانی تر لاواز بوون بەبەراود بەوولاَتانی تری ڕۆژهەلاَتی ئاسیا،بۆیە لەسەردەمی (دینغ هسیاوبنغ) لە پەکین زاناکان هەوڵی ئەوەیان دا کە ئابووری چین لەوە بێننەدەرەوە کە سەرکردە (ماو) دەیویست وەیەکەمین هەوڵ خۆی لە زیادکردنی داهاتی کرێکار بینیەوە ئەمەش ڕێگەیەکی گونجاو بو بۆ کاراکردنی کرێکاران و زیادکردنی توانای بەرهەمداریان وە بۆ یەکەم جار سالَی (1977)کریَ ی کرێکاران بەشێوەیەکی ئابووریانە زیادکرا . ئەم ڕامیاریە نویَ یە لەم ولاَتە گرنگی زۆری هەبوو لەپەیوەستکردنی زیادبوونی کریَ و موچەی کرێکاران بەرامبەر زیادکردنی بەرهەمداری کرێکار ئەمەش بوە هۆی زیادکردنی ئاستی بەکاربردن .جگە لەوانەی باسکران ولاَتی چین هەوڵی جێگیر کردنی نرخی کالاَو خزمەت گوزاریەکانی دا بە دانانی نرخێکی بەرز بۆ کالاَو شمەکە ڕواڵەتیەکان وە نرخێکی تاڕادەیەك نزم بۆ شمەك و کالاَپێویستەکان .

هەنگاوەکانی چاکسازی لەولاَتی چین ئەوەنەبوو بەرێگەیەکی ئامادەکراوی تەواو راست ودروست و بیَ کەمووکورتی بڕوات،بەڵکو کۆمەڵە کۆسپێکی هەبوو لە زۆری تێچونی پرۆگرامی چاکسازی کە زیاتربوو لەوەی بەرنامەی بۆدارێژرابوو وەپێشبینی کرابوو بۆنموونە لە ولاَتی چین جێبەجێکردنی بریار و رامیاریەتازەکان بەبیَ ڕەچاوکردنی رامیاریەکۆنەکان کەپێشترهەبوون لەولاَتدا ناسەقامگیری رامیاری و ئابووری لێکەوتەوە. (دیرك دیفین) لەگۆڤاری ئابووری بۆ رۆژهەلاَتی ناوەراست باسی ڕامیاریەتازەکەی (دینغ) دەکات بەوەی رامیاریەکە لایەنی قورس وتێچوونی زۆری دەوێت وە دەڵیَ(مغامرة ذات ابعاد هائلة) وەبەتایبەت لەبواری گەشەی کشتوکاڵیدا، بۆیە رامیاریە ئابووریە نویَ یەکە لە ولاَتدا بارگرژی وقورسای دروست کرد لەهەندێك بوار ولەهەندێك کاتدا بۆنموونە رامیاریە تازەکەی ولاَت لە سالَی (1977) بوەهۆی زیادبوونی داهاتی

تاکەکەس بێ زیادبوونێکی هاوتا لە شمەکی بەکاربەرەکی وەدەرئەنجامەکەشی بوەهۆی دروست بوون و قوڵبونەوەی دیاردەی هەڵئاوسان.

هاوکات ئەوپلانانەی لەم وولاتەدانرابوون هەندێکیان گۆرانی بەسەر هات بەلأم هەندێکیان بەئاسانی ناگۆران بۆیە کەرتی کشتوکاڵ وکشتوکاڵکردن لەم ولاتە کەم توانابوو لە پرکردنەوەی پێداویستی هاوولاتیان . سەرەرای ئەم بارودۆخە حکومەتی چینی هەوڵیدا هانی کەرتەئابووریەکان بەگشتی وکەرتی کشتوکاڵ بەتایبەت بدات لەرێگەی زیادکردنی دەست خۆشانە ماددیی ومعنویی (الحوافز المادیة والمعنویة). هاوکات حکومەت گرنگیدا بەکەرتی کشتوکاڵ وکەرتی پیشەسازی (قورس وسووك) وە هەوڵی دروستکردنی ناوچەی بازرگانی وئابووری دا لەشوێنی تایبەت وگونجاو بەتایبەت بۆ کارئاسانیکردن بۆ وەبەرهێنانی بیانی وە بۆ ئەومەبەستە دووبارە چاوخشێندرایەوە بەو نرخانەی کە لەبازاردا هەبوون وە ئەونرخانەی کەجوتیارەکان لەسەرفرۆشتنی بەرهەمەکانیان وەریان دەگرت وەدانانی چەند یاسا و رێسایەك بۆ کشتوکاڵ لەرووی فراوان کردنی بازار و جۆراوجۆرکردنی بەروبومە کشتوکاڵیەکان. ئەم ستراتیجی گەشەکردنە بە باشترین ستراتیج ناوزەند دەکرێت بۆتازەکردنەوە ونوێگەری بەتایبەت لەبواری پیشەسازی وەتەئکید لەسەرگرنگی پیشەسازی قورس و زیادکردنی بەروبوومی کشتوکاڵ کردەوە. ئەم هەنگاوانە بونە هۆی بەرەوپێشبردنی بازرگانی ناوخۆیی ودەرەکی بەتایبەت لەبواری بەروبوومی گەنم ولۆکە کە بەرهەم دەهێنراو وە بازرگانی پێوە دەکرا لەنێوان باکوور و ناوەراستی ولأتی چین.

هۆکاری سەرەکی گەشەی کشتوکاڵ لە ولأتی چین زۆربوونی ژمارەی دانیشتوان بوو،چونکە زیادبوونی ژمارەی دانیشتووان بوەهۆی زیادبوونی خواست لەسەرمادده سەرەتایی و خاوەکان کە لە لادێکان بەرهەم ئەهێنران بەمەبەستی بەکارهێنانی لەدامەزراو وپیشەسازیە حکومیەکانی ناوشارەکان . حکومەتی چینی لەوکاتەدا بازاری گەنمی دابەش کرد بۆ دوو بازار یەکەمیان فرۆشتنی گەنم بەنرخێکی گران بۆئەوانەی کەداهاتیان بەرزە ودروست بوونی کێ بەرکێ لەسەر کرینی گەنم بەنرخێکی بەرز ، دووەمیان دابینکردنی گەنم

بەنرخێکی گونجاو وهەرزان بۆ داهات نزمەکان. بەرهەمی لۆکە گرنگترین بەرهەمە ناخۆیەکانی ولاّتی چینە کە لە ناوچەکانی(باکوور ،ناوەراست ، باشووری) ئەم ولاّتە دەکرێت، بەلاّم کاتێك لەلایەن حکومەتەوە هەندێك بەربەست لەبازرگانی وبازارەکان دانرا وە هاوکات کەمی پێشکەش کردنی کۆمەکی حکومی بۆکەرتی کشتوکالّ لەرووی (ئاودێری،تۆوی چاك،پەینی کیمیایی، پێویستیەکانی تری کەرتی کشتوکال) بونە هۆی کەمبونەوەی تواناولێهاتوی بەرهەمی کشتوکالّی لە سالّی (1977) *.

سەرەرای ئەو کەم وکورتیانەیە هاتە کایەوە لە پلاندانانی ولاّتی چین ، بەلاّم ولاّتی چین توانی لەسالّی (1978) چاکسازی راستەقینە دەستی پێبکات وەئەم چاکسازیانە لەسەرەتا لەلادێکانەوە دەستی پێکرد لەسەردەستی جوتیارەکان وەئەم چاکسازیەش بەیەك هانگاو نەبوو بەلّکو چەند قۆناغێکی خایاند.

سالّی (1978) سەرەتای کۆکردنەوەی توانا و ووزە پەرش و بلاّوەکان بوو لە ولاّتی چین ئەویش لەرێگەی رێکخستنەوەی یەکە کارگێری و ئابوورییەکان و بایەخدان بەو بابەتانەی کەدەبنە هۆی چاکسازی لەوانە بەرەو ئاراستەچوونی ولاّتێکی هەلّگری سیستمی هاوبەشی بۆ بایەخدان بەپرۆسەی بەتایبەتکردن کەرۆلّێکی بەرچاویان بینی لە کەمکردنەوەی خەرجیە بیّ بەرووبوەکانی حکومەتی چین .ئامانجی سەرەکی رامیاری و ئابووری ولاّتی چین سالّی(1978) بریتی بوون لە:

1-خۆشگوزەرانی بەکاربەر و زیادکردنی ئاستی بەکاربردن.

2-زیادبوونی بەرهەمداری کرێکار.

3-ئارامی وسەقامگیری رامیاریەکانی ولاّت.

4-زیادکردنی داهاتی تاکەکەس.

5- بەرهەم هێنانی شمەکی نویّ.

---

* لەکاتێکدا لەسالّی(1952)پشکی کەرتی کشتوکالّ لەئابووری چینی سیّ ئەوەندەی پشکی کەرتی پیشەسازی بوو.

6- دەرکردنی یاسای چاکسازی کشتوکاڵ.

7- کەمکردنەوەی باج لەسەر پرۆژە تایبەتەکان.

8- دابینکردنی ئاسانکاری ڕاستەوخۆ بۆ دروست کردنی پەیوەندی نێوان چینیەکان و کۆمپانیا بازرگانە بیانیەکان.

ئەم هەنگاوانە بوونە هۆی کەمکردنەوەی جیاوازی چینایەتی بۆ ئاستێك کە هیچ ولاّتێك نەیتوانی بەو شێوەیە ئەوکارە بکات،بەڵگەی ئەو کارە (کەمکردنەوەی جیاوازی چینایەتی) بریتی بوو لە داتا وئامارەکانی بانکی نێودەوڵەتی وە لە گرنگترین نیشانە و پێوەرەکانی کەمکردنەوەی جیاوازی چینایەتی بریتی یە لە (معامل جینی[*]) کە ساڵی (1978) لە لەشارەکان لە(16٪) بوو وە لە لادێکان لە (22٪)،لەکاتێکدا لەهەمان ساڵ (1978) لە هند ئەم ڕێژەیە بریتی بوو لە(22٪) وە لەکۆریای باشوور لە(35٪)کەبەرزترین ڕێژە و ئاستیان هەبوولەجیاوازی کۆمەلاّیەتی، ڕێژەی هەژاری لە ولاّتی چین ساڵی(1978) کەمیکردەوە بۆ (251) ملیۆن کەس بوو لەکاتێکدا ئەم ڕێژەیە لەساڵی (1954) (311)ملیۆن بوو، ئەمە جگە لەزیادکردنی بەرهەمی ساڵانەی گەنم لە(161بۆ281)ملیۆن تەن لەنێوان ساڵانی (1952-1978)،هاوکات ساڵی (1978) کەرتە خزمەتگوزاریەکان لە(24٪) و کەرتی کشتوکاڵ لە(28٪) و کەرتی پیشەسازی بە لە (48٪) بەشداربوون لە پێکهێنانی داهاتی نەتەوەیی ولاّتی چین.

قۆناغی پێنجەم: لەنێوان ساڵانی (0595 – 0591) :

دوای ساڵی(1978) کۆمەلێکی نوێ لە چاکسازی دەستی پێکرد ئەویش سەرەتا لەلادێکان بەهەوڵدان و بەرنامە ڕێژی بۆچارەسەرکردنی کێشەکانیان

---

[*] معامل جینی: یەکێکە لە پێوەرکانی پێوانەکردنی جیاوازی لە دابەشبوونی داهات و خەرجی . بۆیەکەمجار ئەم پێوەرە لەپەنجاکانی سەدەی پێشوو بەکارهات لەلایەن زانای ئەمریکی جینی.

لەوانە دووبارە دابەشکردنەوەی زەوی بەسەر جوتیارەکان لەژێر چاودێری حکومەت و بەرزکردنەوەی نرخی شمەکە بەرهەم هێنراوەکانیان و بەرەوپێشبردنی پیشەسازی لە لادێکان و دامەزراندنی پیشەسازی پێویست و پەیوەست کردنی پیشەسازی لادێکان بەپیشەسازی شارەکانەوە.ئەم هەنگاوانە بوونەهۆی کەمکردنەوەی ئەو جیاوازیە زۆرەی هەبوو لەنێوان دانیشتوانی لادێکان وشارەکان بەتایبەت لەڕووی داهاتەوە وە باری کۆمەلأیەتی و ئابووری و ڕامیاری خەڵکی لادێکان بەرەو باشبوون چوون. هاوکات ولأتی چین وازی لەو ڕامیاریانە هێنا کە تەنها مامەڵە لەگەڵ ولأتانی تازە پێگەیشتوو بکات و پەیوەست بێت پێیانەوە، بەڵکو ولأتی چین زیاتر بایەخی بەپەیوەندیکردن دا لەگەڵ ولأتانی پێشکەوتووی سەرمایەداری وەکو ئەمریکا و ژاپۆن ،ئەمە بوە هۆی کرانەوەی ڕامیاری وئابووری ولأتی چین بەشێوازێکی خێرا وە زیادبوونی مامەڵە بازرگانیەکانی چین.

لەولأتی چین دوای چاکسازیەکانی ساڵی (1978) بایەخدان بەجووتیار و کەرتی کشتوکاڵ زیادیکرد و ئەمەش بوە هۆی پەیداکردنی هێزی شت کرین لەلای سەدەها ملیۆن جووتیاری بچوك کە لەوەپێش تووشی زیان هاتبوون. ئەمە جگە لە زیادبوونی بەروبومی کشتوکاڵی بەهۆی پێدانی ئازادی بەخاوەن زەویە کشتوکاڵیەکان کەبەئارەزوی خۆیان جۆری کشتوکاڵ دیاری بکەن و دوایش زیادەکەی بفرۆشن لەبازارەکاندا،لەکاتێك دا پێش چاکسازیەکانی ساڵی (1978) شێوازی کشتوکاڵی بەکۆمەڵ هەبوو کەکەمتر لەگەڵ ئارەزووی جوتیاری تاك دەگونجا. هەموو ئەمانە بونەهۆی زیادکردنێکی ئاشکرا لەبەرهەمە کشتوکاڵیەکانی ئەم ولأتە بەتایبەت گەنم وە لەهەمان کاتدا حکومەت بەشداری دەکرد لەدابینکردنی ماددە خۆراکیە سەرەکیەکان بۆ بەکاربەر بەلەئەستۆگرتنی بەشێك لەتێچونی بەرهەم هێنان تاکو خەڵکی شارەکان تووشی گرفتی بەرزبوونەوەی نرخەکان نەبن.

گۆرانکاری زۆر روویدا لەرامیاریە جۆربەجۆرەکانی ولأتی چین بەلأم گۆرانکاری سەرەکی وریشەکێش لەنێوان سالأنی(1979-1981) وە دەستی پێکرد کە تەواوکەری گۆرانکاریەکانی پێشوو تربوو وە گفتوگۆیەکی زۆرکرا

لەسەرئەوەی ئایاستراتیجیەکانی پێشووی خۆیان بگۆڕن یان تەنها چاکسازی بکەن لە شێوازی کارکردنیان .

ساڵی(1979) لەزۆر لایەن بە خاڵی وەرچەرخان وجیاکەرەوە دادەنرێت لەرامیاری گەشەی کشتوکاڵی ئەم ولاّتە وە هەوڵدرا بەلابردن وڕاستکردنەوەی ئەوکۆسپانەی کەپێشتر هاتنە بەردەم گەشەی ئابووری بەگشتی وگەشەی کشتوکالْ بەتایبەت بۆیە ساڵی (1981) حکومەتی چین نرخی کڕینەکانی لەبەرهەمە کشتوکاڵیەکان زیادکرد بە رێژەی لە(41٪) ئەمە جگە لە زیادکردنی یارمەتی وقەرزی حکومی بۆ کەرتی کشتوکالْ. ئەم هەنگاوانە بوونە هۆی کردنەوەی بازارەکان وفراوانبوونی بازرگانی بەتایبەت بازرگانی لادێکان وەفراوانبوونی قەبارەی فرۆشراوی بەرهەم هێن وجوتیارەکان وەدەستەبەری فرۆشتنی بەردەوامی بەروبومەکانیان لەلایەن حکومەتەوە بوونە هۆی گەشەکردنی بەروبومی کشتوکاڵی بۆنموونە بەرهەمی لۆکە و شەکر لەنێوان سالأنی (1979-1981) بەرێژەی لە(45٪) و لە(71٪) زیادیان کرد، هاوکات رێژەی ناردەنیەکان زیادیان کرد بۆنموونە ناردەنی لۆکە زیادیکرد وە تەنها لە(41٪)ی بەرهەم هێنانی ناوخۆیی ولأتی چین سەرجەم پێداویستیەکانی ناوخۆیی پردەکردەوە وەلە(61٪)ی بەرهەمە زیادەکەی هەناردە دەکرد، لەکاتێك دا لەپەنجاکان تەنها لە(41٪)ی لۆکەی هەناردە دەکرد وە بەهەمان شێوە بۆ بەروبومە کشتوکاڵیەکانی تر. دیارترین بەڵگەی گەشەی کەرتی کشتوکالْ زیادکردنی بەرهەمی گەنم بوو بەڕێژەی لە(15٪) چونکە (غلەکانی*) زیادی کردبەرێژەی زیاترلە(21٪).

---

* دوو جۆرفراوانکردن هەیە لەکەرتی کشتوکالْ و لەکاتی بەکارهێنانی زەوی کشتوکالْ (ئاسۆی) و(ستوونی)،مەبەستمان لە فراوانکردنی ستوونی زیادکردنی بەرهەمی کشتوکاڵی لەسەرهەمان رووبەر لەزەوی ئەویش لەرێگەی خەرجکردنی پارەیەکی زیاتر بۆئاودێری وپەینی کیمیایی وباشکردنی جۆری تۆو وەبەکارهێنانی تەکنەلۆجیای پێشکەوتوو ،بەلأم فراوانبوونی ئاسۆیی واتاهەوڵی زیادکردنی بەرهەمی کشتوکاڵی دەدرێت لەرێگەی زیادکردنی رووبەری کشتوکاڵیەوە.

ساڵی (1981)سەرجەمی کۆمەك وهاوکاریەحکومیەکان بۆکەرتی کشتوکاڵ وە کۆمەککردنی مادده خۆراکیەکان هۆکاری سەرەکی زیادکردنی قورسای سەرخەزێنەو دارایی حکومەت بوون، بەڵام سەرەرای ئەم قورسایی وگرفتانە حکومەتی چین دەیویست داهاتی جوتیارەکان زیادبکات لەرێگەی زیادکردنی بەرهەم وبەرهەمداری نەك لەرێگەی زیادکردنی نرخی بەرهەمەکانیان.چین توانی (الاکتفاء الذاتي الزراعي) بکات بۆماوەیەك بەڵام لەسەرەتای هەشتاکان گەشەی کەرتی کشتوکاڵ کەمبوونەوەی بەخۆ وە بینی بۆیە حکومەت پارەیەکی زۆری خەرجکرد لەهاوردنی گەنم ،ئەمە سەرەرای هەوڵی حکومەت لە فراوانکردنی ستوونی لە زەویە کشتوکاڵی یەکان بەهۆی کەمی ئەو زەویە کشتوکاڵیانەی کەبەکەڵکی کشتوکاڵکردن دەهاتن،چونکە حکومەتی چین نەیدەویست پارەیەکی زۆر لەدراوی گرانبەها تەرخان بکات بۆهاوردنی گەنم وە لەهەمان کاتدا بۆئەوەی رامیاری گەشەکردنی کەرتی کشتوکاڵ جێی خۆی بگرێت وە دوای بهێنن بەو برسێتی یەی کە لەوڵاتی چین لەوکاتەدا تەشەنەی کردبوو، چونکە لەو کاتەدا لەوڵاتی چین نزیکەی لە(81٪) ی دانیشتوانەکەی کاریان لەکەرتی کشتوکاڵ و ئەو چالاکیانەی دەکرد کەپەیوەستن بەکەرتی کشتوکاڵ. بەمەبەستی زیاتر بایەخدان بەکەرتی کشتوکاڵ حکومەتی چینی کۆچکردنی قەدەغەکرد لەلایەن خێزانەکانەوە کەلەلادێ دەژیان بۆشارە گەورەکان وەتەنهارێگەی دەدا کەکۆچ بکەن بۆئەوشارانەی کەژمارەی دانیشتوانی کەمەو پێویستی بەو کۆچکردنەیە.

قۆناغی شەشەم: لەنێوان ساڵانی (0599 – 0595) :

قۆناغی شەشەم لەساڵی (1985) دەستی پێکرد بەمەبەستی چاکسازیکردن لە هەر دوولا (لادێکان وشارەکان) وە بەهۆی کەمبونەوەی جیاوازی نێوان شار و لادێکان و کردنەوەی بازاڕەکان و فراوانبونی، دەرئەنجامی ئەوچاکسازیانە بەرهەمی کرێکار زیادیکرد. چاکسازیەکانی شارلە دامەزراوە حکومیەکان دەستی پێکرد ئەویش بەپێدانی سەربەخۆیی

بەدامەزراوەکان و گۆڕینی شێوازی بەڕێوەبردن وەهەنگاونان بۆکەمکردنەوەی بێکاری لەرێگەی کرداری یەکگرتن و گۆڕین کەپێشتر ستراتیجی داخستن و وەستانی پرۆژەکانی پیادە دەکرا*.لەم قۆناغەدا شێوازو سیستمی کشتوکاڵ کردن زۆر گونجاو بوو بەشێوەیەك کەبوە هۆی زیادکردنی بەرهەمی گەنم و جۆرەکانی تری دانەوێڵە وە بەرهەمی گەنم گەیشتە (411 ملیۆن تەن)لە ساڵی (1985) ئەمە جگە لەبەکارهێنانی بەشێکی زۆر لە گەنم وەکو بەروبوومی ئاژەڵی کە بوە هۆی پەرەپێدانی سامانی ئاژەڵی لە وڵاتی چین.

لەڕاستیدا چاکسازیکردن لەشارەکان زۆر زەحمەت و قورستربوو بەبەراود لەگەڵ لەلادێکان ئەویش بەهۆی:

1- زەحمەتی ئەژمارکردنی دەرامەت و مەواردە پیشەسازیەکان لەشارەکان بەبەراود لەگەڵ لادێکان ئەمە جگە لەکێشەی تەکنیکی و هەیکەلی کەلەکاتی دووبارە دابەشکردنەوەی مواردەکان پەیدابوو.

2- بەرژەوەندی کرێکارەکان لە لادێکان وەك چینێك وابوو بەڵام کرێکارەکان لەشارەکان لەدام و دەزگا گشتیەکان زیاتر لەچینێك بوون چونکە بوون بە فەرمانبەر نەك کرێکار .

سەرەرای ئەو گرفتانە زۆرجار زۆری ژمارەی دانیشتوان هۆکاری کەمی داهاتی کەسە وەهاوکات بۆتە کۆسپ لەبەردەم گەشەی زیاتری ئەم وڵاتە، بۆنموونە ساڵی (1987)داهاتی تاکەکەسی ساڵانە تەنها (294)دۆلاربوو وە داهاتی گشتی نەتەوەیی ووڵاتش تەنها شەش یەکی داهاتی نەتەوەیی وڵاتی ژاپۆن بوو ،بەڵام ساڵی(1988)ئەم وڵاتە کرانەوەیەکی زیاتری بەخۆوە بینی ئەویش بەبەستنی چەند گرێبەستێکی ناوخۆیی و نێو دەوڵەتی لە بوارەکانی (کارگێڕی،دارایی ،بازرگانی).

---

* مەبەست لەکرداری یەکگرتن وگۆران بریتیە لە یەکگرتنی ئەو پرۆژانەی لەشێوازی کارکردن نزیکن لەیەکتریەوە وە ئەگەر ئەم یەکگرتنە نەکرا هەوڵی گۆرینی پرۆژەکان دەدرا بۆ ئەوەی توانای بەرهەم هێنانیان لەبوارێکی تردا وەگەربخەن. ئەم کرداری یەکگرتن وگۆرانکاریانە لەکاتی لاواز بوونی پرۆژەکان ئەنجام دەدرا.

چاکسازیەکان بوونە هۆی زیادبوونی هێزی شت کڕین بۆیەکە کۆمەڵایەتیەکان وەلەگەڵ ئەوەشدا دەست خۆشانە زیادیکرد،بەڵام ئەمە بوە هۆی لاسەنگی و دروست بوونی کەلێنێکی زۆر لەنێوان خواست وخستنەڕووی هەمووەکی وەحکومەت نەیتوانی بەشێوەیەکی تەواوئەو بارودۆخە بەڕێوەبات و کۆنترۆڵی بکات وە جیاوازی زۆر پەیدابوو لەنێوان نرخەکان،بۆیە حکومەت وازی لەو نرخانە هێنا کەلەپلانەکەی دیاریکردبوو بۆ سیستمی بازاڕ. سەرەڕای ئەوانەش سەقامگیری لەم وڵاتە دروست بوو لە کۆتایی هەشتاکان کەحکومەت توانی کۆنترۆڵی کۆمەڵگەکەی بکات بەهۆی چاکسازیەکانی پێشووتر کەزاناکان و ڕۆشنبیرانی ئەم وڵاتە ڕۆڵی سەرەکی ویارمەتیدەری بنەرەتیان بینی لەچارەسەرکردنی کێشەکانی کۆمەڵگە و بەدیهێنانی ئارامی کۆمەڵایەتی.

لەکۆتایی هەشتاکاندا وڵاتی چین توانی ببێتە خاوەنی ئابووریەکی بەهێز لەجیهاندا،چونکە لەهەشتاکان چین توانی رێژەی هەژاری کەمبکاتەوە وە لەهەمان کاتدا رێژەی گەشەی ئابووری ئەم وڵاتە ساڵی (1988) زیادیکرد بۆ لە(11.2٪) ،بەڵام لەساڵی(1989) گەشەی ئابووری چین کەمبونەوەیەکی ئاشکرای بەخۆوە بینی کە تەنهاله(3.9٪) مایەوە ئەمەش بەهۆی ئەو گۆرانکاریانە بوو لە ئابووری و رامیاری ناوخۆیی ودەرەکی ئەم وڵاتە روویدا. حکومەت هەوڵی دا وەتوانی خێزانە چینیەکان رازی بکات بەکەمکردنەوە و دیاریکردن و رێکخستنی خێزانەکانیان لەرووی دیاری کردنی رێژەی لەدایکبوون لەکاتێکدائەم کارە زۆر زەحمەت بوو لەوڵاتانی تری دواکەوتوو بەهۆی هەندێك دابوونەریت کەمناڵی زۆر مانای دەسەڵاتی زۆرە و زۆری ئەندامانی خێزان سەرچاوەی هێزی کارە وە دەکرێت شمەکی زیاتربەرهەم بهێنن. وڵاتی چین لەماوەیەکی کورتدا توانی جگە لە چارەسەرکردنی گرفتەکان سەرکەوتنی بەرچاوبەدەست بێنێت بەهۆی حکومرانی ناوەندی(مرکزی) وگرتنەبەری رێگەی ناچاری وزۆرەملێ وەهەندێك ڕایان لەسەر کەمکردنەوەی وەچە نەبوو بەبیانوی ئەوەی سیستمی رامیاری وئابووری هاوبەشی لەتوانایدا هەیە ژمارەیەکی زۆرخەڵکی بژێنێت .

لەسەرەتادا بەهۆی شیوعیەتەوە لەچین ئەوراستیە(سیستمی هاوبەشی لەتوانایدا ژمارەیەکی زۆرخەڵکی بژێنێت) بەدیکرا.چاککردنی ئاستی گوزەران وباشبوونی لایەنی تەندروستی هۆکاربوون بۆزیادبوونی ژمارەی دانیشتوان لەنێوان سالأنی (1957-1961)،بەلأم پاشتر بەهۆی ئەورامیاریە نێگەتیڤەی کەپیادەکرا کە بوە هۆی لاوازی ئابووری ولأت وکەمبونەوەی بەرهەم هێنان لە کەرتی کشتوکاڵ و بلأوبونەوەی برسێتی کە لەماوەی چوار ساڵدا زیاترلە(31)ملیۆن کەس مردن لەم ولأتە (چینی میللی) ئەمەش گەورەترین ڕێژەی مردن بوو کەلەمێژوی نوێدا ڕوویدا بۆیە خێزانە چینیەکان گەرانەوە سەر کەمکردنەوەی وەچە کەلەشەست وحەفتاکانی سەدەی بیستەمدا پیادەیان دەکرد. بۆکەمکردنەوەی ڕێژەی مناڵ بوون حکومەت زیاتر هێزی بەکارئەهێنا و چاودێری یەکی تەواوی دەکرد کەهیچ کەس بۆی نیەلەیەك منداڵ زیاتری ببێت وە بەپێچەوانەوە دەبێت ڕێژەیەکی زۆر باج بدات یان بێبەش بکرێت لەخزمەتگوزاری کۆمەلأیەتی وپەروەردەی حکومی یاخود دەربکرێت لەکارەکەی ئەمەش بۆئەوەی بتوانن لەسالی (2151) ژمارەی دانیشتوانی ولأتی چین کەمبکرێتەوە بۆ تەنها(711)ملیۆن.

لەم قۆناغەدا کێشەی ئەم ولأتە تەنها زۆری دانیشتوان وجیاوازی نێوان ناوچەکان نەبوو،بەڵکو هەبوونی جیاوازی لەسیستمی بەڕێوبردن کەحکومەت پرۆژەکان بەڕێوبەرێت بۆبەدیهێنانی ئامانجەکانی ناخۆ، وەئەوەی تریان میکانزمی بازارو سیستمی سەرمایەداری جێبەجێ بکرێت بۆ تێرکردنی پێداویستەکان وبەدیهێنانی ئامانجەکانی دەرەوەی ولأت.

پاش ماوەیەك لەریفۆرم دووبارە بایەخدرایەوە بەپیشەسازیە قورسەکانی وەکو(ئوتومبێل وکەرەسەی جەنگی) بەبێ بەکارهێنانی تەکنەلۆجیای زۆر پێشکەوتوو. یەکێکی تر لەدەرئەنجامەکانی ریفۆرم لەکۆتای هەشتاکان بریتی بوو لەلابردنی کۆمۆنی خۆراك (بەشە خۆراك = البطاقة التموينية)* کە ئەویش

* کۆمۆنی خۆراك یاخود بەشە خۆراك تەنها لەسیستمی هاوبەش پیادە دەکرێت،بەلأم لە ئێستادا تاکە ولأت لە جیهاندا کەپیادەی ئەم کۆمۆنی خۆراکە بکات ولأتی عێراقە،چونکە

بەڵگەی باشبونی ئاستی گوزەرانی خەڵك وە رادەی تێربوونی پێداویستیە سەرەکیەکانی هاولاَتیانی بەدیاردەخست .ئەوەی جێ ی ئاماژە بۆکردنە ئاراستەکردنی رامیاری دارایی ونەختینەیی ولاَتی چین شان بەشانی کارکردنی رامیاری بازرگانی بوو کە ئەمەش بنەمایەکی تری حکومەت بوو بۆ ئەوەی هەوڵەکانی ریفۆرم سەرکەوتوبێت چونکە لەرێگەی جێگیرکردن وهەندێك جار ئازادکردنی نرخی ئاڵوێری(یوان) کە کاریگەری راستەوخۆی هەبوو لەسەربەدەست هێنانی سەرەرێژی لەتەرازووی بازرگانی (فائض الميزان التجاری) وەزیادبونی رادەی یەدەکی دراوی گران بەها وە بنکی ناوەندی چینی هەوڵی ئەوەی دا کەبەهای (یوان)جێگیر بێت بەمەبەستی ئەوەی نرخی کالاَکانی لەبازاری جیهان بەهەرزانی بمێنێتەوە.هاوکات پەیوەست کردنی بەهای (یوان) بەکۆمەڵە دراوێکی جیهانی گرانبەها نەك تەنها بەدۆلاری ئەمریکی چونکە بەهای دۆلار بەردەوام لەهەڵ کشان وداکشاندایە وە یەکێکە لەو دراوانەی کەکەمترین سەقامگیری بەخۆوەبینی وە جا بەهۆی رامیاریەکانی ئەمریکاوەبێت یان بەهۆی بلاَوبونەوە و فراوان بونی بەکارهێنانی دۆلار لەزۆرێك لەئابووریەکانی جیهان . ولاَتی چین توانی لە زۆر بواری پیشەسازی سەرکەوتن بەدەست بهێنێت بەتایبەت لەپیشەسازیەکانی جل وبەرگ.

هەوڵەکانی حکومەت بەردەوام بوو لە بایەخدان بەوپیشەسازیانەی کە زیاتردەستی کاری پێویستە بەرامبەر بەرێژەیەکی کەمتر لەبەکارهێنانی سەرمایە وەکو پیشەسازیەکانی (خۆراك ،پێلاَو،قوماش)وە هۆکاری ئەوەش دەگەرێتەوە بۆ زۆری دەستی کار لەم ولاَتە و هەرزانی کرێ ی کرێکار. یەکێکی تر لەهەنگاوەکانی ریفۆرم کەجێی گرنگی پێدانە بریتی بوو لە هێنانە ناوەوەی

ساڵی (1989) ولاَتی چین دواین ولاَت بوو کەبەتەواوەتی دەستی هە ڵگرت لە سیستمی پێدانی بەشە خۆراك بە هاوولاَتیان ،بەلاَم وولاَتی عیراق لە ئێستادا بەردەوامە لەسەر پێدانی بەشە خۆراکی هاوولاَتیان گەرجی ئەگەری گۆرانکاری لە کۆمۆنی خۆراك یاخود پێشبینی نەمانی کۆمۆنی خۆراك دەکرێت بۆ سەرجەم هاوولاَتیان یاخود بۆ بەشێك لەهاولاَتیان کە خاوەنی داهاتێکی تارادەیەك بەرزن.

تەكنەلۆجیای پێشكەوتووی تازە شان بەشانی راكێشانی سەرمایەگوزاری كە كاریگەری راستەوخۆی هەبوو لەسەر گەشەی ئابووری ولاّتی چین.

ئەزموونی گەشەكردن لە ولاّتی چین لەسالاّنی هەشتاكان هەندێك بە پۆزەتیڤ و هەندێكی تر بە نێگەتیڤی دادەنێن،ئەوەی بە پۆزەتیڤ دانانی گەشەی ئابووری چین بەهۆی زۆری گەشەی ئابووری ئەم ولاّتە بوو ،هاوكات بە نێگەتیڤ دانانی گەشەی ئابووری چین بەهۆی فراوان بوونی كەلێنی جیاوازی نێوان چینەكانی كۆمەڵگە بوو .

قۆناغی حەوتەم: لەنێوان سالاّنی (1551 – 0551) :

لەنێوان سالاّنی(1991–1993)كۆمەڵێك گۆڕانكاری ئابووری ڕوویدا لەوانە گۆرانكاری لە ڕامیاری نەختینەیی كە یەكێك بوو لەڕامیارە گرنگەكانی كۆنتڕۆڵكردنی ئابووری ولاّت و دروست كردنی هاوسەنگی لەبەهای دراو ، هاوكات بایەخدان بەلایەنی ناردەنی و یارمەتیدانی بەردەوام بۆ ناردەنیەكان و دروست كردنی كێ بەركێ لە بازرگانیكردنی ناوخۆ و دەرەوە.

بەپێی ئاماری ساڵی (1991) ژمارەی كۆمپانیا تایبەتەكان لەولاّتی چین گەیشتە (225) هەزار كۆمپانیا,لەلایەكی ترەوە بەپێی هەندێك راپۆرتی تر ساڵی (1993)چین پلەی چوارەمی هەبوو لەرووی بازرگانیكردن لەكاتێكدا ناردەنیەكانی ئەم ولاّتە (چین) ساڵی (1989) تەنها(27ملیۆن)دۆلار بووە. ئەم پێشكەوتنانە لەم ولاّتە ئاسان نەبوو وە لەسەرەتادا بەیەك ئاست نەدەرۆی لەنێوان هەموو ناوچەكان بەگشتی ولادێ وشارەكان بەتایبەت چونكە نزیكەی لە(71٪) بەرهەمی پیشەسازی لە لادیكان بوون.

ساڵی(1984) وولاّتی چین پەیوەندی دامەزراند لەگەڵ ولاّتی ئیماراتی عەرەبی ئەم پەیوەندیەی نێوان چین وئیمارات دوای ئەوكێ بەركێ یەهات كە ولاّتە زلهێزەكان دەیانكرد بۆدەستگرتنە سەر سامانی ئەم ولاّتانە لەلایەك ودروستكردنی بازار بۆ كالاّكانیان لەلایەكی ترەوە، بۆ ئەو مەبەستە چین وئیمارات (6) رێكەوتنی ئابووریان هەمەلایەنیان گرێدا لەماوەی نێوانی سالاّنی

(1991-1993) لەبوارەکانی (نەوت ،تەندروستی ، باج وگومرك، هاندانی وەبەرهێنان)[*].

قۆناغی هەشتەم: لەنێوان سالآنی (1550 - 2100) :

ئەم قۆناغە دەستی پێکرد ئەویش بەواز هێنانی ولآتی چین لەسیستمی هاوبەش و هەنگاونان بەرەو ئابووری بازار ئەویش بەشێوازیکی جیاواز لەولآتانی تری سەرمایەداری لە ژێر ناوی ئابووری بازاری کۆمەلایەتی (اقتصاد السوق الاجتماعي) ئەویش بەسوود وەرگرتن لەباشیەکانی هەردوو سیستمی سەرمایەداری و هاوبەشی، هاوکات ولآتی چین یەکێکە لەو ولآتانەی کە بەتەواوەتی ئابووریەکەی نەداوەتە دەستی بازاڕ بەڵکو بە هاوڕێی بازاڕ(صديقة للسوق) ناودەبرێت لە ڕاپۆرتەکانی بانکی نێودەوڵەتی. دەتوانرێت بوترێت کە ولآتی چین توانی لەڕێگەی سیستمی هاوبەشیەوە تارادەیەك سەرکەوتن بەدەست بێنێت ئەویش بەهۆی گونجاندنی سیستمکە لەگەل بارودۆخ وهەلومەرجی ناوخۆیی ولآت، لەکاتێکدا سیستمی هاوبەش بوەهۆی رووخان و هەرەسهێنانی یەکێتی سۆڤێت بەهۆی سەپاندنی سیستمەکە بەبێ گوێ دانە گونجاندنی سیستمەکە . ولآتی چین سالی(1997) توانی دورگەی (هۆنغ کۆنغ) بگەرێنێتەوە کە لە سالی (1841)وە داگیرکرابوو وەگەرانەوەی ئەم دوورگەیە بەهۆی پیادەکردنی دروشمی یەك دەوڵەت و دووسیستم بوو. بەشێوەیەکی گشتی ئەوەی ولآتی چینی گەیاندە ئەو ئاستە بەرزەی کەلە ئێستادا هەیەتی بریتی بوو لە چاکسازیکردنی هەمەلایەن بەتایبەت چاکسازی سیستمی فێرکردن وەپێشکەوتنی زانست وباوەربون وسووربون لەسەرپێشکەوتن ودورکەوتنەوە لەچاکسازی کردنی کوێرانە وچاولێکەریانە،هاوکات ولآتی چین هەولی دا مێژوو وە هۆکاری داگیرکردنی ولآتەکەیان لەلایەن داگیرکەرانەوە بزانن ،بۆئەوەی بتوانن سوودی لێوەربگرن لەپلاندانانی داهاتووی ولآتەکەیان.

---

[*] ئێستا زیاترلە(81)کۆمپانیای چینی لەئیمارات کاردەکەن لەبواری تەکنۆلۆجی وفەرهەنگی و راگەیاندن و بازرگانی و گرێبەستی دەستی کار .

ئەم چاكسازی و هەنگاوانە سەركەوتنی زۆری بەدەست هێنا وە بوە هۆی زیادبوونی پشكی كەرتی كشتوكاڵ و پیشەسازی لەداهاتی گشتی نەتەوەیی بەڕێژەی لە (11٪)ساڵی (1996)،هاوكات داهاتی جووتیارەكان زیادی كرد وە وڵاتی چین توانی پێداویستیە سەرەكیەكانی خۆبەخۆ پربكاتەوە. كەرتی پیشەسازی لەشارەكان گەشەیەكی زۆری بەخۆوە بینی وە بوە هۆی ڕاكێشانی دەستی كاری زیادە لەلادێكان،هاوكات بایەخدرا بەپیشەسازیە سوكەكان و دابین كردنی شمەكی باش و گونجاو بۆ بەكاربەر وە دووبارە بنیات نان و گۆڕانكاری لە پێكهاتەی ئابووری و بایەخدان بە میكانیزمی بازاڕ .

بەئەندام بوونی وڵاتی چین لە ڕێكخراوی بازرگانی جیهانی بەشێوەیەكی فەرمی ساڵی(2111) كاریگەری ڕاستەوخۆی هەبوو وە ڕۆڵێكی تەواو بەرچاوی بینی لەزیاد كردنی داهاتی گشتی نەتەوەیی ئەم وڵاتە و زیاد كردنی گەشەی ئابووری وڵاتی چین ، چونكە ئەم بە ئەندام بوونە بوە هۆی كاراكردنی كەرتی بازرگانی لەم وڵاتە ئەویش لە ڕێگەی كەمبوونەوەی كۆسپەكانی بەردەم بازرگانی كردنی ئەم وڵاتە بەتایبەت لایەنی ناردەنیەكانی وە ئەمە ش بوە هۆی پەرەسەندنی قەبارەی بازرگانی ئەم وڵاتە لە ناوخۆ و دەرەوەی وڵات وە ساڵانە قەبارەی بازرگانی چین گەیشتە زیاتر لە (1211 ملیار دۆلار) وە هاوكات مامەڵە بازرگانی و ئابووری هەیە لەگەڵ زیاتر لە (181) وڵاتی جیهان . لە هەمان كاتدا وڵاتی چین جگە لەمامەڵەی بازرگانی لەگەڵ وڵاتانی جیهان ڕۆڵێكی گەورەی هەیە لەپێشكەشكردنی كۆمەك ویارمەتی بە وڵاتە هەژارەكان یاخود ئەو وڵاتانەی تازە هەنگاو دەنێن بەرەو گەشەكردن و پێویستیان بەوكۆمەكەیە. وڵاتی چین لەكاتی ئێستادا دادەنرێت بەیەكێك لە وڵاتە گەورە كۆمەك بەخشەكان كە لەماوەی پێنج ساڵی رابردوو(2113-2118)نزیكەی (75ملیۆن دۆلاری)تەنهابە وڵاتی ئەفغانستان وەكو كۆمەك بەخشیوە ئەمە جگە لەو كۆمەكە بەردەوامانەی دەیبەخشێت بەوڵاتانی تری هەردوو كیشوەری ئاسیاو ئەفریقا.

تەوژمی ڕیفۆرم و كرانەوەی دەرگا بەڕووی سەرمایە گوزاری وڵاتانی ئەوروپا بۆ ووڵاتی چین گەشەی ئەم وڵاتەی خێراكرد. لەئێستادا وڵاتی چین

سەرەڕای ئەو گەشە بەردەوامەی کە هەیەتی کە لەماوەی (25) ساڵی ڕابردوو بریتی بووە لە (985٪) وە بە بەرزترین ئاستی گەشەکردن دادەنرێت لەسەرانسەری جیهان،بەڵام بەرنامەی ڕیفۆرم کۆتای پێنەهاتوە لەم وڵاتە وەبەردەوامە تاکو ئێستا. یەکێك لە سیماکانی گەشەی ئابووری زیادکردنی داهاتی نەتەوەیی و دواتر داهاتی ڕاستەقینەی تاکە کەسە ئەویش بۆمان دەردەکەوێت کە داهاتی نەتەوەیی چین لە ساڵی (2115) گەیشتە زیاتر لە (1911 ملیار دۆلار) واتە ئەم ڕێژەیە نزیکەی (14 جار) زیادیکردووە بە بەراود لەگەڵ پێشوودا ئەمەش سەرەڕای زیادبوونی بەردەوامی ژمارەی دانیشتوانی ئەم وڵاتە بۆتەهۆی زیادبوونی داهاتی تاکەکەس ،لە کاتیکدا ساڵی (1978) داهاتی نەتەوەیی وڵاتی چین تەنها (146 ملیار دۆلار)بوو ،ئەمانە ئەوە دەسەلمێنن کە وڵاتی چین گەشەی ساڵانەی داهاتی زیاترە لە گەشەی ساڵانەی دانیشتوان ئەمەش گەشەی ڕاستەقینەی ئەم وڵاتە و دەستکەوتەکانی ڕیفۆرم بە دیار دەخات .

زیاد لەوانە وڵاتی چین ڕێژەی گەشەی ساڵانەی لە داهاتی گشتی نەتەوەیی لەنێوان ساڵانی (1979-1997) نزیکەی (9-11٪) بوە وە لە ساڵی (2111) ئەم ڕێژەیە کەمیکردوە بۆ لە(881٪)،هاوکات گەشە لەڕێژەی بەکاربردن ڕوویدا کە لەنێوان ساڵانی (1952-1977)تەنها لە(282٪) بوو ،بەڵام لەساڵی (1978-1994) ئەم ڕێژەیە زیادیکرد بۆ لە(784)،ئەمە جگە لەوەی ساڵی (2118) پشکی کەرتی پیشەسازی و پشکی کەرتە خزمەتگوزاریەکان زۆر زیادیکرد وە لەئێستادا (2111)پشکی کەرتی کشتوکاڵ تەنها لە (1181٪*)یە وە پشکی کەرتە خزمەتگوزاریەکان لە (4688٪) و کەرتی پیشەسازی بە لە (4381٪) بەشدارن لە پێکهێنانی داهاتی گشتی نەتەوەیی چین.

* جێی ئاماژەپێکردنە سەرەرای کەمی پشکی کەرتی کشتوکاڵ بەبەراود لەگەل کەرتی پیشەسازی و کەرتە خزمەتگوزاریەکان، بەڵام کەرتی کشتوکاڵ لە وڵاتی چین توانیوێتی سەرجەم پێداویستیە خۆراکیەکانی ناوخۆ پربکاتەوە وە بەشێکی زۆرش هەناردە بکات ئەمەش بە هۆی فراوانکردنی ستوونی لە بەکارهێنانی زەویە کشتوکاڵیەکان.

سێیەم: هۆکارو بنەماکانی سەرکەوتنی ئابووری چینی میللی:

گرنگترین هۆکارو بنەماکانی سەرکەوتن لەم ولاّتە بریتی بوون لە:

0- شۆرشی تەکنەلۆجی(الثورة التکنولوجیة):

شۆرشی تەکنەلۆجی سەرجەم بوارە گرنگەکانی ئابووری و کارگێری ولاّتی چینی گرتەوە ،ولاّتی چین ئەوراستیەی دەزانی کەولاّتانی پێشکەوتوو لەرێگەی بەکارخستنی تەکەلۆجیاوە توانیان ئاستی بەرهەم هێنان زیادبکەن بۆیە چینیەکان هەوڵیاندا سوود لەو تەکنەلۆجیانە وەربگرن کەلەولاّتە پێشکەوتوەکان هەن جا بەهاوردن و گونجاندن بێت یاخود بەدروستکردن وپێشخستنی تەکنەلۆجیای ناوخۆیی بێت ئەویش لەرێگەی بەرزکردنەوەی دروشمی (استراد الثمرة بدون الشجرة) ئەمیش لەرێگەی ناردنی ژمارەیەکی زۆر لە خوێندکاران وتوێژەرەکان بۆ ولاّتانی ئەوروپا بەمەبەستی فێربوونی شێوازەکانی دروستکردن و بەکارهێنانی تەکنەلۆجیا ، ئەم هەولاّنە وایانکرد کە چین جۆرە حاسیبەیەك دروست بکات کەنزیکەی (111) ملیۆن چالاکی ئەنجام بدات تەنها لەیەك چرکەدا،جگە لەوانە لەولاّتی چین پێشکەوتنی تەکنەلۆجیا بوە هۆی رەخساندنی ژمارەیەکی زۆرلەهەلی کارکردن لەرێگەی بنیادنانی پیشەسازی نویّ وە.پێشکەوتنی چین لەم بوارەدا (تەکنەلۆجیا)گەیشتەئاستێك کەولاّتانی ئەوروپا و ئەمریکا بترسن وبیرلەدانانی سزابکەنەوە بۆسەرچین بەبیانوی دزینی پرۆگرام چونکە بەپێی هەندێك ئامار سالاّنە نزیکەی (211)ملیۆن پرۆگرام ساختە (تەزویر وتقلید) دەکرێت کەلە (61٪)ی ئەم ساختە وتەزویرکردنە لە لایەن ولاّتی چینەوە ئەنجام دەدرێت.

2-راکێشانی وەبەرهێنانی بیانی(جذب الاستثمار الاجنبي):

راکێشانی وەبەرهێنانی بیانی لەرێگەی کەمکردنەوە ولابردنی باج وگومرگ لەسەر وەبەرهێنانی بیانی بەمەبەستی زیادکردنی پرۆژە بیانیەکان لەناوخۆی ولاّت و ئاراستەکردنی پرۆژە وەبەرهێنیەکان بۆئەوناوچانەی دەرفەتی وەبەرهێنانیان زۆر کەمە ئەویش ناوچەکانی رۆژئاوای ولاّتی چینی دەگرتەوە.

1- لەڕێگەی بەرەوکەرتی تایبەت وبایەخدان بەدیاردەی بەتایبەتکردن:

ئەم پرۆسەی بەتایبەتکردنە(الخصخصە) ئەنجامدرا لەرێگەی خستنەرووی پشکەکان(السهم)بۆ وەبەرهێن وکۆمپانیا ناوخۆیی و بیانیەکان وهەوڵدان بۆ یەکگرتن لەگەڵ ئەوکۆمپانیا و پرۆژە بیانیانەی کەهاوشێوەی یەکترن لە کارکردن .

1-بایەخدرا بەکردنەوە و بەرەوپێشبردنی کەرتی بانك ومتمانە بەشێوەیەك کەگونجاو بوو لەگەڵ مەرجەکانی رێکخراوە جیهانیەکان بەگشتی ورێکخراوی بازرگانی جیهانی بەتایبەت دوای ئەوەی وڵاتی چین ساڵی (2111) بوو بەئەندام لەرێکخراوی بازرگانی جیهانی.

9- هەنگاونان وهەوڵدان بۆ دروستکردنی تەواوکاری لەنێوان هەردوو کەرتی کشتوکاڵ و پیشەسازی (تکامل بین الزراعة والصناعة).

6- رامیاری فێرکردن وتوێژینەوەی زانستی(السیاسیة التعلمیة والبحث العلمي):

ئەم فاکتەرە زۆرگرنگ بوو بەتایبەت کە چاکسازەکان واتەماشای فێرکردنیان دەکرد کەسامانێکی نەتەوەییە بۆیە لەوبارەیەوە دەڵێن" العبرة لیست بکم البشر وانما في نوعیة هذا الکم من البشر"چونکە چینیەکان دەیانزانی گەشە و فراوانی ئابووری پێویستی بە بواری فێرکردن هەیە وە هاوکات ئەو پلانەی کە چین داینا بۆئەوەی ببێتە وڵاتێکی بەهێز پێویستی بە زیادکردنی ڕێژەی فێرخوازەکان وە بگاتە لە(71-81٪)ی دانیشتووانی وڵاتی چین ،چونکە پێشتر خوێندن و بواری فێربوون تەنها بۆ دەوڵەمەندەکان بوو بەهۆی تێچوون ومەسرەفی تەواوکردنی خوێندن لە زانکۆکانی چین کە نزیکەی(5111)یوان بوو لەکاتێکدا داهات و کرێی کرێکاران لەشارەکان بریتی بوو لە(6111) وە لەلادێکان تەنها(2111)یوان بوو، بۆیە زۆرێك لەدانیشتوانی وڵاتی چین توانای تەواوکردنی قۆناغەکانی خوێندنیان نەبوو تەنانەت ئەگەر خوێندکارەکان نمرەی بەرزیش بەدەست بهێنن بۆیە ئەم سیستمی فێرکردنە پێویستی بەچاکسازی هەبوو وە لەدوایشدا چاکسازی تیادا کرا. دوای بەرنامەی

چاكسازى فێربوون بۆ هەموو كەسێكى كۆمەڵگە بوو وە سيستمى فێركردن لەولاَتى چين كرا بەچوار قۆناغى سەرەكى كە بريتى بوون لە:

أ:قۆناغى فێركردنى سەرەتايى (مرحلةالتعليم الاساسي).

ب:قۆناغى فێركردنى ناوەنديى (مرحلةالتعليم المتوسط).

جـ:قۆناغى فێركردنى بالاَ (مرحلةالتعليم العالي).

د: قۆناغى فێركردنى بەتەمەنەكان (مرحلةالتعليم الكبار).

پرۆگرامى ئەم قۆناغانە گونجاوبوون لەگەڵ بارودۆخ ورادەى پێشكەوتنى ولاَت وچۆنێتى دروست بونى ئينتيما و ڕاهێنان و پەروەردە كردنى تاكەكانى كۆمەڵگە لەسەر بەشداريكردنيان لەپرۆسەى گەشەكردنى ولاَت. جگە لەم قۆناغانەى كەباسكران كەخوێندنى گشتى بوون هەندێك بوارى ترى فراوان هە بوو كەزانكۆ وخوێندنى تايبەت ڕۆڵيان تيادەبينىٚ. بەپىٚ ى ئامارى ساڵى (1998) لە ولاَتى چين نزيكەى(1122) زانكۆى گشتى و(962) زانكۆى تايبەت هەن بەلاَم حكومەت بەرپرس نييە لەدۆزينەوەى هەلى كاركردن بۆدەرچوانى زانكۆ تايبەتەكان. هاوكات ساڵانە زياترلە(31111)توێژينەوەى زانستى وداهێنان دەكرێت لە ولاَتى چين . زۆرينەى ئابوورى ناسەكان پىٚ يان وايە كەلە(2٪)گەشەى ئابوورى ولاَتى چين دەگەڕێتەوە بۆسەركەوتنى سيستمى فێركردن،هاوكات ئابوورى ناسەكان ڕايان وايە كەسەرمايەى ماددى زيادبكات بە ڕێژەى لە(1٪) دەبێتە هۆى زيادبونى بەرهەمى نەتەوەيى بە ڕێژەى لە(2٪) بەلاَم سەرمايەى مرۆيى بەگشتى وفێركردن بەتايبەت بە ڕێژەى لە (1٪) زيادبكات دەبێتە هۆى زيادبونى بەرهەمى نەتەوەيى بە ڕێژەى لە (7٪).

چوارەم: کۆسپەکانی بەردەم گەشەکردنی ئابووری چین:

ئەوەی کەپێویستە بوترێت هیچ ئەزموونێك نیە بێ کەموکورتی وبێ کێشەبێت،بەشێوەیەکی گشتی کۆمەڵێك کۆسپ هەن کەبونەتە ڕێگر لەبەردەم گەشەی ئابووری ئەم ولاّتە وە ئەگەر ئەو کۆسپانە نەبونایە ئەوا ئەم ولاّتە (چینی میللی) زیاترگەشەی دەکرد لەوەی کەهەیەتی لە ئێستادا. لەدیارترین کۆسپەکانی بەردەم گەشەکردنی ولاّتی چین ئەمانەن:

1- لەهەرکاتێکدا باسی کێشەی دانیشتوان بکرێت ئەوا ولاّتی چین بەپلەی یەکەم دێت،زۆری ژمارەی دانیشتوان وپەیداکردنی خۆراکی پێویست بۆ ئەو ژمارە زۆرەی دانیشتوان یەکێکە لەکۆسپە گەورەکانی بەردەم گەشەی ولاّتی چین،چونکە سالاّنە دانیشتووانی چین نزیکەی (15)ملیۆن زیاد دەکات .هاوکات لەهەندێك چالاکی ئابووری دا تەکنەلۆجیای کۆن و سادە بەکاردەهێنرێ بەهۆی زۆری ژمارەی دانیشتوان وکەمی شارەزای ولێهاتووی کرێکارانەوە.

2- زۆری ژمارەی دانیشتوان یەکێکە لەپێداویستیەکانی سەرکەوتنی هەر ولاّتێك بەلاّم لەگەڵ ئەوەشدا بابەتێکی زۆرجێ ی مەترسیە نەك تەنها بۆ ولاّتی چین بەڵکو بۆ هەموو جیهان چونکە هۆکاری دروست بونی کۆمەڵە کێشەیەکی جیهانی یە لەوانە زیادبوونی خواست لەسەر خواردن وسوتەمەنی وکێشەی پیس بوونی ژینگە کەسێ کێشەن بەبەردەوامی رووله زیادبوون دەکەن ومەترسیدارتر دەبن، بێگومان هۆکاری سەرەکی سەرهەڵدانی ئەم کێشانەوبەردەوام فراوان بوونیان دەگەرێتەوە بەپلەی یەکەم بۆ زۆری ژمارەی دانیشتوان لە جیهان.

3- هەنگاوەکانی گەشەکردن لەم ولاّتە بۆتە هۆی کۆچکردنی لادێ نشینەکان بۆشارەکان وکەمبونەوەی بەروبوومی کشتوکاڵی وگرانی نرخەکەی، بۆچارەسەری ئەم کێشەیە ولاّتی چین هەوڵی رێکەوتنی داوە لەگەڵ وولاّتی بەڕازیل لەسە ربەکارهێنان وبەکرێ گرتنی زەویە کشتوکاڵیەکانی ولاّتی بەڕازیل. لەلایەکی ترگەشەی ئەم ولاّتە جیاوازی دروست کردووە بەشێوەیەکی

فراوان لەنێوان ناوچەکانی ئەم وڵاتە کەبێگومان کاردەکاتە سەر کەمکردنەوەی ئاستی گەشەکردنی ئەم وڵاتە (چین).

4- کێشەی ژینگەو پیس بوونی ژینگە کەهاوشانی گەشەی ئابووری زۆرێك لەوڵاتانی جیهانە،لەکاتی ئێستادا لە(97٪) سەرچاوەکانی ووزە لەم وڵاتە ژینگە پیس دەکەن چونکە وڵاتی چین رێژەیەکی زۆرسوتەمەنی بەکاردەهێنێ کەدەگاتە نزیکەی لە(51٪) نەوتی وڵاتی سعودیا ئەمە جگەلە بەکارهێنانی سەرچاوەکانی تری ووزە .ئەم وڵاتە (چین) رێژەی پیسکردنی ژینگەکەی لەهەندێك شوێن گەیشتۆتە(11)جار زیاترە لەو رێژەیەی کەرێکخراوی ژینگەپارێزی جیهانی دیاری کردوە، ئەمەش بەهۆی زۆری پیشەسازیە پترۆکیمیایەکانی وڵاتی چین کە دەگاتە نزیکەی (511) پرۆژە.ئەمەجگە لەوەی ساڵانە(181)ملیۆن هێکتار لەزەوی کشتوکاڵی لەوڵاتی چین لەناو دەچێت بەهۆی پیسپوونی ژینگە.سەرەرای ئەوانەی ئاماژەیان پێکرا رێژەی پیسبوونی ژینگە لەپکین (13)جار زیاترە بەبەراود لەگەڵ ئەمریکا وە (35)جار زیاترە بەراود لەگەڵ لەندەن، بۆیە وڵاتی چین چوارەم وڵاتی جیهانە لەپیس کردنی ژینگە بەهۆی زیادبوونی بەردەوامی ژمارەی دانیشتوانەکەی و زۆری پیشەسازیەکانی وە پێشبینی دەکرێت کەپلەی پێشتر وەربگرێت لەپیسبونی ژینگەوە، بەڵام ئەم وڵاتە هەنگاوی زۆری ناوە بۆچارەسەرکردنی پیسبوونی ژینگە لەوانە دامەزراندنی ناوچەی پلاستیکی سروشتی و چاندنی دار و درەخت بەشێوەیەکی فراوان.

5- کەمی سەرچاوەی سوتەمەنی بەتایبەت نەوت وبەکارهێنانی جۆری خراپی سوتەمەنی بەهۆی هەرزانی وەکو خەڵوز کەهۆکاری سەرەکین بۆپیسبوونی ژینگە.چونکەئەم ووڵاتە بەپلەی یەکەم خەڵوز وپاشان گازی سروشتی ونەوت بەکاردەهێنێ. لەئێستادا تەنها لە(51٪)ی ئەونەوتەی بەکاری دەهێنێت بەرهەمی ناوخۆیە وە ئەوی تر لە وڵاتانی سعودیا و رووسیا و مالیزیا و هەندێك وڵاتی تر هاوردە دەکات. چین ساڵانە نزیکەی (411)ملیۆن تەن نەوتی خاو دەپاڵێوێت وبەردەوام هەوڵی زیادکردنی ئەم رێژەیە دەدات چ لەرێگەی زیادکردنی بەرهەمی ناوخۆیی یان لەرێگەی چەند رێکەوتنامەیەك لەگەڵ

ولأتانی بەرهەم هێنی نەوت بەتایبەت ولأتی سعودیا و عێراق ،ئەم هەنگاوانەش بەمەبەستی پرکردنەوەی پێداویستی پیشەسازیەکانی ناوخۆیە.

6- هەندێك بۆشای و کەمووکورتی و لاسەنگی هەیە لەپێکهاتەی پیشەسازی و ئابووری ولأتی چین بەهۆی بایەخدانی زۆر زیادرەوانە بەشمەکی وەبەرهێنەکی (السلع الرأسمالية)وە هاوکات کەمکردنەوە پیشەسازیە بچوك و دەستیەکان کە ئەرکی سەرەکیان بەرهەم هێنانی شمەکی بەکاربەرەکیە (السلع الاستهلاكية).

7- کەمی پاداشت و دەست خۆشانەی کرێکاران هۆکاری سەرەکی دابەزینی ئاستی وەبەرهێنان و بەرهەم هێنانی کەرتی پیشەسازی و لاوازی دەسکەوتەکانی پرۆژە پیشەسازیەکانن بەبەردەوامی.

8- سیستمی بانکی لەم ولأتە تارادەیەك لاوازە و کەموکورتی تیادایە .

9-کەرتی خزمەتگوزاری زۆرچالاك نیە .

11- ژمارەیەکی زۆر لەدانیشتوانی ولأتی چین بێ بەشن لەمافەسەرەکیەکان بەتایبەت مافی دەنگدان.

11-زۆری کۆسپی گومرکی بەرامبەرناردەنیەکانی ولأتی چین لەلایەن ولأتانی جیهانەوە.

12- سەرەرای ئەوپێشکەوتنە زۆرانەی کەبەدەست هاتوە لەم ولأتە لەبواری فێرکردن وزانست وتوێژینەوە،بەلأم هێشتا وەکو پێویست نیە ئەگەر بەراودی بکەین لەگەڵ ئاستی فێربوون وسیستمی فێرکردن لە ولأتانی پێشکەوتوو،کاریگەری ئەمەش ئەوەیە رێژەیەکی زۆر لەدانیشتوانی چین کارامەییان نیە یاخود زۆرکەمە. بەپێی ئامارێك کەرێژەی ئەوانەی توانای خوێندن ونوسینیان هەیە لەچین تەنها لە(69٪) یە راستە ئەم رێژەیە بەرزە بەلأم نابێت ئەوە لەیادبکرێت کەرێژەی نەخوێنەوار دەگاتە(221)ملیۆن کەس وەزۆرینەشیان مێینەن وەئەم رێژەی نەخوێنەواریە هاوشێوەی رێژەی نەخوێنەواریە لە ولأتانی دواکەوتوو. ئەمە جگە لەوەی بەپێی هەندێك ئامار لەچین ژمارەیەکی زۆر لەخوێندکاران دەسبەرداری خوێندن دەبن کە دەگاتە نزیکەی (128)ملیۆن خوێندکاری قۆناغی سەرەتایی و (45)ملیۆن خوێندکاری

ناوەندی وە تەنانەت خوێندنی بالاّ نزیکەی (1) ملیۆن خوێندکار دەسبەرداری خوێندن دەبن، هۆکاری سەرەکی ئەم دیاردەیە گرانی تێچوونی خوێندن و نزمی ئاستی مووچەی ئەوانەی خوێندن تەواودەکەن ،لەهەمان کات کەمی کۆمەکی حکومەت بۆ کەرتی فێرکردن چونکە تەنها ڕێژەی (3–4٪)* ی داهاتی گشتی نەتەوەیی چین بۆ کەرتی فێرکردن تەرخان دەکرێت وە ئەم ڕێژەیە زۆرکەمە بۆئەو ژمارە زۆرەی دانیشتوان لەکاتێکدا لەئەمریکا و ولاّتانی ئەوروپا سەرەرای کەمی ڕێژەی دانیشتوانەکەیان ڕێژەی لە(6٪)ی داهاتی گشتی نەتەوەیی بۆ کەرتی فێرکردن و توێژینەوە تەرخان دەکرێت. لەراستیدا سەرەرای کەمی بایەخ بەلایەنی زانستی لە لایەن ولاّتی چین ،بەلاّم ئەم ولاّتە لەم بارودۆخە توانیویێتی داهێنانی زۆربکات بەتایبەت لەبواری تەکنیکی وناردنە دەرەوەی شمەکی تەکنیك وورد بۆبازارەکانی جیهان وە هاوکات رادەی پێشکەوتنی تەکنەلۆجیا لەم ولاّتە لەپێشەوەی ئەو تەکنەلۆجیایانەیە کەولاّتانی تری دواکەوتوو وتازەپێگەیشتوو پیێ ی گەیشتوون.

پێنجەم: گەشەی ئابووری ولاّتی چین لەئێستا و داهاتوو:

سەرەڕای کۆسپەکانی بەردەم گەشەکردنی ئابووری ولاّتی چین، بەلاّم سەرکردە چینیەکان دڵگران نەبوون بەم گرفت وکۆسپانە چونکە ئەوان ئامانج و هیوای ئەوەیان هەبوو لەسالاّنی (2111) بەدواوە ببن بە یەکێك لە ولاّتە گەورە

* وولاّتی چین بە پێچەوانەی کەرتی فێرکردن ڕێژەیەکی زۆری داهاتی نەتەوەیی ئەم وولاّتە لەبواری پیشەسازی سەربازی خەرج دەکرێت بەبیانوی دەسەبەرکردنی ئاسایشی نەتەوەیی بۆ وولاّتی چین.

و زلهێزه ئابووریەكانی جیهان وەپێشبینی یەكان راست دەرچوون نەك تەنها ولاّتی چین بوو بەیەكێك لەولاّتە زلهێزەكانی جیهان بەڵكو لەئێستادا بۆتە جەمسەرێكی تەواو لەجیهاندا وپێشبینی ئەوەدەكرێت لەساڵی(2115) ببێتە گەورەترین هێزی ئابووری لەجیهاندا.

رۆڵی چین لەجیهاندا پڕە لەئەزمون وجیاكاری كەجیای دەكاتەوە لەولاّتانی تری جیهان وە مێژووی ئەم ولاّتە ئەو راستیە دەسەلمێنێت وە ئەمەش وایكرد كە ئەم ولاّتە شان بەشانی ولاّتانی ئەوروپا و ئەمریكا بەرەوپێش بچێت وە هیچ كەس گومانی نیە لە و رۆڵەی كە ولاّتی چین دەی بینیٚ لەهاوكێشە نێودەوڵەتیەكان وەئەم رۆڵە پڕە لەگەورەی ومەزنی وسەرسورمان بەبەراود لەگەڵ زۆرێك لەولاّتانی تری جیهان وەدەتواندرێت ماوەی نێوان سالاّنی (1511-1811)بەو ماوە یە دابنرێت كە ولاّتانی رۆژهەلاّت پێشكەوتنیان بەخۆوە بینی وە سەركردایەتی ئەو پێشكەوتنانە ولاّتی چین بوو تا وای لێهات ولاّتانی ئەوروپا و ئەمریكا سوود لە داهێنانەكانی ولاّتی چین وەربگرن لەرێگەی بەجیهانی بونەوە.

یەكێك لەوانەكانی ئەم ئەزمونە ئەوەیە كەهیچ شتێك نیە بەنەگۆڕی وبەئارامی بەڵكو هەرشتێك گەرپێش نەكەوێت ئەوا دوادەكەوێت ، بۆیە ئەم ولاّتە(چین) گۆڕا بەلاّم گۆڕانێكی بەرەوپێش . سەردەمانێكی زۆرسەركردایەتی ئابووری وجیهان بەدەستی ئەوروپا وئەمریكا بوو بەلاّم لەئێستادا واپێشبینی دەكرێت لەئایندەیەكی نزیكدا چین ببێتە سەرداری ئابووری ورامیاری جیهان وە ببێتە یەكەمین ولاّتی بەهێزی جیهان.

گەشەی ولاّتی چین خاڵی هاوبەشی زۆری هەیە لەگەڵ ولاّتە پێشكەوتووەكان بەتایبەت ئەمریكا وە ئەگەر بەپێی هێزی شت كرین بێت ئەوا ولاّتی چین دووەم ولاّتی جیهانە دوای ئەمریكا.لەم سالاّنەی دوای ئابووری چین هەنگاوی خێراتری زۆری ناوە بەبەراود لەگەڵ ولاّتە گەورە و زلهێزەكان. هەنگاوەكانی گەشەكردن لەم ولاّتە لەئاستێكی وا بەرزدایە و بەخێراییەكی وادەروات كە رێژەی گەشەی بەرهەمی نەتەوەیی ئەم ولاّتە بەبەردەوامی دەگاتە (7-8٪). هەندێك لەچاودێرەكان گەشەی ئابووری ولاّتی چین بە كەمتردە

خەمڵێنن وە لەکاتی نوسین ودەربرینەکانیان هەوڵی کەمکردنەوەی ئەم ڕێژەیەدەدەن بەبیانوی ئەوەی کەئەم ڕێژەیە زیادەڕۆی تێداکراوە و دوورە لەڕاستیەوە،چونکە ئەم گەشەیە بەرزترین ڕێژەیە لەجیهان بەهەردوو جیهانی پێشکەوتوو و دواکەوتوو.

ولأتانی تری کیشوەری ئاسیا پشت دەبەستن بەشمەکی چینی وەکو ماددەی سەرەتایی یاخود شمەکی کۆتایی وە بەکاری دەهێنن لەپیشەسازیەکانیان، بەجیاواز لەگەڵ ولأتی تری کیشوەری ئاسیا بەتایبەت ولأتانی(ژاپۆن،کۆریای باشور ،مالیزیا) ولأتی چین لەهەنگاونانی بۆ گەشەکردن وازی لەو کەرت وپیشەسازیانە نەهاورد کەدەستی کاری زۆریان دەوێت بەڵکو هاوکات هاوسەنگی ڕاگرتوە لەنێوان ئەو پیشەسازیانەی کەدەستی کاری زۆریان دەوێت لەگەڵ ئەو پیشەسازیانەی کەتەکنەلۆجیای پێشکەوتووی دەوێت،ئەم شێوەی کارکردنە سوودی زۆری هەیە نەك تەنها بۆ ولأتی چین و ولأتانی کیشوەری ئاسیا،بەڵکو هاوکات سوودی زۆری هەیە بۆ ئابووری جیهان لەئێستا و داهاتوودا.

لەئێستادا هەموو ولأتانی جیهان تەماشای چین دەکەن بۆئەوەی سوود لەو ئەزموونە ببینن وە بیگوازنەوە بۆ ولأتانی تری جیهان بە تایبەت ولأتانی دواکەوتوو،چونکە ئەم ولأتە توانی ڕێژەی بەرهەم هێنان و وەبەرهێنان زیاد بکات لە کەرتی کشتوکاڵ و پیشەسازی و تاڕادەیەکی زۆر پشت بەخۆی ببەستێت و بەردەوام بێت لە کێبەرکێ بۆ بەدەست هێنانی بەرزترین ئاستی گەشەکردن لەجیهاندا.

پێویستە ئەو ڕاستیە بخرێتەروو سەرەرای ئەوەی ولأتانی جیهان دەیانەوێت سوود لەم ئەزموونە وەربگرن، هاوکات زۆرێك لەولأتانی جیهان نارەزای دەردەبرن بەرامبەر کۆنترۆڵکردنی بازارەکانی جیهان لەلایەن شمەکی چینیەوە ئەوش بەهۆی هەرزانی نرخی کالأ و شمەکەکانی کە بۆتەهۆی هەرەسهێنانی بەشێك لەکۆمپانیا ئەمریکی و ئەوروپیەکان، بەڵأم لەهەمان کاتدا شان بەشانی ئەم بارودۆخە ولأتی چین کاریگەری باشی هەبوە و هەیە لەسەر ئابووری جیهان چونکە بۆتە هۆکاری کەمبوونەوەی رادەی نرخ هەڵئاوسان لەولأتانی ئەوروپا و

ئەمریکا.لە (2115/1/1)ڕێکخراوی بازرگانی جیهانی بریاری لابردنی کۆسپی سەر ناردەنی دەرکرد کە وڵاتی چین یەکێك بوو لەو وڵاتانەی کە سوودی زۆری بینی لەو بریارەو بوە هۆی زیادکردنی ڕێژەی ناردەنیەکانی وڵاتی چین بەرێژەی (411-711٪)،قەبارەی بازرگانی وڵاتی چین لەو کاتەدا(ساڵی2115) گەیشتە(31)تریلۆن دۆلاری ئەمریکی کەسێیەم وڵات بوو دوای ئەمریکا و ژاپۆن لەرووی بەهای ناردەنی یەوە.

سەرەرای ئەو کارئاسانیانەی کە هاتەکایەوە لە بریارەکانی ڕێکخراوی بازرگانی جیهانی، بەڵام وڵاتانی ئەوروپا و ئەمریکا بەبەردەوامی کۆسپ دەخەنە بەردەم ناردەنیەکانی ئەم وڵاتە (چینی میللی) ئەویش لەرێگەی زیادکردنی گومرك وباج ،یاخود واباشترە بوترێت وڵاتانی جیهان بەگشتی وڵاتانی ئەوروپا وئەمریکا بەتایبەت هەوڵی کەمکردنەوەی هاوردەنی شمەکی چینی دەدەن . ئەوەی جێی ئاماژە پێکردنە پێش وڵاتی چین ئەم جەنگە بازرگانیەی وڵاتانی ئەوروپا وئەمریکا دژی ژاپۆن پیادەکرا.

وڵاتی چین گرنگیەکی زۆری هەیە لەجیهان بەگشتی و لەرۆژهەڵات بەتایبەت، لەوبارەیەوە (ناپلوین پۆناپۆرت)دەڵێت "لەرۆژهەڵات مارێکی خەوتوو هەیە گەر بەخەبەربێت جیهان دەگۆرێت" وە سەرۆکی پێشووی ئەمریکا (ریتشاردنیکەون) ئەو وتەیە تەواودەکات و دەڵێت "ئەومارە ئێستا لەخەو هەستاوە و سەرکەوتنی بەدەست هێناوە بەبێ جەنگ کردن ". جاران دەوترا جیهان دوو جەمسەرییە (ئەمریکا)لەلایەك و(یەکێتی سۆڤێتی جاران)لەلایەکی تر،بەڵام ئێستا دەوترێت سێ جەمسەرە مەبەست لەجەمسەری سێ یەم وڵاتی چینە ئەویش بەهۆی ئەوەی ئەم وڵاتە تواناو هێزی زۆرە جگە لەوەی یەکێکە لەو پێنج وڵاتەی لەئەنجومەنی ئاسایش کەقورسای رامیاری و ئابووریان هەیە وە هاوکات مافی ڤیتۆیان هەیە.

وولاتی چین بە گەورەتریتن بازاڕی جیهان دادەنرێت وە خێراترین گەشەی هەیە لەرووی ڕاکێشانی وەبەرهێنانی بیانی دوای ئەمەریکا بەپلەی دووەم دێت. وڵاتێکی گرنگە لەرووی سەربازی و رامیاری دەتوانێت کاریگەری

خۆی هەبێت لە چارەسەرکردنی کێشە جیهانیەکان وکێشەکانی کیشوەری ئاسیا. هاوکات وڵاتی چین بەجوڵێنەر و تەواوکەری ئابووری وڵاتانی ئاسیا دادەنرێت وەکاریگەریەکی زۆری هەیەلەسەر سەرجەم وڵاتانی کیشوەری ئاسیا وەلەهەمان کاتداگەشەی ئەم وڵاتە سەرچاوەی دوودڵی ودڵەراوکێ یە بۆ وڵاتانی تری کیشوەری ئاسیا، بەڵام وڵاتی ژاپۆن کەمتر کاریگەرە بەبەراود بەوڵاتانی تری کیشوەری ئاسیا چونکە وڵاتی ژاپۆن کاڵاَ وشمەکی چینی هاوردەناکات وە هاوکات وڵاتی چینش کاڵاَ وشمەکی ژاپۆنی هاوردەناکات.

کاریگەری ئەم وڵاتە(چینی میللی)لەسەرجیهان تەنها لەبواری بەرهەم هێنان وناردنە دەرەوەی شمەکی هەرزان بەهانیە،بەڵکو بەشداریکردنی بەرچاوی هەیە لەبەرهەم هێنانی شمەکی گران بەها و باشی جۆری کاڵاَ وخزمەتگوزاریەکانی کە کێ بەرکێ ی بەرهەمە پیشەسازیەکانی رۆژئاوا و ئەمریکا دەکات، هاوکات وڵاتی چین ئێستا بە یاریزانێکی زۆر کارای نیۆدەوڵەتی دادەنرێت لەزۆرێك لەپیشەسازیەکان بەتایبەت ئەوپیشەسازیانەی دەستی کاری زۆر بەکاردەهێنن. وڵاتی چین لە بواری بەرهەم هێنانی ئوتۆمبێل و فرۆکە و کەرەسەی دەریایی زۆر پێشکەوتوە وە پیشەسازیەکانی وڵاتی چین لە(71٪) یاریەکان ولە(61٪)ی پاسکیل ولە(51٪) پێڵاو ولە(35٪)ی جانتای جیهان بەرهەم دێنن، ئەمە جگە لەوپیشەسازیانەی کەپێویستی بە تەکنەلۆجیای پێشکەوتوو هەیە بۆ نمونەلە(51٪) بەرهەمی (افران مایکروف) و لە(35٪) تەلەفزیۆن ولە(25٪) جل شۆر ولە(21٪) ئامێرکانی فێنکەرەوەی جیهان بەرهەم دێنێت.

ئەوەی جێ ی باسە پەرەسەندنی بازرگانی ئەم وڵاتە (چین*)تەنها لایەنی ناردەنی نەگرتۆتەوە بەڵکو لایەنی هاوردەنیش پەرەی تەواوی سەند بەڵگەش لەسەر ئەوە ئەم وڵاتە (وڵاتی چین) ساڵی(2114) ڕێژەی هاوردەنیەکانی

* پێویستە جیاوازی بکرێت لەنێوان قەبارەی بازرگانی ووڵاتی چین لەگەل قەبارەی بازرگانی چینی گەورە،مەبە ست لە چینی گەورە ووڵاتانی (چینی میللی – هونغ کونغ–تایوان– سنغافرە) دەگرێتەوە کەقەبارەی بازرگانیەکانیان دەگاتە (184تریلیون دولارە) کەنزیکە لە قەبارەی بازرگانی ووڵاتانی یەکێتی ئەوروپاو ئەمریکا.

گەیشتەلە(31٪)ی داهاتی گشتی نەتەوەیی چونکە ولاّتی چین نزیکەی لە(21٪)ی ئەلەمنیۆم و لە(41٪)بەرهەمی چیمەنتۆ ولە(35٪)ی ئاسن وخەڵوزی جیهان هاوردە دەکات ،چونکە وەکو ماددەی سەرەتایی لەپیشەسازیەکانی بەکاریدەهێنێ بەمەبەستی بنیات نانی ژێرخانی ئابووری ولاّتی چین . لەهەمان کاتدا ژمارەیەکی زۆر لەدامەزراوە جیهانیەکان لەولاّتی چین کاردەکەن کەبە(181) هەزار دامەزراوە ئەژماردەکرێت،ئەم دامەزراوانە نزیکەی (21)ملیۆن دەستی کاری ولاّتی چین دەخەنە سەرکار ئەمەش یەکێکە لەدەسکەوتەکانی ڕیفۆرم وپەرەسەندنی پەیوەندیە ئابووری و دیبلۆماسیەکان.

ئەوەی شایەنی باسە بەرهەم هێنان وناردنە دەرەوەی کالاّوخزمەتگوزاریەکانی ولاّتی چین تەنها لەناوچەقی شارەکان نەبوو، بەڵکو لادێکان بەشدارییەکی باشیان دەکرد لەڕووی ئامادەکارییەکانی گەشەکردن وە دەورێکی بالاّیان هەبوو لەکەمکردنەوەی بێکاری ،چونکە زیاتر لە(19٪) بەرهەمی وولاّتی چین لەلادێکان بەرهەم دەهێنرا ئەمە جگە لەرەخساندنی هەلی کارکردن بۆزیاترلە(71)ملیۆن دەستی کار وەئەم بەشداریکردنەی لادێکان ڕۆڵێکی کاریگەریان بینی لەگەشەی ئەم ولاّتە. هاوکات لادێکان بە بنەمایەکی گرنگ دادەنرێت لە دابینکردنی خۆراکی پێویست بۆئەو ژمارە زۆرەی دانیشتوانی چین کەسالاّنە نزیکەی (15)ملیۆن کەس زیاددەکات وەلەهەمان کاتدا گەشەی لادێکان بەفاکتەرێکی پۆزەتیف دادەنرێت بۆمانەوەی ئەودەستە کارەی کەلەلادێکانە بەشێوەی بەرهەم هێن وە کۆچ نەکردنیان بۆچەقی شارەکان ودروست نەبوونی کێشە جۆربەجۆرەکانی کەلەدەرئەنجامی کۆچی لادێ نشینەکانەوە دێتەکایەوە.

ئەم هەنگاو پێشکەوتنانەی ئەم ولاّتە (چین)پلانی بۆدانرابوو وە لێکۆڵینەوەی تەواوی بۆکراوە، هاوکات ئەوەی لەئێستادا دەبینرێت بەرهەمی ئەو چاکسازیانەیە کە لەساڵی (1978)دەستی پێکرد کەئامانجی بوژانەوەی ئابووری چین وزیادکردنی پێگەئابووری چین.

وەکو ئاشکرایە هەرچەندە ولاّت لەرووی ئابووریەوە بەهێزتربێت ئەواقەبارەی بازرگانیەکانی فراوانتردەبێت وە زیاتر ئارەزووی پەلهاویشتن

دەكات بەمەبەستی فراوانكردنی چوارچێوەی بازاڕەكان لەسەر ئاستی جیهان.
وڵاتی چین مامەڵە بازرگانی دەكات لەگەڵ زیاتر لە(181) وڵاتی جیهان بەبێ ئەوەی بایەخ بدات بەجیاوازی سیستمی رامیاری و ئابووری ئەو وڵاتانەی كەمامەڵەی بازرگانیان لەگەڵ دەكات ، بەڵام قەبارەی بازرگانیەكانی چین لەگەڵ هەر كیشوەر و هەر وڵاتێك بەیەك ئاست نین بۆنموونە لە (41٪)ی مامەڵەبازرگانی یەكانی چین لەگەڵ وڵاتانی یەكێتی ئەوروپایە وە بەشێكی تری مامەڵەكانی لەگەڵ وڵاتەیەكگرتوەكانی ئەمریكایە،پەیوەستی ئابووری ومامەڵە بازرگانیەكانی چین بەشێوەیەكی وایەلەگەڵ وڵاتی ئەمریكا كەزۆرێك لەكۆمپانیا و دامەزراوە هەرەس هاتووەكانی ئەمریكا سكاڵای كەم توانایی خۆیان دەكەن بەرامبەر شمەكی چینی وە هۆكاری هەرەس هێنانەكانیان بۆ هەرزانی شمەكی چینی دەگەرێننەوە. بەپێی هەندێك ئامار ناردەنیەكانی وڵاتی چین پێنج ئەوەندەی ناردەنیەكانی وڵاتی ئەمریكایە وە بەشدار دەبێت بەرێژەی لە(6٪)ی بەرهەمهێنانی جیهان. لەهەمان كاتدا نزیكەی لە(16٪)ی مەماڵە بازرگانیەكانی وڵاتی چین لەگەڵ وڵاتە دواكەوتووەكانە، بەڵام ئەوەی جێ ی ئاماژەیە ئەم وڵاتە بەشێوازێكی جیاواز مامەڵە لەگەڵ وڵاتانی كیشوەری ئەفریقیا دەكات بەپێی ئامارێك لە نێوان ساڵانی(1956– 2111) وڵاتی چین نزیكەی (811) پرۆژەی هەمەجۆری لەكیشوەری ئەفریقیا كردۆتەوە وەهەبون و دامەزراندنی ئەم پرۆژانە جێگای دڵخۆشی دانیشتوانی ئەم كیشوەرە(ئەفریقیا)،چونكە جگەلەوەی نرخی كاڵاوخزمەتگوزاری ئەم پرۆژانە لەئاستێكی وانزم دابوون كەلەگەڵ ئاستی داهات وسەرچاوەكانی پەیداكردنی داهاتی دانیشتوانەكانیان دەگونجێت وەلە هەمان كاتدا بەشداری دەكات لەگەشەكردنی ئەم ناوچانە و چارەسەركردنی بەشێك لەكێشەكانیان بەتایبەتی كێشەی بێكاری كەزۆری دانیشتوان و كەمی هەلی كاركردن دیارترین كێشەوسیمای كیشوەری ئەفریقیابوو،چونكە ئەو پرۆژانە بواری كاركردنیان بۆ زیاترلە(611111) دەستی كار ڕەخساند.

هەموو ئەمانە بوونە هۆی گەشەكردنی لایەنی ناردەنی وڵاتی چین لەهەمان كاتدا بەڵگەیە لەسەرئەوەی كەئەم وڵاتە لەهەموو كەرتەكان گەشەی كردوە،

هەروەها وڵاتی چین هەوڵی ڕاگرتنی هاوسەنگی داوە لەنێوان هەردووجۆری پیشەسازیەکان(قورس و سووك) وەئەمەش کاریگەریەکی باشی دەبێت لەسەرئابووری جیهان لەئێستاوداهاتوودا،چونکە وڵاتانی (ژاپۆن و کۆریای باشوور وماليزيا) لەکاتی گەشەکردنیان وازیان لەزۆرێك لەوپیشەسازیانە هێنا کەدەستی کاری زۆری پێویستە بەمەبەستی خێراگەشەکردنی ئابووری وڵات ئەوش لەرێگەی هاوردن وبەکارهێنانی تەکنەلۆجیای زۆر پێشکەوتوو ،هاوکات ئەو وڵاتانە (ژاپۆن و کۆریای باشوور وماليزيا) کەمتر هەوڵی بەدیهێنانی هاوسەنگیان دەدا لە نێوان بەکارهێنانی دەستی کاروسەرمایە(هاوردن وبەکارهێنانی تەکنەلۆجی) بۆیەئەگەر لەئێستادا دەرئەنجامی ئەم کارە دەرنەکەوێت ئەوا لەداهاتوودا کاردەکاتە سەر ڕێژەی گەشەی ئابووری ئەم وڵاتانە بەشێوەیەکی نێگەتیفانە.

جگە لەوانە وڵاتی چین دەتوانێت قەبارەی بازاری دەرەوەی فراوان بکات بە بەرهەم هێنان و ناردنی ئەو کاڵاوخزمەتگوزاریانەی کەپێشتر نەیتوانیوە بەرهەمی بهێنێ بەهۆی بەرزی تێچونی شمەکەکانی کە دەرهاویشتەی بەرزی نرخی نەوت بوون. بۆیە لێرەوە دەردەکەوێ دەکرێت هەندێك جار قەیرانە جیهانیەکان بۆ هەندیك ووڵات بەسوودبن وەکو قەیرانی دارایی جیهانی لەساڵی (2118) کەبوە هۆی دابەزینی نرخی نەوت لەبازارەکانی جیهاندا.

ئەم دەسکەوتانە وایکرد کە وڵاتی چین ببێتەخاوەن هێزێکی ئابووری سەرسورهێنەر وەبازاری ناوخۆیی ئەم وڵاتە توانا و هێزی کڕ بەرکێ ی زۆر زیاترە لە وڵاتانی تری جیهان ،هاوکات کۆمپانیا چینیەکان هەبوون وسەرکەوتنی خۆیان سەلماندوە لەپێگەی ئابووری نێودەوڵەتی. گرنگی وڵاتی چین لەگەشەی ئابووری جیهاندا دەگەڕێتەوە بۆ سێ هۆکاری سەرەکی:

1- چین گەورەترین وڵاتی جیهانە لەرووی ژمارەی دانیشتوان وە سێیەم وڵاتی جیهانە لەرووی فراوانی رووبەرەوە ،هاوکات چین بەنوێنەرو سەرۆکی وڵاتانی تازە گەشەکردوە دادەنرێت .

2- ئەزمورنی ولأتی چین لەگەشە و پێشکەوتن لە لادێکانە وە دەستی پێکرد کە گرنگی یەکی لە ڕادەبەدەری هەیە بۆ ولأتانی تری جیهان بەگشتی و ولأتە تازە پێگەیشتووەکان بەتایبەتی.

3- لەکاتی مردنی سەرکردەی چینیەکان (ماو) لە سالی (1976)وە ڕامیاری ئابووری ولأتی چین بەردەوام لەگۆڕاندایە بەتایبەتی لەهەشتاکانەوە کەلەستراتیجی گەشەکردنی ئەم ولأتە بایەخێکی زۆردرا بەکەرتی کشتوکالّ.

وەکو پێشتر ئامارەی پێکرا ئەم ولأتە (چین) ڕێژەیەکی زۆرسوتەمەنی بەکاردەهێنێت بەتایبەت نەوت وەبەشێکی زۆری ئەو نەوتە لەدەرەوە دێنێت وەدەتواندرێت پێشبینیەکی باش بکرێت بۆئایندەی ئەم ولأتە بەهۆی دابەزینی نرخی نەوت وە هاوکات دۆزینەوەی سەرچاوەی تری بەدیل بۆ نەوت وەکو بەکارهێنانی ووزەی خۆر و ووزەی با ،ئەم فاکتەرانەش دەبنە ڕەخساندنی بواری زیاتر بۆپێشکەوتنی ئەم ولأتە و ولأتانی تری هاوشێوەی چین .

هاوکات وولأتی چین پلەی سێ یەمی هەیە لەرووی چەکی ئەتۆمی کە بۆیەکەم جار سالی (1964) ئەم چەکەی تاقیکردەوە کەزۆر بەهێزتربوو لەوەی ولأتانی (فرنسا و بەریتانیا)، ولأتی چین جگە لەماددەی یۆرانیۆم خاوەنی زۆرێك لە کەرەسە جەنگیەکانە وەچین ئەم هێزەی پێویستە بۆبەدەستهێنانی خۆشگوزەرانی ئابووری وپاراستنی بەرژەوەندیە نێودەوڵەتیەکانی، بەلأم ئەوەی جێی سەرنجە ولأتی چین بەبەردەوامی هەولی کەمکردنەوەی خەرجی سەربازی وجەنگی دەدات چونکە دەیەوێت خەرجیە ئابووریەکانی زیاتر پەرەپێبدات .

وولأتی چین بێ گومان سوودی بینی لەئەزمونەکانی یەکێتی سۆڤیەتی جاران وە سەرەرای ئەوەی یەکێتی سۆڤیەت توانای بەرگەگرتنی ئابووری وسەربازی بەردەوامی نەبوو دژی ولأتانی ئەورووپا و ئەمریکا، بەلأم ولأتی چین بەپێچەوانەی یەکێتی سۆڤیەتی جاران توانی بەرگەی دژایەتیەکانی ولأتانی ئەورووپا و ئەمریکا بگرێت وەهاوکات توانی ببێتە جێی مەترسی وهەڕەشە بۆ ولأتانی ڕۆژئاوا و ئەمریکا.

ترسی وولاّتانی جیهان لەگەشەسەندنی ئابووری چین لەنەدەوەکانەوە دەستی پێکرد کەلەو کاتەدا بەرزترین ڕێژەی گەشەکردنی هەبوو لەبەرهەمی گشتی ناوخۆیی کە بریتی بوو لە(11٪). هەنگاوی راستەقینەی چین بۆ گەشەکردن وچاکسازیکردنی ریشەیی دەگەڕێتەوە بۆ دوای ساڵی (1992) کەبەشی دووەمی یان قۆناغی دووەمی چاکسازی بوو لەم ولاّتە ئەویش بەسوود وەرگرتن لەچاکیەکانی هەریەك لەسیستمی سەرمایەداری وهاوبەشی وپیادەکردنی ئابووری بازاری کۆمەلاّیەتی بە بیانوی ئەوەی بازاڕ جۆری سیستمەکان دیاری دەکات نەك سیستمەکان جۆری بازاڕ دیاری بکەن.ئەم هەنگاو بیروفکرانەی کەلەبیری چاکسازەکاندا هەبوو توانی ولاّتی چین بگەیەنێتە ئاستێکی سەرنج راکێش وەهەندێك بە(معجزە) ناوی دەبەن وە بەپێی ئاماری ساڵی (2113)سەبارەت بەشەش وولاّتە دەوڵەمەندەکەی جیهان کەبریتی بوولە (ئەمریکا,ژاپۆن,ئەڵمانیا,فرنسا,بەریتانیا,ئیتالیا) ولاّتی چین هیچ پشکێکی گەورەی نەبووە لەهاوکێشە جیهانیەکان،بەلاّم لەدوای ساڵی (2113)هاوکێشەکان بەتەواوەتی گۆران وە چین گەیشتە ئاستێك ساڵی (2114)چین پلەی حەوتەمی هەبوو لەجیهان وە ساڵی (2117) گەیشتەئاستی بەریتانیا وەساڵی (2118)گەیشتە پلەی ئەڵمانیا وە لەئێستادا هەندێك لەتوێژەرەکان وادادەنێن کە ولاّتی چین هاوتا یاخود شوێن گرەوەی ئابووری ئەڵمانیایە کەبەهێزترین ئابووری ولاّتانی یەکێتی ئەوروپایە. ئەمە جگە لەوەی بەپێی گۆڤاری (ئیکۆنۆمیستی)ی بەریتانی لەساڵی (2115) چین بەهێزترین وگەورەترین ئابووری دەبێت لەجیهاندا لەرووی بەرهەم هێنان وناردەنیەوە.

ئەوەی زیاتر مەترسی دروست دەکات لەلای ولاّتانی جیهان ئەوەیە کە هەریەك لە ولاّتانی ئەمریکا و بەریتانیا و ژاپۆن پێویستیان بە(47،58،34)ساڵ بوو بۆئەوەی بتوانن گەشەیەکی وابکەن کەداهاتی راستەقینەی تاکەکەسی ولاّتەکەیان زیادبکات، بەلاّم ولاّتی چین سەرەرای زۆری دانیشتوانەکەی کەکێشەی وکۆسپی زۆری بۆهەنگاوەکانی گەشەکردنی ئابووری چین دروست کردوە توانی ئەم زیادکردنە لەداهاتی تاکەکەس بکات بەتەنها(21)ساڵ ئەویش بە هەوڵدان و کارکردن وبەرنامەرێژی ورد و چڕ و

گشتگیر. دەردەکەوێت کەچین پێشبرکێی کات دەکات بۆیە زۆرێك لەولاّتانی ئەوروپا و ئەمریکا فشاردەکەنە سەر ولاّتی چین بەهۆی گەشە زۆرەی روودەدات لەئابووری چین ،بەلاّم لەراستیدا دەبوایە ولاّتانی پێشکەوتوو بۆ سەلماندنی راستگۆیان یارمەتی ولاّتی چین بدەن بۆئەوەی چارەسەری گرفتی هەژاری وکەمی خۆراك بکەن لە جیهاندا. ئەمە جگە لەوەی ولاّتی چین ئەمرۆ دەیەوێت و هەنگاوی ناوە بەرێرەوێك بڕوات بەرەو گەشەی ئابووری کەولاّتانی کەم دانیشتوانی وەکو ولاّتانی ئەوروپای بە(151)سالّ پیّی گەیشتون سەرەرای زۆر پێشکەوتووی ژێرخان وسەرخانی ئابووری وکۆمەلاّیەتی ولاّتانی ئەوروپا بەلاّم ئەم ولاّتە (چین)بەتایبەت لەهەشتاکان پێشکەوتنی زۆری بەخۆوەبینی لەرێگەی دامەزراندنی (شاری کراوە- مدن مفتوحة) و(ناوچەی ئابووری تایبەت) بەمەبەستی راکێشانی وەبەرهێنانی دەرەکی وبەرهەم هێنانی کالاّوخزمەتگوزاری بەمەبەستی زیادکردنی ناردەنی ،کەمی کریّ لەم ناوچانە ڕۆڵی کاریگەریان هەبوو لەسەر کەمکردنەوەی تێچونی بەرهەم هێنان کەکرێی کرێکاران یەك لەچواردەی کرێی کرێکاری پیشەسازیەکانی ژاپۆن بوو.

بەپێی ئامارێك لەکۆی (119) ولاّتی جیهان ولاّتی چین پلەی دووەمی هەیە وەیەکێکە لەو ولاّتانەی کەبایەخی بەهەموو کەرتەکان داوە ، بەشێکی ئەم گەشەیە بەهۆی دروست کردنی گۆرانکاری لەپرۆژەکان وگۆرینی موڵکایەتی و کاراکردنی بەرێوەبردنی پرۆژەکان لەلایەن کەرتی تایبەتەوە،لەهەمان کاتدا ئەم پێشکەوتنانە بەهۆی گیرۆدەبوون وهەبونی ئینتمای نەتەوەیی بوو نەك ئینتمای حزبی، ئەمە جگە لەکرانەوەی دەرگای بازرگانی لەرووی کۆمپانیا بیانیەکان بۆ ناوخۆی ولاّتی چین بۆئەوەی کیّ بەرکیّ دروست بێت و کۆمپانیا ناوخۆیەکان هێز و توانای بەرهەمهێنانی خۆیان زیادبکەن وڕادەی تێچون کەمبکەنەوە، هاوکات بۆئەوەی کۆمپانیە ناوخۆیەکانی چین هەبونی خۆیان بسەلمێنن لەبازارە ناوخۆیەکان بەرامبەر کۆمپانیا بیانیەکان .

ولاّتی چین یەکێکە لەولاّتە بەهێزەکان و هەموو بەڵگەکانیش ئەوە دەسەلمێنن وەپێشبینی ئەوە دەکرێت رۆڵی ئەم ولاّتە زیاتربێت لەهاوکێشە ئابووریەکانی جیهان سەرەرای ئەوەی کە چین ولاّتێکی دواکەوتوە لەهەندێك

بواردا وەكو زۆری ژمارەی دانیشتوان و ناكۆكی نێوان چین وئەمریكا سەبارەت بەپرۆژەی دامەزراندنی دژە موشەك لەلایەك و كێشەی نێوان چین و تایوان لەلایەكی ترەوە ،بەلام ولاتی چین پیشتیوانی خۆی بۆ ئەمریكا دەربریوە وپشتگیری لێ دەكات لەبەرامبەر بەرەنگاربونەوەی تیرۆر ئەویش لەبەركۆمەڵە هۆكارێك لەوانە:

1- ولاتی چین نایەوێت تووشی پێكدادان بێت لەگەڵ ئەمریكا،چونكە خاڵە هاوبەش و بەرژەوەندیەكانیان زۆر زیاترە لە ناكۆكی و دژایەتیەكانیان.

2- ولاتی چین نایەوێت ئاراستەی گەشەكردنی ئێستا وداهاتووی ئابووریەكەی دوابكەوێت. ولاتی چین جەنگ كردنی دژی ئەمریكا هەڵگرتووە بۆئەوكاتەی كەپێگەی خۆی بەتەواوەتی لەهاوكێشە نێودەوڵەتیەكان پتەودەكات.

3- لەهەمان كاتدا سەرەرای ئەوەی ولاتی چین خاوەنی ئابووریەكی بەهێزەو مامەڵە بازرگانیەكانی بەردەوام لەفراوان بوندایە،بەلام ئابووریەكەی تەنهاحەوت یەكی ئابووری ولاتە یەكگرتوەكانی ئەمریكایە بۆیە جەنگ كردن لە بەرژەوەندی ئەمریكا كۆتایی پێدێت.

شەشەم: ئەزموونی گەشەی وڵاتی چین و سوودەکانی بۆ ئابووری هەرێمی کوردستان:

گرنگترین وانە بەسوودەکانی ئەم ئەزموونە بۆ ئابووری هەرێمی کوردستان بریتین لە:

1- کشتوکاڵ بەبنەماو کۆڵەکەی سەرەکی ئابووری وڵاتی چین دادەنرێت چونکە لە(75٪) دەستی کاری ئەم وڵاتە لەم کەرتە کاردەکەن وە لە(81٪)ی دانیشتوانی چین لە گوندەکان دەژین کە سروشتی کشتوکاڵی هەیە،هەرئەم بارودۆخە بۆتە هێزیکی ئابووری و کۆمەڵایەتی بۆ وڵاتی چین کەبتوانێت نزیکەی لە (21٪)ی پێداویستیە خۆراکیەکانی جیهان بەرهەم بهێنێت. لەهەرێمی کوردستان پێویستە هاوشێوەی ئەم وڵاتە لادێکان ئاوەدان بکەینەوە چونکە لە ئێستادا لادێکان تووشی مەترسی قربوون هاتوون وە بەپێچەوانەی وڵاتی چین نزیکە لە(81٪)ی دانیشتوانەکەمان بەهۆکاری جیاواز لەشار نیشتەجێن، بێگومان ئەمەش بۆتەهۆی لاوازی پێگەی کەرتی کشتوکاڵ وە ئاسایشی خۆراکمانی گەیاندۆتە ئاستێکی مەترسیدار.

2- وڵاتی چین توانی تەواوکاری دروست بکات لەنێوان هەردوو کەرتی کشتوکاڵ و پیشەسازی (**تكامل بين الزراعة والصناعة**) وەهەنگاوینا وهەوڵی بەردەوامش دەدات بۆمانەوەی ئەو پەیوەندیە، چونکە وڵاتی چین دەزانێت گەر ئەم دوو کەرتە پێکەوە گەشەنەکەن ئەوا گەشەی ئابووری وڵات کەم دەبێتەوە. لەهەرێمی کوردستان پێویستە ئاورێکی جدی لەم بوارە بدرێتەوە چونکە نەك تەواوکاری نیە لە نێوان کەرتی کشتوکاڵ و کەرتی پیشەسازی بەڵکو ئەم کەرتانە بەتەنیاش نەیان توانیوە گەشە بکەن،بۆیە دەبێت لەکاتی پلاندانانمان ئەو پەیوەندیە لەیاد نەکەین وە هەوڵی پەیوەستکردنی گەشەی کەرتە ئابووریەکان بدەین بەشێوەیەکی تەریب وهاوسەنگ.

3- وڵاتی چین ژمارەیەکی زۆری لە خوێندکار وتوێژەری ناردە وڵاتانی ئەورووپا و ئەمریکا بۆ فێربونی شێوازەکانی دروستکردن و بەکاری هێنانی تەکنەلۆجیا وتوانیان سوود وەربگرن لەو تەکنەلۆجیانەی کەلەوڵاتەپێشکەوتوەکان هەن جا بەهاوردن و گونجاندن بێت یاخود بەدروستکردن وپێشخستنی تەکنە لۆجیای

ناوخۆیی بێت. لەهەرێمی کوردستان پێویستە لەهەموو ئاستە کان خوێندکار و توێژەر و پیشەوەر بنێردرێتە دەرەوە بۆ ئەوەی سوود وەربگرین لەتەکنەلوجیا ولآتانی پێشکەوتوو وەبیانگونجێنین لەگەڵ بارودۆخی ناوخۆیی.

4- ولآتی چین پلانی دانا بۆئەوەی ببێتە ولآتێکی بەهێز لەرووی ئابووری و رامیاریەوە وە درکی بەوەکرد کە ناتوانێت ئەو ئامانجە بەدەست بێنێت بەبێ زیادکردنی ڕێژەی فێرخوازەکان بۆ لە (81٪)ی دانیشتوانی ولآتەکەی، لەراستیدا وولآتی چین توانی ئەم کارە بکات وە ئەم زیادکردنی رێژەی فێرخوازانە کارێکی زەحمەت بوو بۆ ئەو ژمارە زۆرەی دانیشتوان بەلآم ئەم ولآتە سەرکەوتوو بوو لەدانانی وەها پلانێك وە لە ئێستادا زیاتر لە (2٪)ی گەشەی ئابووری ولآتی چین دەگەڕێتەوە بۆ ئەو پرۆسەیە(زیادکردنی ڕێژەی فێرخوازەکان). لەهەرێمی کوردستان پێویستە لە هەموو ئاستەکان وە بۆ هەموو تەمەنەکان هەوڵی زیادکردنی ڕێژەی فێرخوازەکان بدرێت لەرووی چەندێتی و چۆنێتی وە بتوانرێت پرۆگرامەکانی خوێندن پەیوەست بکرێت بە پێداویستیەکانی بازاری کار وەسیستمی فێرکردن و خوێندن لەوە دەربکرێت کەتەنها ئەرکی پێدانی بروانامە و زۆرکردنی رێژەی دەرچووان بێت.

5- ولآتی چین هەوڵی راکێشانی وەبەرهێنانی بیانی دا لەرێگەی کەمکردنەوە ولابردنی باج وگومرگ لەسەر وەبەرهێنانی بیانی بەمەبەستی زیادکردنی پرۆژە بیانیەکان لەناوخۆی ولآت و ئاراستەکردنی پرۆژە وەبەرهێنەکان بۆ ئەو ناوچانەی دەرفەتی وەبەرهێنانیان زۆر کەمە. لەهەرێمی کوردستان پێویستە سوود لەو ئەزموونە وەربگیرێت بە رەخساندنی دەرفەتی زیاتر بۆ وەبەرهێنانی بیانی لەو ناوچانەی کە پێویستیان بە رێژەیەکی زۆر لە وەبەرهێنان هەیە وە لەهەمان کات وەبەرهێنانە ناوخۆیەکان بەشێوەیەکی دادپەروەرانە دابەش بکرێت بەپێی مەحرومیەت و ژمارەی دانیشتوان وگرنگی ناوچەکان.

6- ولآتی چین توانی پەرەبەئابووریەکەی بدات لەسەر هەردوو ئاستی ناوخۆیی و دەرەکی لە رێگەی دامەزراندن و بەرەوپێشبردنی کەرتی بانك ومتمانە بەشێوەیەك کەگونجاو بوو لەگەڵ مەرجەکانی رێکخراوەجیهانیەکان. لەهەرێمی

کوردستان یەکێك لەهۆکارەکانی لاوازی ئابووری هەرێمی کوردستان دەگەریتەوە بۆ لاوازی سیستمی بانکی وکارانەبوونی رۆڵی بانکە بازرگانیەکان. بانکەکان زۆرێك لە ئەرکەسەرەکیەکانی بانکیان لەدەست داوە وەبەزۆری بوونەتە شوێنی دابەشکردنی مووچە و هەندێك کاری تری کەم بایەخ لەرووی ئابووریەوە،بۆیە ناتوانرێت لە وەها بارودۆخێك گەشەی ئابووری راستەقینە روویدات لەم هەرێمە.

7- ولاتی چین گۆرانکاری زۆری ئەنجامدا لەسیستمی ئابووری و کارگێری ولات وەئەوەی ئامانج بوو لەو چاکسازیانە رزگاربوون بوو لەسێ کێشەی سەرەکی کەکاریگەری راستەوخۆیان هەبوولەسەر دواکەوتنی لایەنی کۆمەلایەتی وئابووری ورامیاری ئەم ولاتە (چین) ئەوانیش بریتی بوون لە(کێشەی گەندەڵی لەهەموو ناوچە و کەرتەکان ، کێشەی رۆتین بەهۆی زۆری دەسەلاتی فەرمانبەرە حکومیەکانی ولات، کێشەی سەرپەرشتی وچاودێریکردنی کۆمپانیا و پرۆژەکان)،بەلام گۆرانکاری لەسیستمی ئابووری وکارگێری ولاتی چین بوەهۆی رزگاربوون لەم سێ کێشە سەرەکیە و چەندین کێشەی تری ناوخۆی ولات. لەهەرێمی کوردستان هاوشێوەی ولاتی چین ئەم سێ کێشەو گرفتەمان هەیە وە گەربمانەوێت پێش بکەوین دەبێت ئەم سێ گرفتە کەم بکەینەوە گەر توانای بنبرکردنشمان نەبێت،ئەوش بە چاکسازیکردن لە سیستمی ئابووری و کارگێری هەرێمی کوردستان دێتەکایەوە.

سەرجەمی ئەم بنەمایانەی کەئاماژەیان پێکرا دەکرێت بکرێتە خالی هاوبەشی نێوان گەشە و سەرکەوتنی ئابووری چین و ئابووری هەرێمی کوردستان.

پووختە

دەتواندرێت لەکۆتایدا ئەم ئەزموونە هەڵبسەنگێنرێت بەمەبەستی سوودوەرگرتن لەباشیەکانی ئەم ئەزموونە وە هاوکات دوورکەوتنەوە لە کەموکورتیەکانی. لەم ئەزموونە سەرەڕای بایەخدان بەکەرتی کشتوکاڵ بەمەبەستی کۆمەککردنی هەژاران و تێرکردنی پێداویستیە سەرەکیەکان وەلەهەمان کاتدا کەرتی کشتوکاڵ بە یارمەتیدەر و تەواوکەری کەرتی پیشەسازی دادەنرێت ،چونکە گەر کەرتی کشتوکاڵ نەیتوانی پێداویستیەکانی کەرتی پیشەسازی لە ماددەی سەرەتایی دابین بکات ئەوا دەبێتە کۆسپ لەڕێگەی گەشەکردنی پیشەسازی لەوڵاتدا ،بۆیەچینیەکان دروشمێکیان هەڵگرتبوو کەبریتی بوو لە (کشتوکاڵ بنەما و بنچینەیە – الزراعة هی الاساس) وە لەهیچ قۆناغێکدا ڕامیاری چین بایەخی تەنها بە پیشەسازی نەدا وە توانیویەتی لەبواری بەرهەم هێنانی خواردەمەنی ڕێژەیەکی زیاتر لەڕێژەی گەشەی دانیشتوانی ساڵانە بەرهەم بهێنێ.

وڵاتی چین لەسەرەتادا کۆمەڵگەیەکی لادێ نشین و هەژاربوو بەپێی تێپەربوونی مێژوو وەلەگەڵ زیادبوونی ژمارەی دانیشتوانەکەی لەسەدەی (19)کێشەکانی فراوانتربوو، بەڵام لەسەدەی بیست توانی زۆرێك لەکێشەکانی چارەسەربکات وە هاوکات گەشەیەکی تەندروست بکات.

وڵاتی چین توانی پێداویستیەکانی خۆ بەخۆی دابین بکات وەپەیوەندیەکی زانستیانەی دروست بکات لە نێوان بەرهەمهێنانی خواردن و ڕادەی بەدەست هێنانی خۆراك و بازرگانیکردنی خۆراك،لەهەمان کاتدا توانی خۆراك دابین بکات بۆ هەژارەکان بەنرخێکی زۆر کەم و هەرزان. وڵاتی چین دادەنرێت بەباشترین مۆدێل بۆ دابین کردنی پێداویستیە خۆراکیەکان (الاکتفاء الذاتی الغذائی)وە بۆ ئەم مەبەستە وڵاتی چین بەبەردەوامی برنج دەفرۆشێت لە

بازاڕە نێو دەوڵتیەکان و بەرامبەر برنج گەنم دەکڕێت ئەمە لەلایەك،لەلایەکی ترەوە حکومەتی چینی هەستی بەوە کرد کەدەستی کارێکی زۆری هەیە لەلادێکان کە زیاد لەپێویستن بۆیە بەپێویستی زانی کەبواریان بۆ بڕەخسێنێت لەڕێگەی دروستکردنی پیشەسازی لەلادێکان بۆ ئەوەی کۆچ نەکەن بۆ شارەکان بۆئەوەی گرفت بۆ شارەکان دروست نەبێت و وێران بوونی لادێکان نەیەتەدی.

ئەم ئەزموونە سەرەڕای گرنگیەکەی و ئەو پێشکەوتن و گۆڕانکاریە زۆرانەی کە بەدەست هاتوون لە بواری ئابووری و کۆمەڵایەتی، بەڵام لە هەندێك قۆناغدا هەندێك کێشەو گرفتی هەبوە لەوانە نزمی ئاستی داهات و کەمی خۆراك کەبەهۆی(زۆری ژمارەی دانیشتوان و نا دادپەروەری لەدابەشبونی داهات) هاتۆتە کایەوە کە بوونەتە بەربەست لەکاتی گواستنەوەی ئەم ئەزموونە بۆ وڵاتانی تری تازە پێگەیشتوو.هاوکات وەکو ئاشکرایە سیستمی سەرمایەداری دورە لە زۆرینەی بەها مرۆڤیەکان چونکە ئەوسیستمە لەکاتی پێویستدا تەنانەت گەلەکەی خۆشی ئەچەوسێنێتەوە وە زۆرجار لەچین هەندێك ناوچە هەژاردەکرێن و کرێی کەمیان دەدرێتیٚ ودوردەکرێنەوە لەپێداویستیە سەرەکیەکانی ژیان بەبیانوی دەستکەوتنی زۆرترین داهات بۆنەتەوە و زیادکردنی رێژەی بازرگانی وە زۆرجار لەکۆمپانیا و پرۆژەکانی چین کرێکارەکان دەردەکەن وهیچ کریٚ یەکشیان پێنادەن بەبیانوی ئەوەی کەتوانای کارکردنیان لەدەست داوە لەکاتێکدا ئەگەرتوانای کارکردنشیان لەدەست دابێت یان توانای کارکردنیان کەم بوبێتەوە ئەوا لەئەنجامی خزمەتکردنی چەندین ساڵەی پێشوویان بووە لەو پرۆژانە وە لەئێستادا ئەو کرێکارانە سوود دەگەیەنن بەکۆمپانیا وپرۆژەکان بەڵام بەرادەیەکی کەمتر لەجاران . خاوەن کارەکان ئەم کرێکارانە دەردەکەن لەکارەکانیان بیٚ ئەوەی تووشی هیچ بەرپرسیاریەتیەکی یاسای بن،بۆیە دەوترێت لەهەندێك بواردا سیستمی بەرێوەبردنی چین زیادەرەوی کردوە لەجیٚ بەجیٚ کردنی بنەماکانی سیستمی سەرمایەداری کەبانگەشەی تاك رەوی دەکات،چونکە ئەنجامدانی وەهاکارێك (دەرکردنی کرێکاران ونەدانی کریٚ پێیان) لەوڵاتێکی وەکو ژاپۆن دەبێت

خاوەن کارەکە زیندانی بکرێت وە ئەگەر لەولاَتێکی وەکو بەریتانیا بێت خاوەن کارەکە جگە لەزیندانی سزای مادديش دەدرێت.

لەکاتی ئێستادا پێشبینی ئەوەدەکرێت کە چین داهاتوويەکی پرشنگداری هەبێت بەخێراترین وکەمترین قوربانیدان بەبەراود لەگەڵ ولاَتانی پێشکەوتوو، لە ئێستادا هیچ کەس گومانی نیە لەرۆڵەی کەچین دەیبینیٚ لەهاوکێشە نێودەوڵەتیەکان وەئەم رۆڵە پڕەلەگەورەی ومەزنی وسەرسورمان. ولاَتی چین لە ئێستادا دەتوانێت سەرکردايەتی ئابووری جیهان بکات،چونکە وای لێهاتوە ولاَتانی ئەوروپا و ئەمریکا سوود لە داهێنانەکانی ولاَتی چین وەردەگرن.

باسی سێیەم
گەشەی ئابووری وڵاتی کۆریای باشوور

کۆریای باشوور
کارتی ناساندن

ناوی فەرمی وڵات	کۆریا
پایتەخت	سیئۆل
ڕووبەر	99121 کم[2]
ڕووبەری کشتوکاڵ	٪21
ژمارەی دانیشتوان	49 ملیۆن بەپێی ئاماری ساڵی 2111
ڕێژەی گەشەی ساڵانەی دانیشتوان	٪ 189
ڕێژەی دانیشتوانی کۆریای باشوور لەکۆی دانیشتوانی جیهان	٪187
زمانی فەرمی قسە کردن	کۆری
جۆری دراو	وون
سیستمی حوکمڕانی	کۆماریی
سەرۆکی دەوڵەت	لی میونغ . باك
ئاین	(٪48)مەسیحی و(٪47) بوزی و (٪5)ئاینەکانی تر
ڕێژەی بەشداری کەرتی کشتوکاڵ لەداهاتی نەتەوەیی	٪286 بەپێی ئاماری ساڵی 2111
ڕێژەی بەشداری کەرتی پیشەسازی لەداهاتی نەتەوەیی	٪3982 بەپێی ئاماری ساڵی 2111
ڕێژەی بەشداری کەرتی خزمەتگوزاری لەداهاتی نەتەوەیی	٪5882 بەپێی ئاماری ساڵی 2111

یەکەم: پێشەکیەك دەربارەی وڵاتی کۆریای باشوور :

کۆریای باشوور دەکەوێتە باشووری ڕۆژهەڵاتی کیشوەری ئاسیاوە. رووبەری گشتی کۆریا بریتیە لە (221هەزار کم^2)، کە (121 هەزار کم^2) بۆ کۆریای باکوور و (99 هەزار کم^2) بۆ کۆریای باشوور دە مێنێتەوە. کۆریای باشوور پایتەختەکەی (سیئۆلە) وە ئاینیان (بوزی و مەسیحی و کنفوسی)یە. بەپێ ی ئاماری ساڵی (2111) ژمارەی دانیشتوانی کۆریای باشوور نزیکەی (49) ملیۆن کەسە کە لە(81٪)ی دانیشتوانەکەی شارنشین و(21٪)ی لەلادێکان نیشەجێن، وە ڕێژەی گەشەی ساڵانەی دانیشتوانی کۆریای باشوور کەمترە لە (1٪). بەهۆی لەباری و گونجاوی ئاو و هەوا لەم وڵاتە کشتوکاڵکردن بە بنچینەی سەرەکی ئابووری وڵاتە دادەنرێت کە لە (21٪) ی زەوی وڵاتی کۆریای باشوور پێك دێنێت. (مەڕ ،بزن ،بەران) لەگرنگترین سامانی ئاژەڵی ئەم وڵاتەن.

وڵاتی کۆریا(باکوور و باشوور) لەلایەن وڵاتی ژاپۆنەوە داگیرکرا بۆ ماوەی (35)ساڵ (1911-1945) وەدوای جەنگی دووەمی جیهانی ساڵی(1945) کۆریا بوو بەدوو بەشەی دژ بەیەك ، ئەویش کۆریای باکوور کە کۆمەك دەکرا لەلایەن یەکێتی سۆڤێتی جاران بە هۆی بوونی سروشتێکی سۆسشیالیستی (هاوبەشی - ئیشتراکی) لەو وڵاتە، لەگەڵ کۆریا باشوور کە بەشەکەی تری ئەو نیوە دوورگەیەی خۆرهەڵاتی ئاسیا پێکدێنێت ، ئەویش بەهۆی بوونی سروشتێکی سەرمایەداریی کە سەر بە ئەمریکا بوو.

ئەم وڵاتە (کۆریای باشوور) بەردەوام ناکۆکی هەبوە و هەیەتی لە گەڵ وڵاتانی دراوسێ ی وەکو ژاپۆن و چین ئەمە لە لایەك و لە نێوان هەردوو کۆریا لە لایەکی ترەوە.

یەکێك لە دەرئەنجامەکانی ناکۆکی نێوان جیهانی سەرمایەداریی و ئیشتراکیی (سۆشیالیستی) بە پێشەنگیی (ئەمەریکا و یەکێتی سۆڤیەت)ی جاران بریتی بوو لەدابەش بونی وڵاتی کۆریا و پەیدابوون و سەرهەڵدانی جەنگی ناوخۆی نێوان هەردوو کۆریا کە ماوەی سێ ساڵی خایاند (1951-

1953)، لەکۆتایی جەنگی ناوخۆبی کۆریا ، کۆریای باشوور بەهێڵێکی سەربازی سنووری زەوییەکەی لەگەڵ کۆریای باکور جیاکرایەوە کەبە (mdL)ناسراوە کە سنووری وڵاتانی دژیەك لێك جیادەکاتەوە.

یەکێك لە دەرەنجامە خراپەکانی جەنگ لە هەموو کاتێك دا وە جەنگی ناوخۆیی بەتایبەتی بریتیە لە بەفیڕۆدانی دەرامەتی وڵات و دواکەوتنی هەموو لایەنەکانی ژیان بە گشتی و دواکەوتنی کەرتە ئابووریەکان بە شێوەیەکی تایبەت. کۆریای باشوور زۆرترین پشکی زیانەکانی جەنگە ناوخۆیی ودەرەکیاکانی بەر کەوت کەبریتی بوو لەناوچونی زیاد لە(41 ٪) ی کارگە و دامەزراوەکانی نیشتە جێ بوون و شوێنە گشتیەکانی کۆریای باشوور.

دوای دابەشبونی کۆریا بۆدوو بەش دوو یەکەی ئابووری شێواو دروست بوو ،کە کۆریای باکوور زۆرینەی ماددە کانزایی و ئاویەکان وزۆرینەی بنەما و ژێرخانە پیشەسازیە کۆن و تەقلیدیەکانی بەرکەوت کەلەکاتی داگیرکردنی کۆریا لەلایەن ژاپۆنەوە بنیات نرابوون،هاوکات کۆریای باشوور بە کەمی ماددەی سروشتی و کانزایی و کەمی کرێکاری شارەزا و زۆری کرێکاری ناکارامە دەناسرایەوە وەلێشاوی پەنابەران و کۆچەران گرفت و کۆسپێکی تر بوو کەوای کردبوو کەبەرهەمی تاکەکەس زۆر زۆر کەمتر بێت لەوەی لەکۆریای باکوور هەبوو . لەو کێشمە کێشمە رامیاری و ئابووریانە کۆریەکان بەگشتی و کۆریای باشوور بەتایبەت هەوڵی گەشەکردنیان دا بۆ ئەوەی ببنە هێزیکی وا کەبتوانن پارێزگاری لەسەروەری خۆیان بکەن و ببنە هێزێك نەك تەنها لەکیشوەری ئاسیادا رۆڵیان هەبێت بەڵکو دەیان ویست پێگەیەکی بەهێزیان هەبێت لەسەر ئاستی جیهان. ئەوەی جێی سەرنجە کۆریای باشوور لەماوەیەکی کورتدا توانی سەرەرای بنیاتنانەوەی وێرانکراوەکانی جەنگ تارادەیەکی بەرچاو گەشە لە هەندێك بواردا بە خۆوە ببینێ وە ئەم ئەزموونە

جێگای بایەخی زۆرێك لە توێژەر و ئابووری ناس* و شارەزا نێودەوڵەتیەکان بوو ،بۆیە زۆرێك لە ولأتانی جیهان و ولأتانی کیشوەری ئاسیا هەوڵی چاولێکردن و بەدواداچونی هەنگاوی گەشەی ئەم ولأتە دەدەن.

دوای کوتایی هاتنی جەنگ حکومەتی کۆریای باشوور دووئامانجی سەرەکی هەبوو ، باشکردنی ئاستی بەکارهێنانی هاوولأتیانی ولأتەکەی و بەدەستهێنانی زورترین کۆمەك ویارمەتی بۆ دووبارە بنیادنانەوەی ژێرخانی ئابووری و راستکردنەوەی پیشەسازیەکانی کۆریای باشوور کەبەهۆی جەنگەوە لەکار کەوتبوون . بۆبەدەست هێنانی ئەو دوو ئامانجە حکومەت لە رامیاری بازرگانیکردندا رامیاری پاراستنی پیادە دەکرد بە بەکارهێنانی نرخی ئالوگۆری جیاواز وەزیادکردنی رێژەی گومرك لەسەر هاوردەنی بەتایبەت ئەو شمەکانەی کە کێ بەرکێی یان دەکرد لەگەڵ شمەکی ناوخۆیی وە سەپاندنی باجی جۆراوجۆر لەسەر زۆرێك لە هاوردەنیەکان جگە لەشمەکی ناوەندی (السلعة الوسیطة) کە باجیان لێوەرناگیرا یاخود رێژەیەکی زۆرکەمیان لێوەردەگیرا،چونکە ئەو شمەکانە پێویست بوون بۆ پەرەپێدانی پیشەسازیە ناوخۆییەکان. ئەو رێگە و میکانیزمانە بونە هۆی گەشەکردنی ئابووری ولأت لە بواری ناردەنی و بەکارخستنی دەستی کارو بەرزکردنەوەی داهاتی تاکەکەس وە بەهای ناردەنیەکانی کۆریای باشوور گەیشتە (11)ملیۆن دولار ئەویش بەهۆی زیادکردنی بەشداری کەرتی پیشەسازی لە بەرهەمی گشتی نەتەوەیی کە لەنێوان ساڵانی(1953-1961) گەیشتە لە(78٪) . سەرەرای ئەم پێشکەوتنانەی کۆریای باشوور بەڵام ئەم زیادکردن وپەرەسەندنانە زورکەمبوون وە بەپێی پێویست نەبوون،چونکە ئەونالەباری وناسەقامگیریە زۆرەی کەجەنگی دووەمی جیهانی وجەنگی ناوخۆیی نێوان هەردوو کوریا دروستی کردبوو زۆر گەورەتر بوو.

---

* دەربارەی گەشەی ئابووری ولأتی کۆریای باشوور هەندێك بەموعجیزە و هەندێکی تر بەگەشەیەکی نائاسایی و هەندێکی تر بەگەشەیەکی زیاد لەپێویست و پلان بۆ دانراو ناوی دەبەن.

کۆریای باشوور سەرەرای پەیوەست بوونی بەبنەماکانی سیستمی سەرمایەداری بەڵام پلاندانانی گشتگیری پیادەدەکرا بەمەبەستی پەرەپێدان و گەشەی ئابووری خێرا،چونکە پلاندانان بایەخ دەدات بە دیاریکردنی هەموو لایەنە ئابووریەکان بەوەی کەهەردوو لایەنی دەستێوەردانی حکومەت بەشێوەیەکی راستەوخۆ و رێگەدان بەدەستێوەردان و بەرێوەبردنی کەرتی تایبەت بەشێوەیەکی ناراستەوخۆ . دەستەی پلاندانانی کۆریای باشوور باڵادەست بوو لە بریاردانی تایبەت بەرامیاری نەختینەیی و دارایی وبواری وەبەرهێنان و بودجەی حکومەت و هەموو لایەنەبازرگانی و پیشەسازیەکان.

کۆریای باشوور بەیەکێك لەئەزموونە زۆر سەرکەوتوەکان داەنرێت کەتوانی لەڕێگەی بازرگانی و ڕامیاری بازرگانی ئەم وڵاتە بگۆڕێت لە وڵاتێکی زۆر دواکەوتوو کە هەژاریەکی گشتی و هەمەلایەن باڵی بەسەردا کێشابوو بۆ وڵاتێکی زۆر پەرەسەندوو .سەرەڕای ئەوەی کەئەم وڵاتە هەژارە لەرووی دەرامەتی سروشتیەوە بەڵام خاوەنی کۆمەڵگەیەکی ڕۆشنبیر و زانست خوازە کەسەرۆکایەتی ریفۆرمیان دەکرد لەم وڵاتە،کۆریای باشوور ستراتیجێکی تۆکمە و هاوبەشی هەبوو لەنێوان حکومەت و کەرتی تایبەت وە حکومەت کاری زۆری دەکرد بۆ پاراستنی پیشەسازیە ناوخۆییەکان.

ئەو گەشە زۆرەی ئەم وڵاتە کردی لەماوەی پەنجا ساڵی رابردودا شتێکی سەر سوڕهێنەر بوو وە وایکرد کە ئەم وڵاتە(کۆریای باشوور) کەلە هەژارترینەکانی جیهان بوو لە پەنجاکانی سەدەی پێشوو ببێت بەیەکێك لە وڵاتە دەوڵەمەندەکانی جیهان.

هۆکاری سەرەکی زیادکردنی داهاتی نەتەوەیی ئەم وڵاتە ئەو گەشەیە بوو کە لە ناردەنی ئەم وڵاتەدا روویدا ، لەهەمان کاتدا ئەم وڵاتە پشتی بەسەرمایە گوزاری بیانی بەست بەشێوەیەکی فراوان کەبوە هۆی زیادکردنی هەلی کارکردن و کەمکردنەوەی کێشە ئابووریەکان بەتایبەت کێشەی بێکاری . گەشەی ئەم وڵاتە تەنها لایەنی ئابووری نەگرتۆتەوە بەڵکو هەمو لایەنە کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی و زانستی و تەنانەت ڕامیاریەکانشی گرتۆتەوە .

ئەوەی جیٚ ی ئاماژە بۆ کردنە لەوەها بارودۆخێکدا گەشەکردن بەشێوەیەکی گشتی و گەشەی ئابووری بەتایبەت ئاسان نیە بەلاٌم خەونش نیە ئەگەر بەرێوەبردنێکی دروست و شیاو هەبێت لەولاٌتدا و لەهەمان کاتدا ئارەزووی خەڵك لەگەلٚ گەشەکردن بێت و هەولٚی بۆ بدرێت .

لەئێستادا کۆریای باشوور گەیشتۆتە ئاستێکی سەر سورهێنەر و لە پێشەنگی ولاٌتانی جیهانە وە زۆرێك لە ولاٌتانی جیهانی پێشکەوتوو لێی دەترسن بەتایبەت دوای ئەوەی بەرهەم و کالاٌ و خزمەتگوزاریەکانی کۆمپانیاکانی کۆریای باشوور لە پێشەوەی بەرهەمی کۆمپانیەکانی جیهانن ، تەنانەت زۆرێك لە بازارەکانی جیهان چاوەروانی کۆمپانیاو پرۆژەکانی کۆریای باشوورن بۆ پرکردنەوەی خواست و پێداویستیە جۆربەجۆرەکانیان.

دووەم: قۆناغەکانی گەشەکردنی ئابووری کۆریای باشوور:

گەشە کردن لەهیچ ولأتێك لەخۆوە نایەتەدی بەڵکو پێویستی بەپلانێکی وورد و دابەشکراوە بۆ کۆمەڵە قۆناغ و هەنگاوێك، ولأتی کۆریای باشوور گەشەی ئابووریەکەی بەچەند قۆناغێك تێ پەر بووە کە ئەمانەن :

قۆناغی یەکەم: لەنێوان سالأنی (0591 – 0511) :

لەسەرەتای پەنجاکانی سەدەی پێشوو حکومەتی کۆریای باشوور تەنها بایەخی بەکەرتی کشتوکالْ دەدا ئەویش لەڕێگەی دابەشکردنی زەوی کشتوکاڵی بەسەر جوتیارەکان و پێدانی قەرزی جۆر بەجۆر ، گرنگی کەرتی کشتوکالْ و بەشداریکردنی لەپێکهێنانی داهاتی نەتەوەیی و تەماشاکردنی کەرتی کشتوکالْ وەکو تاکە سەرچاوەی پەیداکردنی داهات و رەخساندنی هەلی کارکردن بۆ لە(55٪) دەستی کار لەو کەرتەدا وە لەوکاتەدا ،لەکاتێکدا ڕێژەی بەشداریکردنی کەرتی پیشەسازی لەداهاتی نەتەوەیی لە (7٪) تێپەری نەدەکرد بۆیە تا سالْی (1961) بە ولأتی کۆریای باشوور ناوترا ولأتێکی پیشەسازی * چونکە ژمارەی پرۆژە پیشەسازیەکانی کۆریای باشوور لەوکاتەدا تەنها (36) پرۆژە بوو وە زۆربەیان خاوەنداریەکانیان بیانی بوون وە بەتایبەت پرۆژەکانی ولأتی ژاپۆن . جگە لەوانە ناردەنیەکانی کۆریای باشوور لەم قۆناغەدا هەندێك جۆری دیاری کراو کەمی دەگرتەوە وەکو هەندێك ماددەی خاو و سەرەتایی و هەندێك بەرهەمی رستن و چنین .

---

* سێ پێوەری سەرەکی هەیە بۆ بوون بە ولأتێکی پیشەسازی :

پێوەری یەکەم: دەبێت بەشداریکردنی کەرتی پیشەسازی لە پێکهینانی داهاتی نەتەوەیی کەمتر نەبێت لە(25٪).

پێوەری دووەم: دەبێت بەشداریکردنی پیشەسازی گۆراو کەمتر نەبێت لە (61٪) ی داهاتی سەرجەم پیشەسازیەکان .

پێوەری سێیەم: دەبێت بەشداریکردنی دانیشتوان (نەك دەستی کار) لەکەرتی پیشەسازی کەمتر نەبێت لە (11٪)ی کۆی گشتی دانیشتوانی ولأت .

قۆناغی دووەم:لەنێوان ساڵانی (0510 – 0591) :

ئەم قۆناغە دەستی پێکرد لەگەڵ هاتنە سەر تەختی (Park Shang Hee) کە رۆڵێکی گرنگی هەبوو لەگەشەکردنی ئەم وڵاتە ئەویش بەهۆی سووربوون و هەوڵدان بۆ دامەزراندنی وڵاتێکی بەهێزو پێشکەوتوو. بەهاتنی ئەم سەرۆکە بۆ سەر تەخت نائارامی لەم وڵاتە کۆتایی پێهات کەخۆی لەنائارامی ڕامیاری و بەرزی ئاستی هەڵئاوسان و کەمی یەدەکی دراوی گرانبەها دەبینیەوە .

هەنگاوەکانی چاکسازی لەم وڵاتە بەشێوەیەکی گشتی لەشەستەکانەوە دەستی پێکرد بەتایبەت لەبواری پیشەسازی ناردەنی بەپشت بەستن بەدەستی کاری زۆر و هەرزان وەهەروەها چاکسازیکردن لەبواری دراو باشکردنی دامەزراوە داراییەکان و هەنگاونان بەرەو ئابووریەکی گونجاو .

دوای ساڵی (1961) گۆرانکاریەکی زۆر روویدا لەئابووری کۆریای باشوور بەگشتی و کەرتی پیشەسازی بەتایبەتی بەهۆی بەشداریکردنی حکومەت لەچالاکیە ئابووریەکان لەکاتی پێویست و بەپیێ ی پێویست . ئەوەی جیێ ئاماژەیە ئەم گۆرانکاریانە لەڕامیاری دەوڵەت بوە هۆی ئەوەی کەوڵاتی کۆریای باشوور رێژەی ناردەنیەکانی لەپیشەسازی گۆراو* زیاد بکات بەتایبەتی شمەکی ئەلکترۆنی ، لە کۆتای شەستەکان وسەرەتای هەفتاکان لە(51٪) ناردەنیەکانی ئەم وڵاتە بۆ هەردوو وڵاتی ژاپۆن و ئەمریکا بوو ئەوش بەهۆی ئەوەی زۆربەی قەرزە ماوە کورتەکانی کەلەسەر کۆریای باشوور بوو هی ئەم دوو وڵاتە بوون،چونکە سەرەتای گەشەکردنی ئەم وڵاتە پشتی بەهاوردنی تەکنولوجیا و سەرمایە گوزاری بیانی بەستبوو . ڕامیاری کرانەوەی دەرگاکان (Open – Door Policy) سوودی زۆری هەبوو بۆ ئەم وڵاتە(کۆریای

---

* زۆری قەبارەی ناردەنی دەبێتە هۆی گەشەکردنی ئابووری وڵات ،بەڵام ئەوەی گرنگترە جۆری ناردەنیە زیاتر لەقەبارەی ناردەنی بۆیە شمەکی تەواو دروست کراو کە لەپیشەسازی گۆراوە دێتە بەرهەم گرنگترە لەماددەی خاو و سەرەتایی کەخۆی لەپیشەسازی دەرهێنان دەبینێتەوە .

باشوور) و هەندێك وڵاتی تر وە وایكرد نزیكەی لە(51٪)ی ناردەنی جیهان لەژێر دەستی كۆریای باشوور بێت ئەویش لەرێگەی كۆمپانیەكانیەوە لەوانە (هواندای، دایوو ، سامسونج ،سنكویج ، هویی سنج) . ئەم ڕامیاری كرانەوەیە لەڕێگەی پەیوەست بوون و تێكەڵ بوونی كۆریای باشوور لەگەڵ سیستمی سەرمایەداری جیهانی و رێكەوتن لەگەڵ كۆمپانیا ناوخۆیە گشتی و تایبەتەكان بوو بەمەبەستی زیادكردنی توانای ناردەنی و پڕكردنەوەی پێداویستیە ناوخۆیەكان .

وە لەم قۆناغەدا ئەم هەنگاوانە نران بۆ چاكسازی :

1- رێژەیەكی زۆر لەخەرجی گشتی تەرخانكرا بۆ وەبەرهێنان لەكەرتی پیشەسازی لەرێگەی بایەخدان بەو پیشەسازیانەی كەهەبوون و نوێ كردنەوەیان و بەستنی چەند گرێبەستێك لەگەڵ وەبەرهێن و بازرگانە ناوخۆیی و دەرەكیەكان . هاوكات بایەخدان وجەخت كردنە سەر ئەو پیشەسازیانەی كە كرێكاری زۆر و كارامەیی كەمی پێویستە، چونكە ئەم وڵاتە لەو كاتەدا رێژەیەكی زۆر لە كرێكاری هەبوو كە زۆر كارامە نەبوون وە پێویستیان بە هەل ودەرفەتی كاركردن هەبوو. ئەمەجگە لە بایەخدان بە پیشەسازی قورس وە بەتایبەت پیشەسازیەكانی بواری شوێنگرەوەی هاوردەنی وەكو كارگەی ئاسن و پۆلاو پرۆژەی پترۆكیمیاوی و هەندێك پرۆژەی تری كانزاكاری و ئەندازیاری.

2- بایەخدان بەدروستكردن و پێكهێنانی كۆمەڵگای پیشەسازی گەورە كە بە (تشیبول)* ناسرابوون.

---

* بریتیە لە كۆمەڵە كۆمپانیا و دامەزراوەیەك كەخاوەنداری و بەڕێوەبردنی بۆ خێزانەكان دەگەڕێتەوە كە كۆنترۆڵی بەهەرمێك یان جۆرێك لەجۆرەكانی پیشەسازی دەكەن بەشێوەیەك ئەم پیشەسازیە بۆخۆیان قۆرخ دەكەن .

3- بایەخدا بەلادێکان لەڕووی ئاوەدانکردنەوە بەمەبەستی بەشداریکردنیان لەزیادکردنی داهاتی نەتەوەیی وە دووبارە چاوخشانەوە بەپەیوەندیە کۆمەڵایەتیەکان لەبواری کشتوکاڵ و پیادەکردنی سیستمی پێدانی قەرزی کەم سووی ماوە درێژ بە جوتیارەکان وە دابینکردنی پێداویستیەکانی تری پەرەپێدانی کەرتی کشتوکاڵ .

4- پێدانی قەرز بەپرۆژە پیشەسازیەکان و هاندان ویارمەتی دانی هەناردەکاران بەشێوەی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ.

5- زیادکردنی پاشەکەوتی نەتەوەیی لەڕێگەی زیادکردنی نرخی سوو لەبانکەکان و کەمبونەوەی بەکاربردنی بێ سوود و بەفێرۆچوو تاوای لێهات ڕێژەی پاشەکەوتی ئەم وڵاتە لە نێوان(21 - 41٪)ی داهاتی گشتی نەتەوەیی وڵات بوو .هاوکات پێشکەشکردنی حوافز بۆ هاندان و زیادکردنی پاشەکەوت و وە بەرهێنان و ناردەنی .

6- کەمکردنەوەی ڕەسمی گومرگ بە ڕێژەی لە(51٪) لەسەر شمەکە پێویستەکان و ڕێکخستن و پیادەکردنی ئازادی ئالوگۆرکردنی نرخی دراو .

7- گۆرینی سیستمەکانی نرخی سوو بەیەك سیستمی دیاریکراوی چالاك .

8- دامەزراندنی بانکی هاوردەنی ساڵی (1969) بەمەش پێشکەشکردنی یارمەتی و کۆمەکی پێویست بۆ پیشەسازیەکان فەراهەم بوو بە تایبەت پیشەسازیە تازەکان.

9- گواستنەوەی ئابووری وڵات لەپشت بەستن بەستراتیجی شوێنگرەوەی هاوردەنی بۆ ستراتیجی لەپێناو ناردەنی**

11- ڕێگەدان بە هەر وەبەرهێنێکی دەرەکی کە بیەوێت سەرمایەکانیان لە وە بە رهێنانی ناوخۆدا بخە نەگەر بەمە رجێك گونجاو بێت لەگەڵ ئەو پلانەی کە دانراوە،هاوکات لابردنی باج لەسەر وەبە رهێنانی دەرەکی و ڕێگە پێدانیان لە سەر گەرانەوەی سەرمایە و قازانجی کۆمپانیە وەبەرهێنەکان بۆ وڵاتەکانیان بەبێ مەرج یاخود بە مەرجی سووك و ئاسان.

11- جەخت کردنە سەر بەرهەمی ناوخۆ و چۆنێتی دۆزینەوەی بازار بۆ ساغکردنەوەی بەرهەمە ناوخۆیەکان،ئەویش بەسوود وەرگرتن لە هەرزانی وکەمی کرێی کرێکاری ناوخۆیی.

12- دانان و دارشتنی کۆمەڵە یاسا و ڕێسا یەك بۆ وەبەرهێنان بەشێوەیەك کە نەرمی نواندنی تیابێت لەگەل گۆرانکاریە نێودەوڵەتی وناوخۆیەکان.

سەرجەمی ئەم هەنگاو و میکانیزمانەی کە گیرانەبەر کاریگەریەکی ڕاستەوخۆیان هەبوو لەسەر قەبارەی ناردەنی و زیادبوونی داهاتی گشتی نەتەوەیی و بەرزکردنەوەی بەرهەم و داهاتی کرێکار لەکۆریای باشوور ،ئەمە

** پێنج ستراتیجی سەرەکی هەیە لەبواری پیشەسازیدا،گرنگی ئەم ستراتیجانە جیاوازن بەپێی جیاوازی قۆناغەکانی گەشەکردن و بارودۆخی ئابووری وکۆمەڵایەتی وڵات :

1. ستراتیجی شوێنگرەوەی هاوردەنی .
2. ستراتیجی لەپێناو ناردەنی .
3. ستراتیجی تێرکردنی پێداویستیە سەرەکیەکان .
4. ستراتیجی پیشەسازی سووك .
5. ستراتیجی پیشەسازی قورس .

جگە لە پێدانی هێزی کێ بەرکێ ی زیاتر بە شمەك و خزمەتگوزاریەکانی کۆریای باشوور لە بازارە ناوخۆیی و نێودەوڵەتیەکان.

سەرئەنجام کۆریای باشوور توانی لەنێوان ساڵانی(1961-1976) گۆرانکاریەکی ریشەیی بکات لەپێکهاتەی ئابووریەکەی ئەوش بە بەرزکردنەوەی ئاستی گەشەی ئابووری ناوخۆ بۆ لە(9٪) وەبەدیهێنانی دابەشکردنێکی دادوەرانە لە داهاتی گشتی نەتەوەیی وڵات.

<u>قۆناغی سێیەم: لەنێوان ساڵانی (0599 – 0599) :</u>

گەشەو پەرەسەندنی خێرا لەوڵاتی کۆریای باشوور بەهۆی فەراهەم بوونی کۆمەڵە فاکتەرێکی ئابووری و رامیاریەوە بوو، بەڵام لەنێوان ساڵانی (1977 – 1981) ئابووری ئەم وڵاتە(کۆریای باشوور) ناجێگریەکی زۆری بەخۆوە بینی بەتایبەت لەساڵی(1979) بەهۆی کۆمەڵە کێشەو گرفتێك لەوانە (کوشتنی سەرۆك پارك*) و هاوکات بەرزبوونەوەی نرخی سەرچاوەکانی ووزە و ماددەسەرەتایەکان لەجیهاندا وە بۆ یەکەم جار ساڵی(1979) نرخی بەرمیلێك نەوت گەیشتە (39)دۆلار کەبوە هۆی ئەوەی کە گەشەی ئابووری ئەم وڵاتە بەرەو دابەزین بروات وەکو هەموو وڵاتانی تری جیهان، چونکە ئەم قەیرانە بوە هۆی کەمبونەوەی ناردەنی وسەرئەنجامش کەمبونەوەی داهاتی نەتەوەیی و کەمبونەوەی رێژەی یەدەك لەدراوی گرانبەها لەخزێنەی دەوڵەتدا ئەمە جگە لەکەمبونەوەی رادەی وەبەرهێنان بەگشتی وەبەرهێنان بیانی بەتایبەت کە گەیشتە (سفر) ساڵی (1979). ساڵی (1981) ئابووری کۆریای باشوور لەخراپترین ئاستدابوو کە لە ماوەی (21)ساڵی ڕابردوو وەها بارودۆخێکی بەخۆوە نەیبینی بوو ،چونکە داکشانەوەی ئابووری بەڕێژەی لە(582٪) بوو وە لاسەنگی لەحسابی جاری ئەم وڵاتە گەیشتە نزیکەی (583)بلیۆن دۆلاری

---

*(Prak Shang Hee) سەرۆکی کۆریای باشوور بوو بۆ ماوەی (16) ساڵ وە رۆڵێکی بەرچاوی هەبوو لەریفۆرم و هەنگاونانی گەشەی ئابووری وڵاتی کۆریای باشوور .

ئەمەریکی،بەشێك لە هۆکارەکانی ئەم دواکەوتنە دەگەڕێتەوە بۆ دەرکەوتنی کۆمپانیا ئەوروپی و ئەمریکی و ژاپۆنیەکان.

حکومەتی کۆریای باشوور هەوڵی دا چارەسەری ئەم نالەباریە ئابووریانە بکات لەم ڕێگایانەی خوارەوە :

1- دووبارە ڕێکخستنەوەی پیشەسازیەکان بەگشتی و پیشەسازیە قورسەکان بەتایبەت و کارکردنیان بەپێ پێویستیەکانی ناوخۆ و بەرهەم هێنان بەپێ ی پێوەرە نێودەوڵەتیەکان .

2- کەمکردنەوەی باج و ڕەسم لەسەر هاوردنی ئەو بەرهەم و شمەکانەی کە پێویستن. هاوکات زیادکردنی قەبارەی ناردەنیەکان بەتایبەت لەڕێگەی کەمکردنەوەی بەهای دراوی کۆری (وون) .

3- پشت بەستن بە بازار و میکانیزمەکانی لەدابەشکردنی دەرامەتە ئابووری و سروشتیەکان .

4- گەڕان بەدوای سەرچاوەی نوێ ی ووزە لەجیاتی بەکارهێنانی نەوت .

5- دووبارە چاوخشانەوە بەکرێ کرێکار و ژینگەی کارکردن و کاژێری کارکردن بەپێ ی پێوەر نێودەوڵەتیەکان و دەرکردنی یاسایەکی نوێی کارکردن وە پێدانی ڕۆڵی زیاتر بە سەندیکای کرێکاران .

6- گۆڕانکاریکردن لەرامیاری وەبەرهێنان لەوەی کەپشت بەدەستی کاری زۆر وسەرمایەی زۆر ببەستێت بۆ بەکارهێنانی زیاتری دەستی کاری لێهاتوو وشارەزا بەتایبەت لەپیشەسازی ئەلکترۆنی کەپێویستی بەتەکنیکی ووردە .

ساڵی (1981) ئابووری کۆریای باشوور دووباره بوژانەوەی بەخۆوە بینی وە بەشێکی ئەم بوژانەوەیە بەهۆی ئەو بوژانەیەوە بوو کەلە ئابووری ئەمریکا ڕوویدا کەیەکانگیری و پەیوەستیەکی زۆریان پێکەوەهەبوو.

یەکێکی تر لەهەنگاوەکانی چاکسازی کەسالأنی (1982-1983) حکومەتی ئەم ولأتە وەکو هەموو حکومەتەکانی تری جیهان گرتیەبەر بریتی بوو لە کەمکردنەوەی رۆڵی حکومەت و پێدانی ئەو ئەرك و رۆڵە بە کەرتی تایبەت کە بە کرداری بەتایبەتکردن ناسراوە * ئەمە لەلایەك ،وەلەلایەکی ترەوە هەوڵدان بۆ زیادکردن و هاندانی وەبەرهێنانی دەرەکی و گونجاندنی ژینگەی ناوخۆیی بۆ ئەو وەبەرهێنانەی کە دێنە ناوخۆی کۆریای باشوور و بەرەو پێشبردنی لایەنی بازرگانی وپەرەپێدان بە پیشەسازیە گرنگەکان.

پلاندانەرانی کۆریای باشوور دەیان ویست گەشەیەکی ئارام گرتوو سەقامگیر یان هەبێت نەك گەشەیەکی بەرزی نائارام. ساڵی(1985) گەشەی سالأنەی ئەم ولأتە گەیشتە لە (5٪) ،بەلأم لەنێوان سالأنی(1986-1988) گەشەیەکی زۆری بەخۆوە بینی تاکو ساڵی (1995) گەشەی داهاتی تاکەکەس گەیشتە لە(786٪)ئەویش بەهۆی گەشەی بیٚ رادەی قەبارەی ناردەنی ئەم ولأتە لەو ماوەیەدا. دەرئەنجامی ئەو گەشەیەی کۆریای باشوور بە خۆیەوە بینی بوە هۆی زیادبوونی وەبەرهێنان لەبواری فێرکردن و زیادبوونی قەبارەی پاشەکەوت و بەرزبوونەوەی بەرهەمداری کرێکار و کەڵەکە بوونی سەرمایە و گواستنەوەی پیشەسازیە سووکەکان لەوەی دەستی کاری زۆری بەکاردەهێنا وەکو(جل وبەرگ ، پێڵاو)بۆ پیشەسازی قورس کە سەرمایەی زۆر و کرێکاری کارامەو شارەزای ووردی پێویستە وەکو پیشەسازی (مادده ئەلکترۆنیەکان و ئوتۆمبێل).

* بەتایبەتیکردن (الخصخصە – التخاصیە – Spelization) واتا گواستنەوەی پرۆژەی گشتی بۆ پرۆژەی تایبەت لەڕووی خاوەندارێتی یان بەڕێوەبردن جا بەشێوەی فرۆشتن یان کریٚ یان وازلێهانان ئەنجامدەدرێت .

لەم قۆناغەدا زۆرتر بایەخدرا بەپیشەسازیە قورسەکان وە حکومەت وەبەرهێنانی زیادکرد بەبڕی (11) ملیار دۆلار لەبواری پیشەسازیە قورسەکان بەگشتی و پیشەسازی (کیمیاوی) بەتایبەت وە ئەم بایەخدانە بوە هۆی زیادکردنی گەشەی ئابووری بەڕێژەی لە(2٪) بە بەراود لەگەڵ ساڵانی پێشووتر وە بەشێکی ئەم گەشەکردنە لەزیادبوونی بەرچاوی قەبارەی ناردەنی ئەم وڵاتە رەنگی دایەوە .

هەموو ئەو هەنگاوانە و هەنگاوەکانی پێشووتر بوونەهۆی دروستکردنی متمانە بە بازرگانی و ئابووری وڵاتی کۆریای باشوور لەلای وڵاتانی تری جیهان بەگشتی و رێکخراوە جیهانیەکان بەتایبەت ،ئەمەش بوە هۆی ئەوەی بتوانن قەرزی بدەنە وڵاتی کۆریای باشوور و هاوکاری بکەن و ئاستی ئابووریەکەی بگەڕێننەوە دۆخی پێشووتر، بەمەرجێ ئەم وڵاتە(کۆریای باشوور) ئابووریەکەی بگونجێنیّ لەگەڵ گۆرانکاریە جیهانیەکان و پێدانی ئازادی زیاتر بە کەرتی تایبەت وە هاوکات خەرجیە گشتیەکان کەم بکاتەوە، یەکێك لەو وڵاتانەی کە قەرزی دایە کۆریای باشوور وڵاتی ئەمریکا بوو. جگە لەم یارمەتی و قەرزانە کۆریای باشوور داوای لەکۆمپانیاکان کرد کە (الوفورات الاقتصادیة) بەدەست بێنن ئەویش لەڕێگەی پیسپۆربوونیان لەیەك جۆر شمەکی دیاری کراو یان یەکگرتن لەگەڵ ئەو کۆمپانیا وپرۆژانەی کە بەرهەمەکانیان هاوشێوەن. ئەم هەنگاوانە بونە هۆی گەشەی بەرهەمی نەتەوەیی ئەم وڵاتە بەرێژەی لە(11٪) و کەمبونەوەی رێژەی هەڵئاوسان بەرێژەی لە(5٪) وە دروست بوونی سەرەرێژی بازرگانی بەرێژەی (1412) بلیۆن دۆلار لەساڵی (1988)،هاوکات زیادکردنی بەشداری پیشەسازیە گۆرانکاریەکان (الصناعات التحویلیة) بەڕێژەی لە(65٪) لەداهاتی نەتەوەیی و کەمکردنەوەی ڕێژەی بێکاری بەهۆی رەخساندنی هەلی کارکردن و دۆزینەوەی هەلی کارکردنی زیاتر لەوڵاتی کۆریای باشوور . حکومەت رۆڵی گرنگی بینی لە چارەسەری ئەو کێشانە چونکە چاکسازی بەبێ بوونی کارگێریەکی باش و ئارەزووی خەڵکی نایەتەدی وە حکومەت یاساو پرۆگرامێکی دانا بۆ رێکخستنی ئابووری ئەویش لەسەر دوو بنەمای سەرەکی یەکیان پلاندانانێکی دروست و پێویست و ئەوی

تریان میكانیزمی بازار وە هەردوو بنەماكە بەسیستمی ئابووری ئاراستەكراو ناسران * وە حكومەت سەرپەشتی پلانەكەو كاركردنی میكانیزمی بازاری بەشێوەیەكی فراوان دەكرد. ئەم ئاراستەیە سەرەتا لەپیشەسازی سووك دەستی پێكرد دواتر بایەخدرا بە پیشەسازی قورس بەمەبەستی ئەوەی وڵاتی كۆریای باشوور نەك تەنها پێگەی بەهێزی لەكیشوەری ئاسیا هەبێت بەڵكو دەیوست بگاتە پلەیەكی بەهێز لەهاوكێشە نێودەوڵەتیەكاندا.

قۆناغی چوارەم: لەنێوان ساڵانی (0595 – 0555) :

لەم قۆناغەدا حكومەت دەستی كردە بە دووبارە رێكخستنەوەی ئابووری وڵات بەگشتی و پیشەسازیەكان بەتایبەت كە بەشێوەیەك كە گونجاو بێت لەگەل پێوەر و داواكاریە نێودەوڵەتیەكان وە بۆ ئەو مەبەستە دەستەیەكی گشتی پێك هێنرا بۆ بەرێوەبردن و سەرپەشتیكردن و پاراستن و كۆمەكی كردن و هاندانی پرۆژە پیشەسازیە بچوك و مام ناوەندەكان ** **بۆ بەهێزكردنی توانای كیَ بەركیَ كردنیان لە ناوخۆ و دەرەوەی وڵات، چونكە لەو ماوەیەدا بەشداری پیشەسازیە بچوكەكان لەنێوان ساڵانی** (1993 – 1999) **كەمیكرد لە** (28٪) **بۆ لە**(23٪). **هاوكات پیشەسازیە گەورەكان پشت گویَ نەخرابوو، بەڵكو پیشەسازیە گەورەكان هەڵكشانیان بەخۆوە بینی بۆ نموونە بەرهەمی پیشەسازیە گەورەكان زیادیكرد لە** (72٪) **بۆ لە**(77٪) **لەنێوان ساڵانی** (1993 – 1999).

---

* نظام السوق الموجهة أو نظام السوق الاجتماعی (واتا بە هەند وەرگرتنی بنەماكانی پلاندانان بۆ چارە سە ركردنی گرفتەكانی كەسەرهەڵدەدەن بەهۆی پیادەكردنی بنەماكانی ئابووری بازار).

** پۆلێن كردنەكان جیاوازن لەوڵاتێك بۆ وڵاتێكی تر و لەیەك وڵاتش لەقۆناغێكە وە بۆ قۆناغێكی تر ، بەڵام بەشێوەیەكی گشتی پرۆژەی بچوك ئەو پرۆژانەدەگرێتەوە كە لە (11 كرێكار) كەمتر كارپێدەكەن بەڵام پرۆژەی ناوەند خاوەنی (11 بۆ 29) كرێكارن،لەكاتێكدا پرۆژەی گەورە زیاترلە (31 كرێكار) كارپێدەكەن.هەندێك سەرچاوە پرۆژەكان بەپیَ قەبارەی سەرمایە و جۆری ئامێرەكان پۆلێن دەكەن.

لەم قۆناغەدا چەند یاسایەك دەركرا كەكۆمپانیاكان ناچاربن لە (21٪)ی قازانجی گشتیان بهێڵنەوە لەناوخۆی وڵات و بەكاری بهێنن لەپەرەپێدانی توانای تەكنیكیان،ئەمە جگە لە لابردنی باج و ڕەسم لەسەر هەموو تەكنەلۆجیایەكی بیانی پێویست كەدێتە ناوخۆی كۆریای باشوور هەروەها لابردنی ڕەسمی گومرگ لەسەرئەو مادده خاو وسەرەتاییی كەوەكو تەواوكەر بەكاردەهێنران لەبواری تەكنەلۆجیا و پەرەپێدانی توێژینەوەی زانستی.

ئەم هەوڵ و بایەخانە لەبواری تەكنەلۆجیا بوەهۆی زیادبوونی ناردەنی ئەم وڵاتە بەگشتی و ناردەنی تەكنیكی بەشێوەیەكی تایبەت كەساڵی(1999) لە (32٪) ناردەنی پیشەسازیەكانی ئەم وڵاتەی پێك دەهێنا لەكاتێدا ئەم ڕێژەیە سفربوو لەزۆرێك لە وڵاتانی كیشوەری ئاسیا.

وڵاتی كۆریای باشوور ساڵی (1948) بازاڕی كاغەزی داراییی هەبوو بەشێوەیەكی نا فەرمی بەڵام ساڵی (1956) ئەم بازاڕە بەفەرمی ناسراوە ئەوەی جێی سەرنجە لەو كاتەدا تەنها(12)كۆمپانیای وەبەرهێنان پەیوەست بوون بەم بازاڕە بۆیە ڕۆڵی ئەم بازارە لەگەشەكردن و زیادكردنی قەبارەی پاشكەوت زۆركەمبوو ،بەڵام لەگەڵ پلانی گەشەی ئابووری هەوڵدرا بۆ چاكسازیەكی گشتگیر وەلەنێوان ساڵانی(1967-1968) كۆمەڵە كۆمپانیایەكی وەبەرهێنان دامەزرا و بەشداریان دەكرد بەپشك و قەواڵە(السهم والسندات) وە لە نێوان ساڵانی(1977-1996) لیژنەی بۆرسەكان و كاغەزی داراییی دامەزرا وە بازاڕی داراییی ڕێكخستنێك و بەرەوپێشچونێكی زیاتری بەخۆوەبینی . ژمارەی كۆمپانیاكانی كە بەندبوون بەبازاڕی داراییی و بۆرسەوە لەزیادبوندا بوون وە دەبوایە كۆمپانیاكان ڕاپۆرتی ساڵانە دەربارەی كار وچالاكیەكانی كۆمپانیەكەیان بخەنەڕوو بەتایبەت ئەو زانیاریانەی كەبارودۆخی داراییی ڕوون دەكەنەوە، ئەم هەنگاوانە و چەندین هەنگاوی تر بوە هۆی دروست كردنی ژینگەیەكی لەبار بۆ وەبەرهێنانی دەرەوە و پەیوەست كردنی بەوەبەرهێنانی ناوخۆوە كە بەپێ ئاماری ساڵی (1991) لەكۆی (511) كۆمپانیای ناوداری جیهانی (11) كۆمپانیان هی وڵاتی كۆریای باشوورە ، وە ساڵی (1998)

ژمارەی کۆمپانیای کاغەزە داراییەکان گەیشتە(51) کۆمپانیا کە (31)کۆمپانیای ناوخۆیی و (21) کۆمپانیای بیانی بوون.

ئەم ئەزموونە بەیەکێك لە ئەزموونە سەرکەوتوەکان دا دەنرێت کەبێ گومان پێشکەوتنی ڕەگەزی تەکنەلۆجیا گرنگترین بنەمای پێشکەوتن و گەشەکردنی ئەم ولأتە بوو، چونکە ڕێژەی ناردەنی ئە ولأتە لەنێوان سالأنی(1991-1999) زیادبوونی بەخۆ وە بینی لە (22٪ بۆ 36٪)، ئەم ناردەنیانە بەزۆری ئەو شمەکانە بوون کەتەکنیکی ووردی تیادا بەکاردەهات.هاوکات حکومەتی کۆریای باشوور توانی کێشەی هەڵئاوسان لەئاستێکی گونجاو رابگرێت وە لەنێوان سالأنی (1965-1995) ناردەنی ئەم ولأتە بەڕێژەی لە(16٪)گەشەی کرد. جگە لەوانە کۆریای باشوور لە نێوان سالأنی (1991- 1991) ڕێژەی هەڵئاوسانی ئابووریەکەی بریتی بوو لە (98٪) بەلأم لەنێوان سالأنی (2111-1992) ئەم ڕێژەی هەلئاوسانە دابەزی بۆ لە(183٪)، ئەمەش بەڵگەی ئەوەیە کە گەشەکردنی ئەم ولأتە نەبۆتە هۆی زیادکردنی نرخی کالأ و خزمەتگوزاریەکانی ناوخۆ وەنەبۆتە هۆی قوربانیدان بەئاستی خۆشگوزەرانی هاوولأتیان.

کۆریای باشوور لەماوەی نێوان (1989-1999) گۆرانکاری بەسەر هات لەکۆمەڵگەیەکی پشت بەستوو بەکشتوکاڵ و بەرهەمە کشتوکاڵیەکان بۆ کۆمەڵگەیەکی پیشەسازی پێشکەوتوو. ئەو گۆرانکاریانەی بەسەر ئەو کۆمەڵگەیە هات لەکشتوکاڵیەوە بۆ پیشەسازی بەم شێوەیە بوو کە لە شەستەکانی سەدەی پێشوو کەرتی کشتوکاڵی لە(38٪) و کەرتی پیشەسازی لە(25٪) و کەرتە خزمەتگوزاریەکان لە (37٪) بەشداریان دەکرد لەپێکهێنانی داهاتی نەتەوەیدا، بەلأم بەهۆی ئەو گۆرانکاریانەی کە ڕوویاندا لەبوارە جۆر بەجۆرەکانی(ڕامیاری و ئابووری) ئەم ولأتە لە نەوەدەکان ڕێژەی بەشداریکردنی کەرتی کشتوکاڵ لە (5٪) و کەرتی پیشەسازی لە (44٪) و هەروەها کەرتە خزمەتگوزاریەکان لە (51٪) بوون .

لەهەمان کاتدا کۆریای باشوور توانی هەردوو ستراتیجی شوێنگرەوەی هاوردەنی و لە پێناو ناردەنی پیادە بکات کەبونە هۆی زیادبوونی قەبارەی وەبەرهێنانی بیانی و زیادبوونی کرێی راستەقینە و رەخساندنی هەلی کارکردن بۆ کرێکاران وە بەرزکردنەوەی پشکی کەرتی پیشەسازی لە داهاتی گشتی نەتەوەیی .

جگە لەوانەی باسکران هەنگاوەکانی چاکسازی لەم ولأتە(کۆریای باشوور) بوە هاندەری سە رەکی راکێشانی وەبە رهێنانی بیانی بۆ کۆریای باشوور وە بە تایبەت وەبەرهێنانی ژاپۆنی و ئەمریکی وئەوروپی، بەلأم وە بەرهێنانی ژاپۆنی زیاتر لەو پیشەسازیانە بوو کە بۆ ناردنە دەرەوە ئامادەکرابوون ئەویش بە سوود وەرگرتن لە کەمی کرێی کرێکاری ناوخۆیی کۆریای باشوور ،لە کاتێکدا وەبەرهێنانی ئەمریکی و ئەوروپی لەو پیشەسازیانە بوون کە بە پیشەسازی جێگرەوەی هاوردەنی ناودەبرێن کە پێویستی بە تە کنیکی پێشکە وتوو وسەرمایەی زۆر بوولە جیاتی دەستی کاری هەرزان.

لەم چوار قۆناغە سەرەکیەی کە لە نێوان سالأنی (1953 - 1999)ی خایاند، ولأتی کۆریای باشوور سەڕەرای هەبوونی کۆسپ وگرفتی زۆر لەبەردەمی، بەلأم توانی تێکرایی گەشەی ئابووریەکەی لە (7٪) رابگرێت.

قۆناغی پێنجەم: لەنێوان سالأنی (2111-2100) :

گەشەی ئابووری ئەم ولأتە بەردەوام بوە لەهەموو بوارەکان وە لەدوای سالّی (2111)وە کۆریای باشوور پێگەی لە هاوکێشە نێودەولّەتیەکان فراوانتر و گەورەتر بوو، سەرجەم مامەلّە بازرگانیەکانی نێوان ئەمریکاو کۆریای باشوور سالّی (2118) نزیکەی (72) ملیار دۆلار بوو. هاوکات ئەم ولأتە(کۆریای باشوور) تادێت بەرنامەرێژی و ستراتیجەکانی پر هیواتر و پر ئامانج تر دەبن.

سێیەم: هۆکارو بنەماکانی سەرکەوتنی ئابووری کۆریای باشوور:

کۆمەڵە هۆکار و بنەمایەکی ناوخۆیی و دەرەکی بوونە هۆی گەشەکردنی ئەم وڵاتە و بەردەوام بوون لەپاراستنی ئەو گەشەیەی کەبەدەستیان هێناوە . لێرەدا ئاماژە بە گرنکترین هۆکارە ناوخۆیی و دەرکیەکانی ئەو گەشەکردنە دەکرێت:

هۆکارەناوخۆیەکان (العوامل الداخلیة) :

گرنگترین هۆکارە ناوخۆیەکانی گەشەکردنی ئابووری کۆریای باشوور بریتین لە :

1- زۆری دەستی کار و هەرزانی کریێ ی کرێکاران بەرامبەر بەرزی رێژەی بەرهەمداریان .

2- دروست و چالاکی ڕامیاریەکانی حکومەت بەتایبەت ڕامیاریەکانی (نەختینەیی، دارایی،بازرگانی) و گونجاندنیان و ئاراستەکردنیان بەو شێوەیەی کەقۆناغەکانی گەشەی ئابووری وڵات پێویستێتی .

3- بایەخدانی زۆر بەکەرتی پیشەسازی و ڕێکخستنی بازرگانی و پاراستنی پیشەسازی و بەرهەمە ناوخۆیەکان لە کێبەرکێ ی بەرهەمە بیانیەکان .

4- بایەخدان بەو پیشەسازیانەی کەدەستی کاری زۆریان دەوێت، جگە لەوەی کێشەی بێکاری کەمدەکاتەوە وەلەهەمان کات دەبێتە هۆی پڕکردنەوەی پێداویستیە سەرەکیەکانی هاووڵاتیان بەتایبەت دابینکردنی خۆراکی پێویست بەنرخێکی گونجاو .

5- بایەخدانی زۆر بەگەشکردن و پەرەپێدانی سەرمایەی مرۆیی و تەرخان کردنی خەرجیەکی زۆر لە بودجەی حکومەت بۆ ئەو مەبەستە .

6- بنیاتنان و ئاوەدانکردنەوەی ژێرخانی ئابووری لەئاستێکی زۆر بەرز و لێهاتوو کەبێگومان دەبێتە هۆی کەمبونەوەی تێچوونی گواستنەوەی ناوخۆیی و دەرەکی و پێدانی هێزی کێ بەرکێ بە وەبەرهێنە ناوخۆیەکان.

7- شوێن کەوتنی ڕامیاریەکی دروست لە ڕاکێشانی وەبەرهێنانی بیانی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ ئەویش بەدەرکردنی چەند یاسا یەك و لابردنی ئەو باج و رەسمانەی کەڕێگربوون لەڕێ ی ئەو وەبەرەهێنانە. کۆریای باشوور ساڵی (1998) یاسایەکی تایبەتی دەرکرد تایبەت بەگونجاندن و لەباری ژینگەی وەبەرهێنان بیانی بەشێوەی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ وە کۆمەك کردنیان.

8- سوود وەرگرتن لەپاشەکەوتی ناوخۆیی و زیادکردنی ڕێژەکەی لەداهاتی نەتەوەیی ئەمەش سەر ئەنجام بوە هۆی دوورکەوتنەوەی کۆریای باشوور لەقەرزی دەرەکی و دیاردە نێگەتیڤەکانی لەقەرزی دەرەکیە وە پەیدا دەبن.

9- جەخت کردنە سەر لایەنی گەشەکردن ئەویش بەپێ پێویستی و ریز بەندی وەکو دەردەکەوێت لەسەرەتادا بایەخدرا بەستراتیجی شوێن گرەوەی هاوردەنی و ستراتیجی لەپێناو ناردەنی وە گواستنەوە لە پیشەسازی سووك بۆ پیشەسازی قورس بەپێ قۆناغەکانی پێشکەوتن و پێداویستەکانی گەشەکردن.

11- بایەخدان بەپیشەسازیە زۆر گرنگەکانی وەکو پیشەسازی (پترۆکیمیاوی ، دەریایی ، ئامێر و مەکینە، ئەلکترۆنی) و خەرج کردنی پارەیەکی زۆر بۆ ئەو مەبەستە .

11- بایەخدان بەبانکە گشتی و بازرگانیەکان و زیادکردنی ڕۆڵیان لەگەشەی ئابووری لەسەر هەردوو ئاستی شار و لادێکان لەوانە دامەزراندنی بانکی پیشەسازی و بانکی کشتوکاڵی، ئەم بانکانە بەڕێژەی لە(71- 81٪) بەشدار

دەبوون لەپێدانی قەرزی کورت خایەن و مام ناوەند بە مەبەستی دامەزراندن وە دەبوایە هەر پرۆژە و کۆمپانیایەك پەیوەست بوایە بەیەکێك لەم بانکانەوە .

12- دامەزراندنی چەند پەیمانگایەکی تایبەت لەبواری توێژینەوە و زانست و تەکنۆلوجیا وەکو دامەزراندنی پەیمانگای گەڕان و توێژینەوە لەنەوت و بایەخدان بە زانست و زانیاریی وخوێندن و بەرزکردنەوەی ئاستەکانی پەروەردە و فێرکردن و بنیاتنانەوەی ژێرخان و سەرخانی ئابووری وڵات لە ڕێگەی بەکارهێنانی تازەترین شێوازی تەکنەلۆجیا .

13- پێدانی قەرزی کەم سوو و ماوە درێژ بۆ هەندێك لەو کەرتانەی کە لە ڕووی ریزبەندیەوە لەپێشەوەی کەرتە ئابووریەکانن بەمەبەستی زیادکردنی ڕێژەی ناردەنی و بەرزکردنەوەی داهاتی نەتەوەیی.

14- کەمی تێچونی بەرهەم هێنانی شمەك کەتوانای کێ بەرکێ ی دابوو بەم وڵاتە وە بەردەوام ئەم توانایەی لەزیاد بووندایە لەبازارە جیهانی و ناوخۆیەکاندا وە ئەمەش بۆتە هۆی گواستنەوەی زیادەی بەرهەمی کۆریای باشوور بۆ دەرەوەی وڵات .

15- بوونی متمانە و دڵسۆزیی لە ناوەند و ئاستەکانی کۆمەڵگەی کۆری (تاك و کۆمەڵ و حکومەت) بەرامبەر بە یەکتریی و بەرامبەر بەو ئامانجانەی کە بۆ گەشە کردن دانراون .

16- هاوکاری نێوان حکومەت و کەرتی تایبەت لەڕووی (گەشەکردنی بازار،باش بەکارهێنانی سیستمی بانکی، نەرمی زۆر لەبەڕێوەبردنی ئابووری وڵاتدا، هاندان و فراوانکردنی پیشەسازی ناردەنی،چاکسازی ئابووری

بەگشتی و بواری کشتوکاڵی بەتایبەت، پەرەپێدانی خوێندن و زانست و زانیاری).

17- گرتنەبەری رامیاریەکی ئابووریانەی جێگیر و لەبارو گونجاو لەهەموو بوارەکان.

18- پارێزگاری کردن لەبەرزنەبونەوەی نرخەکان و هەوڵدان بۆ جێگیرکردنی هەڵئاوسان لەئاستێکی قبوڵ کراودا ئەویش لەرێگەی پارێزگاریکردن لەسەقامگیری بەهای دراوەکەیان (وون) .

19- لەبواری رامیاری بازرگانی کۆریای باشوور کۆمەك و پشتگیری پێشکەش بەو پێشەسازیانە دەکرد کاتایبەتن بەناردنە دەرەوەی کالاو خزمەتگوزاری ئەویش لەرێگەی:

* کەمکردنەوەی باج و زیادکردنی حوافز بۆ ئەو وەبەرهێنە بیانیانەی کە وەبەرهێنان دەکەن بەپێ ی پێویستی ناوخۆی کۆریای باشوور.هاوکات کەمکردنەوەی رەسمی گومرك لەسەر هاوردنی ئەو ماددەسەرەتایی و خاوانەی کە لەپیشەسازی ناردەنیدا بەکاردەهێنران .

*دامەزراندنی کۆمپانیای تایبەت بە ناردەنیەکان و دۆزینەوەی بازار بۆ کالاکان و هەوڵدان بۆ جێبەجێ کردنی ئارەزوو و خواستی بەکار بەرەکی لەبازارە جیاجیاکانی جیهاندا.

هۆکارە دەرەکیەکان (العوامل الخارجية) :

لەگرنگترین هۆکارە دەرەکیەکانی گەشەکردنی ئابووری کۆریای باشوور ئەمانەن:

1- یارمەتیدانی بەردەوام بۆ وڵاتی کۆریای باشوور لەلایەن وڵاتانی ئەوروپا و ئەمریکا لەرێگەی کەمکردنەوەی خەرجی سەربازی ئەم وڵاتە وەئەمەش

دەرفەتی دایە کۆریای باشوور بۆ خەرجکردنی ئەو پارەیە لەبواری وەبەرهێنان و خێراکردنی گەشەی ئابووری ولأت ،ئەم کارەی ولأتانی ئەوروپا و ئەمریکا دەیانکرد بۆ دژایەتی ولأتانی سوشیالستی بوو لەسەروشیانەوە کۆریای باکوور کە یەکێتی سوڤێتی جاران پاڵپشتی دەکرد.

2- پێدانی قەرز و کۆمەك لەلایەن رێکخراوە نێو دەوڵەتیەکان بەتایبەت سندوقی نەختی نێودەوڵەتی و بانکی ئاوەدانکردنەوە کەڕۆڵێکی بەرچاویان هەبوو لەگەشەکردنی ئەم ولأتە بەتایبەت دوای ئەوەی ئەم ولأتە لە گەشەکردنیدا پێوەرە نێودەوڵەتیەکانی ڕەچاو دەکرد .

3- کۆریای باشوور دوای ئەوەی ساڵی (2111) بوو بەئەندام لە رێکخراوی بازرگانی جیهانی (WTO)، سوودێکی زۆری بینی لەو کارئاسانی و کۆمەکانەی ئەو رێکخراوە بەتایبەت کەمکردنەوەی رەسمی گومرك کەبوە هۆی زیادکردنی ڕێژەی ناردنیەکانی ئەم ولأتە کەپێشتر ئەو رەسم وگومرکە زۆرانە کۆسپ بوون لەبەردەم ناردەنیەکانی کۆریای باشوور.

4- سەقامگیربوونی نرخی دراو لەسەر ئاستی ناوخۆ و دەرەوە .

5- ڕاکێشانی وەبەرهێنانی بیانی و سەرمایەگوزاری بیانی بۆناوخۆی ولأت و دەرکردنی چەند یاسایەکی تایبەت بەوەبەرهێنان و پتەوکردنی ژێرخان و بنەمای زانستی بۆ وەبەرهێنە بیانیەکان .ڕێك و پێکی بازاری دارایی ئەم ولأتە لەڕووی ڕێژەی ئالوگۆر و بەرزی سیولەوە بوە یارمەتیدەرێکی باش بۆ پرۆژە یشەسازیە گەورەکانی ناوخۆو دەرەوەی ولأت.

چوارەم: کۆسپەکانی بەردەم گەشەکردنی ئابووری کۆریای باشوور:

لەگەڵ ئەودەسکەوت و سەرکەوتنە زۆرانەی ئەم ئەزموونە و هەبوونی بەرهەمی زۆر،بەلأم کۆمەڵە کۆسپێکی هەبوە و هەیە لەبەردەم گەشەکردنی ئابووریەکەی لە گرنگترینیان :

1- لاوازی سیستمی دیموکراسی و کەمی رۆڵی رێکخراوەکانی کومەڵگەی مەدەنی لە ولأتی کۆریای باشوور.

2- کۆریای باشوور بەرێژەیەکی زۆر پشت بەناردەنی و بازارە جیهانیەکان دەبەستێت بۆ گەشەکردن و ساغکردنەوەی بەرووبومە زیادەکانی ئەمەش زۆرجار تووشی بەرز و نزمی دەبێت لەڕووی قەبارەی ناردەنی و نرخی کالأو خزمەتگوزاریەکان .

3- بەرزی ڕێژەی هەژاری و بێکاری لەهەندێك ساڵدا بۆ نموونە ساڵی (1998)ڕێژەی هەژاری لەم ولأتە لە(19٪)بوو وە ڕێژەی بێکاری لە(6٪) بوو بە شێوەیەك کە بێکاری منالأن و ژنان و کرێکارانی کارامە و ناکارامەشی گرتبۆیەوە.

4- کۆریای باشوور بەبەردەوامی گرفتی رامیاری وسەربازی هەیە لەگەڵ هەندێك ولأتی دراوسێ بە تایبەت ئەو گرفتەی کە هەیەتی لەگەڵ ولأتی کۆریای باکوور.

پێنجەم: گەشەی ئابووری ولأتی كۆریای باشوور لەئێستا و داهاتوو:

گرنگترین درووشمی كۆریەكان بریتی بوو لە (**شەمەندەفەر خێراییەكی زۆری هەیە بەلأم لەناكاو هەندێك لەعەرەبانەكانی لەسكەی شەمەندەفەرەكە لادەدەن بەلأم شەمەندەفەرەكە دەوەستێ و گرفتەكەی چارەسەر دەكات و پاشان دەست دەكاتەوە بەڕۆیشتن**).

دوای كێشەی و قەیرانە جیهانی وناوخۆیەكان حكومەتی كۆریای باشوور هەوڵی ئەوەیدا دووبارە گەشە بە ئابووریەكەی بداتەوە بۆ ئەو مەبەستەش چەند ڕێكەوتنێكی ئەنجامدا لەگەڵ ڕێكخراوە جیهانیەكان بەگشتی و سندوقی نەختی نێو دەوڵەتی بەتایبەتی بەمەبەستی وەرگرتنی قەرز بەمەبەستی چارەسەركردنی كێشەی بازارەكانی دارایی و گۆرینەوەی دراو بەرامبەر چەند چاكسازیەكی ئابووری كەرێكخراوە نێو دەوڵەتیەكان وەكو مەرج دایان نابوو لەكاتی پێدانی قەرز بەهەر ولأتێك .

لەسەر ئاستی ناوخۆیی حكومەتی ئەم ولأتە هەوڵی ئەوەیدا ڕۆڵی زیاتر بدات بەبازار لەڕێگەی میكانزمەكانی ئابووری بازار بەتایبەت لە بازاڕی كاردا ئەویش بەدیاری كردنی كرێ ی كرێكار لەڕێگەی هەردوو فاكتەری خواست و خستنەروو، هەر لەم بوارەدا حكومەت هەوڵی ڕێكخستنی بازاری كاری دا بەپێدانی ڕۆڵی زیاتر بەسەندیكای كرێكاران .

جگە لەو بوارانەی كەباسكران دروستكردنی ئۆتۆمبێل و ناردنە دەرەوەی لەهەرە بەرهەمە گرنگ و لەپێشینەكانی ئەم ولأتەیە،وەپێشبینی كراوە لەسەرەتاكانی ساڵی (2113) ڕێژەی ناردەنی ئۆتۆمبێلی ئەم ولأتە بگاتە (382) ملێون.

لێرەدائاماژە بەگرنگترین ئەو دەسكەوتانە دەكرێت كە كۆریای باشوور لە دوای جەنگی دووەمی جیهانیەوە بەدەستی هێناوە:

1- کۆریای باشوور یەکەم وڵاتی جیهانە لە رووی بەهای ناردنە دەرەوەی شتومەك* و بیست و هەشتەمین وڵاتی جیهانە بە پێی بەرنامەی گەشەکردن کە ساڵانە ئامادە دەکرێت وە واپێشبینی دەکرێ رێژەیەی ناردەنیەکانی زیاد بکات و لە ریزبەندی وڵاتە پێشەنگەکان زیاتر نزیك بێتەوە .

2- کۆریای باشوور یەکەمین وڵاتی ئاسیا و سێیەمین وڵاتی جیهانە لە بەکارهێنانی تەکنەلۆجیا وە بایەخدان بەبواری تەکنولوجیا زیادیکرد ساڵی (2000)لە (48.5٪) داهاتی نەتەوەیی کۆریای باشوور لەم بوارە دا خەرج دەکرا .

3- کۆریای باشوور دووەم وڵاتی جیهانە لەرووی داهێنانەوە ئەویش بەهۆی کۆمپانیای (سامسۆنگی کۆریی) کە پلەی یەکەمی وەرگرتوە لەسەر ئاستی جیهان لە بواری ئەلکترۆنی و لە (61٪) ی بازارەکانی جیهانی بۆ خۆی قۆرخ کردوە.

4-گەشەی ئەم وڵاتە تەنها لەبواری ئابووری نەبوو ،بەڵکو لەهەموو بوارەکان بوو ئەمەش ڕەنگدانەوەیەکی زۆری هەبوو لە بواری زانست و فێرکردن وە نزیکەی زیاتر لە(99٪) گەنج و لاوەکانی ئەم وڵاتە خوێنەوارن وە لەکاتی ئیستادا ساڵانە زیاتر لە (44٪) خەرجی گشتی بۆ بواری فێرکردنە.لەم وڵاتە(کۆریای باشوور) بایەخ بەگەشەکردنی سەرمایەی مرۆیی دەدرێت لەڕێگەی مەشقکردن و کردنەوەی خولی ڕاهێنان بۆ ئەوەی لێهاتووی کرێکار و فەرمانبەران زیاد بکەن،بۆ ئەو مەبەستە یاسای کارکردن دەرکرا بۆ کۆمپانیا و پرۆژەکان کە هەر کۆمپانیایەك لە (150)کرێکار زیاتر کاری تێدابکات دەبێت پرۆگرامی دیاری کراوی هەبێت بۆ ڕاهێنان و مەشق پێکردنی کرێکارەکانیان

* لەرووی قە بارە ی ناردنە دەرەوەی شتومەك وڵاتی چین بە پلەی یەکەم دێت،هاوکات لەرووی توانای بەرهەم هێنان وڵاتی ژاپۆن بەپلەی دووەم دێت.

وه بەپێچەوانەوە باجیان لێوەردەگیرێ بەناوی باجی ڕاهێنان. لەنێوان سالأنی (1987 – 1994)خولی ڕاهێنان لەکەرتی گشتی بەرێژەی لە (27٪) و لەکەرتی تایبەت لە(57٪) بوو ،بەلأم کردنەوەی ئەم خولانە بوونە هۆی بەرزکردنەوەی ئاستی زانستی و لێهاتووی و شارەزای کرێکاران کە گونجاو بوو لەگەڵ بەکارهێنانی تەکنەلۆجیای ناوخۆیی و بیانی وە پێویستیان بەخۆگونجاندنی زیاترهەیە. کۆریای باشوور لەساڵی (2000)لە (5٪)ی داهاتی نەتەوەیی بۆ توێژینەوە و پێشخستنی زانستی دانابوو.

5– لەگرنگترین دەسکەوتەکانی کۆریای باشوور لەکاتی ئێستادا:

أ: پلەی یەکەمی جیهانی هەیە لەدروستکردنی کۆمپیوتەر.

ب: پلەی دووەمی جیهانی هەیە لەپیشەسازی دروست کردنی بەلەم و کەرەسەی دەریایی.

ج: پلەی چوارەمی جیهانی هەیە لەپیشەسازی رستن و چنین.

د: پلەی شەشەمی جیهانی هەیە لەپیشەسازی ئۆتۆمبێل .

ه: پلەی نۆیەمی جیهانی هەیە لەڕووی ناردەنی و بەرهەمێنانی پۆلأ و پترۆکیمیاوی .

و: لە نێوان (123) ولأتی جیهان کۆریای باشوور لە جیهانگیری پلەی بیست ونۆیەمی جیهانی هەیە [*]. وە لە کاتێکدا ئەمریکا بە پلەی یەکەم و سوید بە پلەی دووەم و کەنەدا بە پلەی سێهەم دێت.

ی: پلەی دەیەمینی جیهانی هەیە لەڕووی داهاتی سالأنەی تاکەکەس کە ساڵی (1995) گەیشتە(8356)دۆلار بۆیە بەپێی پۆلێن کردنی بانکی نێودەوڵەتی کۆریای باشوور بەولأتی ئاست بەرز دادەنرێت لەڕووی داهاتی تاکەکەسەوە.

---

[*]کۆریای باشوور لە بازنەکانی جیهانگیری:

– جیهانگیری ڕامیاری بە پلەی (21) دێت لە کۆی(123) ولأتی جیهان و بەرێژەی (38.5).

– جیهانگیری کۆمەلأیەتی بە پلەی(27) لە کۆی(123) ولأتی جیهان و بەرێژەی (28.45).

– جیهانگیری ئابووری بە پلەی(63)لە کۆی (123) ولأتی جیهان و بەرێژەی (38.64).

ولأتی کۆریای باشوور توانی پەیوەندیەکی باش دروست بکات لەنێوان ئەو تەکنەلۆجیانەی کەلەدەرەوەی ولأت دێن لەگەڵ دەستی کاری هەرزانی ناوخۆیی تاوای لێهات بەیەکێك لەولأتە مەزن و بەهێزە پیشەسازیە نوێیەکان ئەژماربکرێت وپێگەی خۆی نەك تەنها لە کیشوەری ئاسیا ڕابگرێت بەڵکو توانی پێگەیەکی بەهێز بۆخۆی لەبازاڕە جیهانیەکان دروست بکات . ئەم ولأتە بەئەزموونێکی سەرکەوتووی درێژخایەن ئەژماردەکرێت لەڕووی گەشەکردنەوە.

دوای چاکسازیەکان ئەم ولأتە(کۆریای باشوور) وای لێهات کەململانێ ی ولأتی ژاپۆن و زۆر ولأتی تر بکات، چاکسازیەکان ئەرکی کەرتی کشتوکاڵی گۆڕی لەوەی تەنها پێویستی ناوخۆیی پڕبکاتەوە ،بەڵکو مەبەست لەبەرهەم هێنانی کشتوکاڵ گۆڕا بۆ ناردنە دەرەوە وە لەم ڕێگەیە وە هەریەك لەتەرازووی بازرگانی و تەرازووی پارەدان چاکسازیان بەخۆوە بینی.

لێرەوە دەردەکەوێت خاڵی بەهێزو فاکتەرەکانی سەرکەوتن و هەوڵەکانی چاکسازیکردن لەم ولأتە ڕاستەقینەیە و خەیاڵ نیە وە دەکرێت ولأتانی تری جیهان بەگشتی و ولأتە دواکەوتوەکان بەتایبەت سوود لەم ئەزموونە وەربگرن.

شەشەم: ئەزموونی گەشەی وڵاتی کۆریای باشوور و سوودەکانی بۆ ئابووری هەرێمی کوردستان:

گرنگترین وانە بەسوودەکانی ئەم ئەزموونە بۆ ئابووری هەرێمی کوردستان بریتین لە:

1- کۆریای باشوور بەردەوام ناکۆکی هەبوە و هەیەتی لە گەڵ وڵاتانی دراوسێ ی وەکو ژاپۆن و چین ئەمە لەلایەك و لە نێوان هەردوو کۆریا لە لایەکی ترەوە،هاوکات کۆریای باشوور لەلایەن وڵاتی ژاپۆن داگیرکرا بۆ ماوەی (35)ساڵ ،ئەمە جگە لە سەرهەڵدانی جەنگی ناوخۆیی نێوان هەردوو کۆریا کە ماوەی سێ ساڵی خایاند (1951-1953). جەنگە ناوخۆیی ودەرەکیاکانی ئەم وڵاتە لەناوچوونی زیاد لە(41 ٪) ی کارگە و دامەزراوەکانی نیشتە جێ بوون و شوێنە گشتیەکانی کۆریای باشووری لێکەوتەوە،بەلأم کۆریای باشوور توانی بنیاتنان و ئاوەدانکردنەوەی ژێرخانی ئابووریەکەی بگەیەنێتە ئاستێکی زۆر بەرز وە هاوکات بەهۆی بەهێز کردنی ئابووریەکەی توانی پارێزگاری تەواو بکات لە وڵاتەکەی و نەیەڵێت مەترسی وهەرەشەکانی وڵاتانی دراوسێ پەرەبسەنێت بۆ ناوخۆی وڵات. لەهەرێمی کوردستان پێویستە هەوڵی بەهێزکردنی پێگەی ئابووری بدەین بەمەبەستی بەهێزکردنی پێگەی رامیاریمان لە ناوخۆ ودەرەوەی عێراق،هاوکات دەتوانین پێشکەوین وە گەشەیەکی سەرنج راکێش بکەین وە مەترسی وڵاتانی دراوسێ و دوژمنەکانی ناوخۆی عیراق پوچەڵ بکەینەوە.

2- کشتوکاڵکردن بە بنچینەی سەرەکی ئابووری کۆریای باشوور دادەنرێت بەهۆی لەباری و گونجاوی ئاو و هەواوە کەیەوە کە لە (21٪) ی رووبەری کۆریای باشوور زەوی کشتوکاڵیە وە ئەم وڵاتە توانیوێتی لە زۆر بەرهەمی کشتوکاڵی پێداویستی خۆی دابین بکات وە بەشێکش هەناردەبکات . هەرێمی کوردستان جگە لەوەی خاوەنی یەکەمین ناوچەی کشتوکاڵیە لەجیهاندا

(چەرموو)،هەروەها کەش و هەوای کشتوکاڵیشی زۆر گونجاوترە لەکۆریای باشوور ،هاوکات لەم هەرێمە رووبەری گونجاو بۆ کشتوکاڵکردن زۆر زیاترە لە(21٪)،بۆیە لە ئێستادا دەتوانرێت لانی کەم پێداویستی ناوخۆ لەبەرهەمە کشتوکاڵیەکان دابین بکرێت گەر لەتوانادا نەبێت بەشێك لەوبەرهەمانە هەناردە بکرێت.

3- ولاّتی کۆریای باشوور بایەخیدا بەلادێکان لەڕووی ئاوەدانکردنەوە وەبەمەبەستی بەشداریکردنیان لەزیادکردنی داهاتی نەتەوەیی ئەوش لەرێگەی دابینکردنی پێداویستیەکانی پەرەپێدانی کەرتی کشتوکاڵ،ئەم هەنگاوانە بونە هۆی زیادکردنی گەشەی ئابووری لەولاّتی کۆریای باشوور ئەمە جگە لە راگرتنی هاوسەنگی دانیشتوان لە نێوان لادێکان و شارەکان وە رێگرتن لە کۆچی نائاسایی لادێ نشینەکان. هەرێمی کوردستان دەتوانێت سوود لەم ئەزموونە وەربگرێت چونکە لەئێستادا لادیکانمان تەنها لە (21٪)ی دانیشتوانی هەرێمی کوردستان لەخۆدەگرن ئەمەجگە لەوەی دیاردەی کۆچکردن بەردەوامە، بۆیە کەرتی کشتوکاڵی هەرێمی کوردستان لەئێستادا بێ توانایە لەدابینکردنی کەمترین ئاست لە پێداویستیە خۆراکیەکانی ناوخۆ، چارەسەری ئەم گرفتە خۆی دەبینێتەوە لە کەمکردنەوەی جیاوازی نێوان لادێکان و شارەکان.

4- سەرەڕای ئەوەی کەئەم ولاّتە(کۆریای باشوور) هەژارە لەرووی دەرامەتی سروشتی وکانزایی وە ،بەلاّم خاوەنی کۆمەڵگەیەکی ڕۆشنبیر و زانست خوازە کەسەرۆکایەتی ریفۆرم دەکەن، بۆیە کۆریای باشوور بە شێوەیەکی ناوازە و سەرنج راکێش پێشکەوت. هەرێمی کوردستان جگە لەوەی خاوەنی یەدەکێکی فراوانە لە دەرامەتی سروشتی وکانزایی،هاوکات زۆر دەوڵەمەندە لەرووی سەرمایەی مرۆیی،بۆیەدەکرێت کۆمەڵگەی ئێمە کەسانی زانست خواز و پسپۆر و خاوەن بروانامەی بەرز بکەن بە پێشەنگی ریفۆرم بۆئەوەی سوود لەو هەموو

دەرامەتە سروشتی ودارایيانە وەربگيرێت بەشێوەيەكی گونجاوتر.

5- كۆريای باشوور رێژەيەكی زۆر لەخەرجی حكومەت تەرخان دەكات بۆ وەبەرهێنان لەكەرتی پيشەسازی بەمەبەستی كەمكردنەوەی رێژەی بێكاری وەبەتايبەت لەرێگەی بايەخدان بەو پيشەسازيانەی كە كرێكاری زۆر و كارامەيی كەمی پێويستە. لە هەرێمی كوردستان لەبەرئەوەی خاوەنی رێژەيەكی زۆرە لەبێكاری،بۆيە پێويستە خەرجی تەرخانكراو زيادبكرێت بۆ بواری وەبەرهێنان بەگشتی و وەبەرهێنانی پيشەسازی بەتايبەت، ئەم كردارەش دەبێتە هۆی كەمكردنەوەی رێژەی بێكاری(ئاشكرا،روپۆشراو) كەدەرئەنجام دەبێتە هۆی ئەوەی گرفتێكی گەورە لەگرفتە ئابووريەكانی كۆمەڵگەكەمان بەرەو چارەسەر ببات.

6- وڵاتی كۆريای باشوور بەياسا رێگەيدا بە هەر وەبەرهێنێكی دەرەكی كە بيەوێت سەرمايەكانيان لە وە بە رهێنانی ناوخۆدا بخە نەگەر بەمە رجێك گونجاو بێت لەگەڵ پلانەكانی ناوخۆی وڵات،ئەمەش بوە هۆی گەشەكردنی زياتری ئابووری ئەم وڵاتە. لە هەرێمی كوردستان پێويستە لەرێگەی هەمواركردنەوەی ياسای وەبەرهێنان وەبەرهێنانی ناوخۆيی زيادبكرێت، بەڵام لەراستيدا زيادكردنی وەبەرهێنانی ناوخۆ كەم بايەخ دەبێت گەر ريزبەندی بۆنەكرێت وە نەبێتە هۆی بەديهێنانی ئامانجەكانی پلانی ستراتيجی هەرێمی كوردستان.

7- كۆريای باشوور جەختی كردە سەر لايەنی گەشەكردن ئەويش بەپێ پێويستی و ريزبەندی وەكو دەردەكەوێت لەسەرەتادا بايەخدرابە ستراتيجی شوێنگرەوەی هاوردەنی و ستراتيجی لەپێناو ناردەنی وەمەبەست لەدياريكردنی ستراتيجەكان بۆ بەرچاو روونی جێبەجێكردنی پلانی ستراتيجی ئەم وولاتە بوو. لە هەرێمی كوردستان لە ئێستادا خاوەنی هيچ جۆرە ستراتيجێكی روون وئاشكرانين وە جگە لەوەش تاكو ئێستا ئيمە لامان

روون نیە کە هەڵگری چ سیستمێکین سەرمایەداری یان هاوبەشی ،چونکە گەر سەرمایەدارین بۆ چی بەشەخۆراکی مانگانە دەدەین بە هاووڵاتیان وە ئەگەر هاوبەشین بۆچی لەزۆرێك لەبوارەکان کەرتی تایبەت باڵادەست و کاراترە لە کەرتی گشتی،بۆیە پێویستە لانی کەم سیستم و رامیاری وستراتیجێکی روونمان هەبێت بۆ هەر قۆناغێك لەقۆناغەکانی گەشەکردن کەدەمانەوێت چی بکەین؟ وەچۆن هەنگاوبنێین؟ وەبەرەوکوێ هەنگاو بنێین؟.

8- کۆریای باشوور توانی گەشەیەکی بەرچاو بکات لەسەرجەم ناوچەکانی وڵات لەرێگەی دووبارە چاوخشانەوە بەکرێ کرێکار و ژینگەی کارکردن و کاژێری کارکردن بەپێ ی پێوەرە نێودەوڵەتیەکان وە دەرکردنی یاسایەکی نوێی کارکردن وە پێدانی رۆڵی زیاتر بە سەندیکای کرێکاران. لە هەرێمی کوردستان سەرەرای کەمی ژمارەی دانیشتوان و کەمی دەستی کار کە تەنها لە (11٪)ی دانیشتوان و دەستی کاری کۆریای باشوورمان هەیە، بەڵام لەوڵاتی کۆریای باشوور زیاتر پێویستمان بە دووبارە چاوخشانەوە هەیە بەیاسا ورێساکانی تایبەت بەکرێکار و کاراکردنی رۆڵی سەندێکای کرێکاران،چونکە هەموارکردنەوەی یاسای کارکردن دەرفەتی پاراستنی مافی کرێکار زیاتر دەکات ئەمەجگە لەزیادکردنی رۆحی داهێنان لەناوکرێکاران وە دواتر گەشە و پەرەپێدانی ئابووری دێتەکایەوە.

9- کۆریای باشوور توانی ڕامیاریەکانی(نەختینەیی، دارایی،بازرگانی) پێکەوە بگونجینێ و ئاراستەیان بکات بەو شێوەیەی کەقۆناغەکانی گەشەی ئابووری وڵات پێویستیەتی. لە هەرێمی کوردستان لە ئێستادا ئەم یەك ئاراستەییە لە رامیاریە ئابووریەکان پیادە ناکرێت،بۆیەپێویستە دووبارە چاوبخشێنینەوە بەم بارودۆخە وە رامیاریە ئابووریەکان بەشێوەیەك ئاراستە بکەین کە سەقامگیری ئابووری و کۆمەلایەتی بێنێتەدی کەبە بناغەی گەشەی ئابووری وڵاتان دادەنرێن.

11- کۆریای باشوور دەستی کرد بەدامەزراندنی چەند پەیمانگایەکی تایبەت بە گەڕان و پشکنینی نەوت، چونکە هەبوونی نەوت بەرێژەی پێویست زامنی گەشەی بەردەوامی پیشەسازیەکانی ئەم ولاتە دەکات. بێگومان ئەگەر کۆریای باشوور بایەخ بدات بە گەڕان و پشکنینی نەوت لەرێگەی دامەزراندنی پەیمانگاوە ،ئەوا پێویستە لە هەرێمی کوردستان چەندین کۆلیج و زانکۆمان هەبێت بۆ ئەومەبەستە چونکە یەدەك و قەبارەی نەوتی کۆریای باشوور بەبەراود لەگەل یەدەك وقەبارەی نەوتی ئێمە وە کو ئەوە وایەکۆریای باشوور خاوەنی هیچ یەدەکێکی نەوت نەبێت ئەمە جگە لەوەی لەئیستادا ئێمە دەرهێنانی نەوت و هەناردەکردنی نەوت بۆتە بناغەی ئابووریەکەمان.

11- بوونی متمانە و دڵسۆزیی لە ناوەند و ئاستەکانی کۆمەڵگەی کۆری (تاك و کۆمەڵ و حکومەت) بەرامبەر بە یەکتریی و بەرامبەر بەو ئامانجانەی کە بۆ گەشە کردن دانراوە. بێگومان لە هەرێمی کوردستان ئەو متمانە ودڵسۆزیە لاوازبووە لەهەمووئاستەکان وە گەربمانەوێت گەشەبکەین وە پەرە بەئابووریەکەمان بدەین پێویستە هەوڵ بدەین بۆ دیاریکردنی هۆکارەکانی ئەو لاوازبوونی متمانە و دڵسۆزییە وە پێشنیاری گونجاو بخەینە روو بۆ ئەو مەبەستە.

سەرجەمی ئەم بنەمایانەی کەئاماژەیان پێکرا دەکرێت بکرێتە خاڵی هاوبەشی نێوان گەشە و سەرکەوتنی ئابووری کۆریای باشوور و ئابووری هەرێمی کوردستان.

پووختە

ئەزموونی کۆریای باشوور ئەوە دەسەلمێنێت کە دەتوانرێت بنەماکانی سیستمی ئابووری بازار وبنەماکانی پلاندانان پێکەوە گرێ بدرێت. وەرۆڵی هەریەك لە حکومەت وکەرتی تایبەت دیاری بکرێت بەپێی پێویستی ئابووری ولاًت. ئەم ولاًتە(کۆریای باشوور) توانی ئابووریەکەیان بگوازنەوە لە ئابووریەکی بەکاربەرەکی بۆ ئابووریەکی پیشەسازی وبەرهەم هێنەکی ئەویش لەرێگەی دروست کردن و بنیات نانی هێڵێکی پیشەسازی تەواو کەر و بەدیهێنانی پێشکەوتنی بەرچاو لەرِێگەی کۆمەك ویارمەتی حکومەتەوە.

ئەوەی یارمەتی گەشەی خێرای ئەم ولاًتەی دا بەشداریکردنی حکومەت و سوود وەرگرتنە لەتوانا مرۆیەکان و ئاراستەکردنی بەرەو بواری پێویست و رەخساندنی ژینگەی گونجاو بۆ وەبەرهێنانی ناوخۆیی. ئەم ولاًتە (کۆریای باشوور) دوای جەنگی ناوخۆ ولاًتێکی کشتوکاڵی بوو لەژێر دەستی ئەمریکا و هیچ هیوایەکی ئەو تۆی نەبوو بۆ رزگاربوون لەدواکەوتووی بەلاًم ساڵی (1977) توانی بەپشت بەستن بەخۆ زۆرێك لەپێداویستی ناوخۆی دابین بکات، وە لەدواتر ساڵی(1994) توانی ووزەی ئەتۆمی بەرهەمی بهێنێت.وە بەپێ ی ئامارەکانی ساڵی(2118) ی تایبەت بەگەشە (کۆریای باشوور) پلەی بیست وهەشتەمینی جیهانی هەیە لە رووی گەشەکردنەوە. هاوکات پێشبینی ئەوە دەکرێت کەلە ئایندەیەکی نزیکدا کۆریای باشوور ببێت بە یەکێك لە ولاًتە پیشەسازیە گەورەکانی جیهان.

دەکرێت سوود لەم ئەزموونە وەربگیرێت لەولاًتانی دواکەوتوو لەرِێگەی هاوردنی تەکنەلۆجیا و بەکارهێنانی کۆمەکی دەرەکی و سەرمایە گوزاری بیانی بۆ گەشەکردن، بەلاًم پێویستە بەرێوەبەرێکی باش هەبێت بۆ بەرێوەبردنی ئابووری ولاًت چونکە ئەگەر بەووریاییە وە مامەڵە لەگەڵ پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکان نەکرێت لەوانەیە دەرئەنجامی نێگەتیفی لێ پەیدابێت . لەلایەکی ترەوە . ولاًتانی دواکەوتوو دەکرێت سوود لەم ئەزموونە ببینن ئەویش بەدانانی پلانیکی گشتگیرو دراسە بۆ کراو بۆ سەرکەوتنی

پرۆسەی گەشەکردن سەرەرای ئەوەی هەندێك ولاَتی دواکەوتوو پیٰ یان وایە باشترین ڕێگە بۆ زیادکردن وراکێشانی سەرمایە گوزاری بیانی بریتیە لە کەمکردنەوەی رۆڵی حکومەت لەپلاندانانی ئابووری ولاَت ، بەلاَم ئەزموونی کۆریای باشوور پێچەوانەی ئەوە دەسەلمێنێت وە رۆڵی حکومەت وپلاندانان بە دیاردەخات لە پەرەپێدانی ئابووری بەتایبەت لە وپرۆژە و پیشەسازیە قورس وناوەندانەی کە پێویستی بە سەرمایەی زۆرە وە کەرتی تایبەت خاوەنی ئەو سەرمایەیە نیە.

باسی چوارەم
گەشەی ئابووری ولأتی مالیزیا

مالیزیا
کارتی ناساندن

ناوی فەرمی ولأت	مالیزیا
پایتەخت	کوالالامپور
ڕووبەر	3298751 کم²
ڕووبەری کشتوکاڵ	٪21
ژمارەی دانیشتوان	28 ملیۆن بەپێی ئاماری ساڵی 2111
ڕێژەی گەشەی ساڵانەی دانیشتوان	٪ 1886
ڕێژەی دانیشتوانی مالیزیا لەکۆی دانیشتوانی جیهان	٪1839
زمانی فەرمی قسە کردن	مالیزی – ئنگلیزی
جۆری دراو	رینگت
سیستمی حوکمڕانی	پاشایەتی
سەرۆکی دەوڵەت	داتو سری – نجیب عبدالرزاق
ئاین	(٪65)موسوڵمان و(٪35) مەسیحی و بوزی و هندی
ڕێژەی بەشداری کەرتی کشتوکاڵ لەداهاتی نەتەوەیی	٪1881 بەپێی ئاماری ساڵی 2111
ڕێژەی بەشداری کەرتی پیشەسازی لەداهاتی نەتەوەیی	٪2663 بەپێی ئاماری ساڵی 2111
ڕێژەی بەشداری کەرتی خزمەتگوزاری لەداهاتی نەتەوەیی	٪5586 بەپێی ئاماری ساڵی 2111

یەکەم: پێشەکیەك دەربارەی ولأتی مالیزیا:

ولأتی مالیزیا دەکەوێتە باشووری ڕۆژهەلأتی کیشوەری ئاسیاوە،ئەم ولأتە دابەش دەبێت بۆ دووبەش مالیزیای ڕۆژهەلأت و مالیزیای ڕۆژئاوا کە درێژی نێوان هەردووکیان (411) میل دەبێت .ئەم وولأتە لەچواردە ویلایەت پێك هاتووە کە پایتەختەکەی(کوالالامبور)ە، تاکو ساڵی(1963) مالیزیا بە (ملایو)ناسرابوو. ڕووبەری مالیزیا نزیکەی (3298751 کم²) وە سیستمی حوکمەکەی پاشایەتی یە.

ژمارەی دانیشتوانەکەی بەپێی ئاماری ساڵی(2111) نزیکەی (28)ملیۆن کەسە ،لە(37٪) دانیشتوانەکەی تەمەنیان کەمترە لە (15)ساڵ وەئافرەتان نزیکەی لە(٪51) ی هێزی کار پێك دەهێنن. شێوازی دابەشبوونی دانیشتوانەی مالیزیا تارادەیەك شێواوە وپەیوەست نیە بەیەکەوە چونکە لە (75٪) ی دانیشتوانی ئەم وڵاتە لە زەویە نزمەکان نیشتەجێ ن.

لەرووی پێکهاتەی دانیشتوانەوە ئەم وڵاتە دابەش بووە بەسەر کۆمەڵە نەتەوەیەك لە بەناوبانگترینیان (ملایۆ)یە کەلە(65٪)دانیشتوانی مالیزیا پێکدەهێنن وەکۆنترۆڵی سیستمی حوکمرانیان کردوە وە هەمووشیان موسڵمانن، ئەمە سەرەرای هەبوونی ژمارەیەکی زۆر لەچینیەکان لەو وڵاتە کە رێژەکەی لە(26 ٪)کە لەسەدەی نۆزدە و سەرەتاکانی سەدەی بیستەم بەهۆی کۆچەوە هاتوون بۆ مالیزیا، سەرەرای ئەوەی چینیەکان لە وڵاتی مالیزیا بەکەمینە ئەژمار دەکرێن، بەڵام لە(75٪) مالیزیەکان لەرەچەڵەکدا دەگەرێنەوە سەر چینیەکان وە چینیەکان قورساییەکی ئابووری زۆریان هەیە لەمالیزیا بەهۆی ئەوەی زۆربەی بازرگانی و دارایی و سەرمایە لە دەستی ئەوانە.وەلە (78 ٪) دانیشتوانی مالیزیا هندیین، وەدانیشتوانی عەرەبیشیان هەیە بەرێژەی (18٪). لە(85 ٪) ی مالیزیەکان بەزمانی ئنگلیزی قسە دەکەن چونکە بەزمانی فەرمی دەزانن سەرەرای هەبوونی جیاوازی لەگوفتارو ئاخاوتنیان ،لەکاتێکدا نزیکەی لە(61٪)خوێندن و نوسینەکانیان بەزمانی ئنگلیزیە شان بەشانی ئەو زمانە زمانی تر بەکاردەهێنن وەکو (ملادی ، چینی،تامیلی).

زەوی کشتوکاڵی لە (21٪) رووبەری وڵات پێك دێنێت وە لەگرنگترین بەرهەمە کشتوکاڵیەکانی ئەم وڵاتە (گەنم و جۆ ، برنج، چەوەندەری شەکر ،بیبەر ، میوەجات). لەرووی سامانی ئاژەڵ(مەڕ،بزن،گامێش،بەراز) بەخێودەکەن وە بەپیشەی سەرەکی دانیشتوانی (ملایۆ) دادەنرێت.

لەرووی هێزی کارەوە بەرزترین رێژەی دەستی کار لە(28٪) لەکەرتی بازرگانی و گەشت و گوزار کاردەکەن وە کەرتی پیشەسازی بەرێژەی

لە(27٪)،وە لە کەرتی کشتوکاڵ وراوە ماسی بە ڕێژەی لە (16٪) وە ڕێژەی لە(29٪) کەی تری دەستی کاری ئەم وڵاتە (مالیزیا) لەکەرتی حکومی و خزمەت گوزاری و بیناسازی کاردەکەن . مالیزیا لە بەرهەم هێنانی ووزەی کارەبا پشت بە سەرچاوەی نەوت و ئاو دەبەستێت وەرێژەی بەشداری نەوت لە(91٪) و ئاو لە(11٪)یە لەبەرهەم هێنانی کارەبا،هاوکات مالیزیا بەرێژەی (75کیلۆوات/ساعە)کارەبا دەنێرێتە دەرەوە. مالیزیا لەرووی سەرچاوەکانی ووزەوە دەوڵمەندە بەتایبەت نەوت کە لە (7184٪)ی سەرچاوەی ووزەکانی پێکدەهێنێ وە یەدەکی نەوتی مالیزیا ساڵی(2112) نزیکەی (3ملیار)بەرمیل بووە ئەمە جگە لەبەرهەم هێنانی پەترۆڵ رۆژانە نزیکەی (729211بەرمیل) بەرهەم دێنێ ، هاوکات ڕێژەی بەرهەم هێنانی غازی سروشتی ئەم وڵاتە دەگاتە (22841ملیار سم مكعب) .

مالیزیا بە یەکێك لە وولاتە بچوکەکانی کیشوەری ئاسیا دادەنرێت وە ئەم وڵاتە لەسەدەی شانزەوە داگیرکارەکان هەوڵی داگیرکردنی دەدەن بەهۆی گرنگی شوێنی هەڵکەوتەی جوگرافیەکەی ،بۆیە لەساڵی (1511)پرتوگالەکان داگیریان کردووە وەپاشان هۆڵەندەکان لە ساڵی(1641) وەدواتر ساڵی (1874) لەلایەن ئنگلیزەکانەوە داگیر کرا . سەرەڕای جیاوازی ڕای مێژوو نوسەکان، بەلأم ڕای باو ئەوەیە کە ئەم وڵاتە لەسەدەی دوانزەوە بوە بە موسڵمان .

ووڵاتی مالیزیا دوای(411) ساڵ لە داگیرکردن ساڵی (1957)سەربەخۆیی بەدەست هێنا وە لە ئێستادا گەیشتۆتە ئاستێك کە جیهان دەتوانێت لێوەی فێربێت چۆن کۆمەڵگە بنیات دەنرێت. ئەم وڵاتە دوای ئەوەی بەیەکێك لە وڵاتە هەژارەکان دادەنرا ، بەلأم ئەمڕۆ داهاتی مالیزیا نزیکەی (8جار زیاترە) بەبەراود لەگەڵ داهاتی وڵاتانی تری وەکو غانا وە داهاتی تاکەکەس گەشە دەکات شان بەشانی وڵاتانی تری وەکو ژاپۆن و چین و کۆریای باشوور.

دوای وەرگرتنی سەربەخۆیی ئەم وڵاتە پشتی بە دووشمەکی سەرەکی بەست لە ئابووریەکەی ئەوانش(مطاط والقصدير) ،لەساڵی (1961) وڵاتی مالیزیا لە گەشەکردن وپێشکەوتندا لەپێشەوەی وڵاتانی دواکەوتوو بوو وەحکومەت فراوانیەکی تەواوی کرد لەبواری وەبەرهێنانی فێرکردن وخوێندن*.
ئەم بایەخدانە بەبواری فێرکردن وخوێندن راستەوخۆ کاری کردە سەربەرزکردنەوەی تواناو لێهاتوی کرێکاران و بەرزکردنەوەی بەرهەمداری کرێکار وەلەکۆتاشدا بوە هۆی کەمکردنەوەی هەژاری وە رادەی هەژاری لەم وڵاتە زۆرکەمتربوو بەبەراود لەگەڵ ئەو وڵاتانەی کە هاوتای ئەوبوون لەئاستی گەشەکردن.
وڵاتی مالیزیا سەرەرای هەبوونی پێشینەی دەمارگیری وجیاوازی ئاینی لەلایەك وە بەرزی گەشەی دانیشتوانەکەی لەلایەکی تر توانی سەرکەوتن بەدەست بهێنێ، لەراستیدا کۆمەلە هۆکارێك لەپشت ئەو گەشەکردنانەوەبوو لەگرنکترینی هۆکارەکان سەقامگیری رامیاری وئابووری و بنیاتنانی ژێرخانێکی ئابووری وکۆمەلایەتی پتەو.
لەنێوان ساڵانی(1965-1984) مالیزیا بە یەکێك لەوڵاتە سەرکەوتوەکان دادەنرێت کە سوودی زۆری وەرگرت لەتواناو شارەزای نێودەوڵەتی وە گەشەی ساڵانەکەی گەیشتە لە (8٪)وە داهاتی تاکەکەس لەساڵی (1984)گەیشتە (2111) دۆلار.دواتر لە ماوەی نێوان ساڵانی(1985-1996) گەشەی ساڵانەی ئەم وولاتە نزیکەی لە(6٪)بوو.
ئەم وولاتە بەپلەی یەکەم پشتی بە پیشەسازی بەستووە وە زۆرینەی وەبەرهێنانی بیانی لەم وڵاتە وەبەرهێنانی ئەمەریکی و ژاپۆنیە کەرۆڵی گرنگیان بینی لە زیادکردنی ناردەنیەکانی ئەم وڵات لە شمەکی ئەلکترۆنی و کارەبایی و جل و بەرگی ئامادەکراو و هەندێك شمەکی تر کە بونەتە هۆی

---

*لەکاتی ئێستادا لە(111٪)منالانی مالیزیا پەیوەندی دەکەن بەقۆناغەکانی خوێندنی بنەرەتی وە لە(51٪)شیان دواترپەیوەندی دەکەن بەقۆناغەکانی خوێندنی ناوەندی و زانکۆ و خوێندنی بالا.

بەرزکردنەوەی پشکی کەرتی پیشەسازی لەداهاتی نەتەوەیی بۆ لە(34٪) لەساڵی (1996)لەکاتێکدا لەساڵی (1971) ئەم ڕێژەیە تەنها لە(13.4٪) بوو.

هاوکات مالیزیا یەکێکە لە پێشکەوتووترین وڵاتانی تازە پێگەیشتووە لەرووی هێڵەکانی گەیاندنەوە ئەویش بەهۆی بەکارهێنانی تەکنەلۆجیای پێشکەوتوو وە بەکارهێنانی هۆیەکانی گواستنەوەی لاستیکی و مانگە دەستکردەکان وە کەرتی تەکنەلۆجیای زانیاری ڕۆڵێکی گەورەو گرنگی هەیە لە داهاتی گشتی ناوخۆی کەداهاتەکەی نزیکەی (413)ملیۆن دۆلار بووە ساڵی (2112)وە ڕێژەی گەشە لەم کەرتە لەنێوان ساڵانی(2112-2117)نزیکەی لە (19٪)بووە.

هەروەها دار وتەختە لە گرنگترین ناردەنیەکانی ئەم وڵاتە (مالیزیا)یە کە لە ساڵی (2113) داهاتی مالیزیا لەناردەنی دار وتەختە گەیشتە (15)ملیۆن دۆلار. ئەوەی جێگای باسە وڵاتی مالیزیا پشکێکی زۆری هەیە لەبازاڕی دارایی ئیسلامی کەقەبارەکەی (311) ملیار دۆلارە.

دووەم: قۆناغەکانی گەشەکردنی ئابووری مالیزیا:

قۆناغەکانی گەشەکردنی پیشەسازی لەمالیزیا تارادەیەك جیاوازبوو لە قۆناغەکانی گەشەکردنی وڵاتانی تر، چونکە ئەم وڵاتە (مالیزیا) بەپلەی یەکەم بۆ گەشەکردنی ئابووریەکەی پشتی بەستراتیجەکانی گەشەی پیشەسازی بەستووە،لەگرنگترین قۆناغەکانی گەشەکردنی پیشەسازی مالیزیا ئەمانەن:

قۆناغی یەکەم:قۆناغی پیشەسازی شوێنگرەوەی هاوردەنی:

ئەم قۆناغە دەستی پێکرد لەشەستەکانی سەدەی پێشوو وە لەم قۆناغەدا وڵاتی مالیزیا پشتی بەست بەپیشەسازی بچوك وسەرەتایەکان بۆ دروست

کردن و شوێنگرتنەوەی ئەو شتومەکانەی کە پێشتر لە دەرەوەی وڵات هاوردە دەکران وەکو توتن و ماددەی خۆراك و مادەی بیناسازی و مادەی پلاستیکی.

<u>قۆناغی دووەم:قۆناغی پیشەسازی لەپێناو ناردەنی:</u>

ئەم قۆناغە دەستی پێکرد لەهەفتاکانەوە بەتایبەت ساڵی(1971) کە یاسای ناوچەی بازرگانی ئازاد دەرکرا بەمەبەستی بەخشین و کارئاسانیکردن بۆ پیشەسازیەکانی تایبەت بە ناردەنی وەهەوڵی ڕاکێشانی وەبەرهێنانی بیانی و ڕێ پێدان بە کۆمپانیا فرە ڕەگەزەکان بەتایبەت ئەوانەی کە شمەك بەرهەم دەهێنن بەمەبەستی ناردنە دەرەوە . لەم قۆناغەدا ستراتیجی حکومەت گۆڕا لەوەی تەنهاپشت بە رامیاری شوێنگرتنەوەی هاوردەنی ببەستێت،بەڵکو هاوکات بایەخێکی زۆری دا بە رامیاری شوێنگرتنەوەی ناردەنی بەتایبەت پیشەسازی ئەلکترۆنی کەدەستی کاری زۆری تێدا بەکاردەهێنرێت .

<u>قۆناغی سێیەم:قۆناغی پیشەسازی قورس:</u>

ئەم قۆناغە دەستی پێکرد لەهەشتاکانەوە لەم قۆناغەدا وڵاتی مالیزیا پشتی بەست بە پیشەسازی قورس و ئەو پیشەسازیانەی کە موارد و دەرامەتە ناوخۆیەکان بەکاردێنن وەکو پیشەسازی (چیمەنتۆ ، ئاسن و پۆلا)، هاوکات بایەخ درا بە پیشەسازی ئەلکترۆنی و رستن کە لە(41٪) ی دەستی کاری ناوخۆی لەخۆ دەگرت وە ساڵی(1986) یاسای ڕاکێشانی وەبەرهێنانی بیانی دەرکرا بەمەبەستی چالاك کردنی پیشەسازیە قورسەکان.

<u>قۆناغی چوارەم: قۆناغی هاندانی پیشەسازی ئاست بەرز لە تەکنیکدا:</u>

ئەم قۆناغە دەستی پێکرد لە نەوەدەکانەوە کە حکومەت هانی ئەو پیشەسازیانەی دا کە تەکنیکی بەرز و سەرمایەی زۆر ودەستی کاری کارامە دەویست بەمەبەستی زیادکردنی هێزی کێ بەرکێ ی بەرهەمی مالیزی لە بازاڕەکانی ناوخۆ و دەرەوەی وڵات.

مالیزیا بەیەکێك لەو ولأتانە دادەنرێت کە توانیان لەماوەی نێوان سالأنی (1971-1991) ئابووریەکەیان بگۆڕن لە وەی کەتەنها پشت ببەستێت بەماددەی خاو و مادەی سەرەتایی بۆ ئابووریەك کە پشت ببەستێت بە کۆمەڵێکی زۆر جۆراوجۆر لە کەرتە بەرهەم هێنەکان ، ئەم گۆڕان و گەشەکردنە بەهۆی زیادبوونی ناردەنیەکانی ئەم ولأتە بوو بە تایبەت لەبواری ئەلکترۆنیات.

مالیزیا کۆمەڵیك ڕێکەوتنی دوولایەنە و هەمەلایەنەی هەیە لە بواری ئابووری و بازرگانی لەوانە مالیزیا لەساڵی (1992) بوو بەئەندام لە ڕێکەوتنی ناوچەی بازرگانی ئازادی ئاسیا وە ئەم ڕێکەوتنە جەختی لەسەر کەمکردنەوەی ڕەسمی گومرگی دەکرد لەسەربازرگانی کردنی وولأتە ئەندامەکان بە ڕێژەی لە(5٪). پاشان ساڵی (1994) مالیزیا بوو بە ئەندام لە ڕێکخراوی هاریکاری ئابووری لەنێوان ولأتانی ئاسیادا.دوا ترمالیزیا ساڵی (1996) بەشداریکرد لە ڕێکەوتنی ولأتانی کیشوەری ئاسیا و یەکێتی ئەوروپا کە ئامانجی ئەو ڕێکەوتنانە پێشکەشکردنی هاوکاری رامیاری و ئابووری و کۆمەلأیەتی نێوان ولأتە ئەندامەکان بوو. جگە لەو ڕێکخراوانە مالیزیا یەکێکە لە ئەندامەکۆنەکانی ڕێکخراوی بازرگانی جیهانی وە ئەم ڕێکخراوە مەرجی هەشت ساڵی دانا بۆ ولأتی مالیزیا بۆ ئەوەی واز بهێنێت لە یارمەتی دانی کەرتی پیشەسازی بۆ ئەوەی ئەو کەرتە پشت بەخۆی ببەستێت، بەلأم ئەم ولأتە (مالیزیا) توانی بەکەمتر لەو ماوەیە ئەوکارە ئەنجام بدات.

ولأتی مالیزیا لە بواری کشتوکاڵ پێشکەوتنی زۆری بە خۆوە بینی وە توانی لە(65- 71٪)پێویستیەکانی خۆی بەخۆی لەمیوە و سەوزەو برنج دابین بکات .سەرەرای ئەوەی ساڵی (1997)کەرتی کشتوکاڵ بە(14٪)بەشداری لە ناردەنی دەکرد ،بەلأم ئەم رێژەیە ساڵی (2111) کەم بۆیەوە بۆ لە(7٪) ئەوش بەهۆی ئەو گۆرانەی کەروویدا لە ئابووری مالیزیا وە هەنگاونان بەرە و بایەخدان بە کەرتی پیشەسازی لەپێشخستنی ئابووری ولأت و زیادکردنی رێژەی ناردەنیە پیشەسازیەکان .

کورتەی باسەکە ئەوەیە لەماوەی نێوان سالآنی (1981-2111) لە مالیزیا فراوانیەکی زۆر ڕوویدا لە بواری وەبەرهێنانی پیشەسازی وە بوونە خاوەنی زیاتر لە(15هەزار) پڕۆژەی پیشەسازی لەوماوەیەدا کەبە ڕێژەی لە(54٪) ی پڕۆژەی بیانی و لە(46٪) ی پڕۆژەی ناوخۆیی وە ئەم فراوانبوونە بوەهۆی خوڵقاندنی هەلی کارکردنی زۆر وزیادکردنی لێهاتووی کرێکاران و ڕەخساندنی هەلی ناردنە بازاڕی زیاتر.

سەرەرای ئەوانەی کەباسکران ئەم وڵاتە قەبارەو بەهای ناردەنیەکانی ئەوەندە هەیە کەنەهێڵێت تەرازووی بازرگانی و تەرازووی پارەدانی تووشی لاسەنگیەکی زۆر و مەترسیدار ببێت. لە گرنگترین ئەو ماددانەی کە ئەم وڵاتە لە دەرەوە هاوردەی دەکات ماددەی ئەلەمنیۆم و لۆکەیە . لەم قۆناغەدا دەتوانرێت ماوەی نێوان سالآنی (2111-2114) ئاماژە بکرێت بە باشترین ماوە بۆ بازرگانیەکانی وڵاتی مالیزیا بەرامبەر وڵاتانی جیهان.

گرنگترین ئەو وڵاتانەی کە مالیزیا مامەڵەی بازرگانی (ناردەنی وهاوردەنی) لەگەڵ دەکات بریتین لە (ئەمریکا، سەنگاپورە، تایلەند، تایوان، ژاپۆن ، چین، کۆریای باشوور، میسر) .

خشتەی ژمارە (1)

ئەم خشتەیەی خوارەوە وەکو نمونەیەك ڕێژەی بازرگانیکردنی(ناردەنی و هاوردەنی) مالیزیا لەگەل وڵاتانی جیهان بۆ سالێك لەساڵەکان دەخاتەروو:

ژمارە	ناوی وڵات	بەهای هاوردەنی (ملیۆن دولار)	بەهای ناردەنی (ملیۆن دولار)	تەرازووی بازرگانی	بارودۆخی بازرگانی
1	ئەمریکا	21	1585	−585	کورت هێنان
2	سەنگاپورە	1784	1589	−185	کورت هێنان
3	ژاپۆن	1189	1689	+6	سەرەرێژی
4	چین	685	783	+188	سەرەرێژی
5	تایلەند	4	–	−4	کورت هێنان
6	کۆریای باشوور	–	5	+5	سەرەرێژی
7	تایوان	–	487	+487	سەرەرێژی

ساڵ	بەهای ناردەنی میسر بۆ مالیزیا (ملیون دولار)	بەهای هاوردەنی میسر لەمالیزیا (ملیون دولار)	تەرازووی بازرگانی میسر بەرامبەر مالیزیا	بارودۆخی بازرگانی
2111	14821	145871	-131851	کورت هێنان
2111	9836	113811	-113864	کورت هێنان
2112	11811	131831	-121821	کورت هێنان
2113	13894	74839	-61845	کورت هێنان
2114	11891	58897	-47817	کورت هێنان
ناوەند	6891	122831	-115841	کورت هێنان

لەخشــتەی ژمــارە (1) بەدیاردەکــەوێت کــە تــەرازووی بازرگــانی مالیزیــا ســەرەڕێژی زۆری هەیــە بەرامبــەر وڵاتــانی (ژاپــۆن ، چــین، کۆریــای باشــوور، تــایوان) ، بــەڵام لەهــەمان کاتــدا کورتهێنــانی هەیــە بەرامبــەر وڵاتــانی (ئــەمریکا، ســەنگاپورە، تایلەنــد) ،ئەمــەش بــەهۆی ئــەو کــەلێن و جیاوازیــە کــە لــەنێوان ناردەنی و هاوردەنی وڵاتی مالیزیا هەیە.

خشتەی ژمارە (2)

ئەم خشتەیەی خوارەوە وەکو نمونەیەك رێژەی بازرگانیکردنی(ناردەنی و هـاوردەنی) وبـارودۆخ و قـەبارەی سـەرەڕێژی و کـورت هێنـانی مالیزیـا لەگـەل وڵاتی میسر بۆسالآنی (2111-2114) دەخاتەروو:

لەخشــتەی ژمــارە (2) بەدیاردەکــەوێت کــە تــەرازووی بازرگــانی مالیزیــا بەرامبــەر وڵاتــی میســر ســەرەڕێژی زۆری هەیــە لەســەرجەم ســاڵەکان،هاوکات تەرازووی بازرگانی وڵاتی میسر کورتهێنانی زۆری تێدایە،ئەمەش بەهۆی ئەو

کەلێن و جیاوازیە زۆرەی کەهەیە لەنێوان ناردەنی و هاوردەنی ئەم دوو وڵاتە کە ڕێژەی ناردەنی مالیزیا بۆ میسر زۆر زیاترە لەڕێژەی ناردەنی میسر بۆ مالیزیا. ئەوەش دەگەڕێتەوە بۆ پێویستی زۆری بازاڕەکانی میسر بەشمەکی مالیزی بەهۆی گونجاوی جۆری کاڵا و شمەکی مالیزی لەگەڵ ڕەفتار و ئارەزوی هاووڵاتیانی میسری ،ئەمە جگە لە بەکارهێنانی تەکنیکی پێشکەوتوو لەبەرهەم هێنانی شمەکی مالیزی و هەبوونی گۆڕانکاری بەردەوام لە بەرهەمهێنانی شمەکەکان بەپێی پێداویستی خەڵك ، هەروەها هەرزانی نرخی کاڵا وشمەکی مالیزی بە بەراود لەگەڵ کاڵا وشمەکی هەندێك لە وڵاتانی تری وەك ژاپۆن هۆکاری زیادبوونی خواستی جیهانە لەسەر شمەکی مالیزی و زیادبونی ناردەنی مالیزیا بۆ وڵاتانی جیهان .

هاوکات بۆ تەواوکردنی قۆناغەکانی گەشەکردن وڵاتی مالیزیا،وڵاتی مالیزیا ڕەسمی گومرگی کەمتر دەخاتە سەر شمەکی ئەو وڵاتانەی کەڕێکەوتنی هەیە لەگەڵیاندا،لە دانانی ڕەسمی گومرگ لەم وڵاتە (مالیزیا) پشت بە ڕەسمی بەها(التعریفة القیمیة)[*] دەبەستێت کە یەکێکە لەجۆرەکانی ڕەسمی گومرگی چونکە گونجاوترە و شەفافیەتی زیاترە لەجۆرەکانی تری رەسمی گومرکی وە نزیکەی زیاتر لە(99٪)ڕەسمی گومرگیەکانی مالیزیا بەم شێوەیە وەردەگیرێت ، مالیزیا ڕەسمی گومرگی لابردوە لەسەر هەندێك جۆر لە خۆراك و مادەی خاو کە پێویستن بۆ کەرتەکانی پیشەسازی سووك و قورس، هاوکات ڕەسمی گومرگی زۆر دادەنێت لەسەر هەندێك شمەکی تری وەکو (ئوتۆمبێل ،توتن و بەرهەمەکانی،خواردنەوە بێ هۆشکەرەکان، ماددەی بیناسازی)،چونکە

[*] ڕەسمی گومرك سێ جۆری سەرەکی هەیە کە بریتین لە رەسمێك کەوەردەگیرێت بە پێی قەبارەی ئەو شمەکەی هاوردە دەکرێت (**التعریفة الکمیة**) وەجۆرێکی تر لە رەسمی گومرك بەپێی جۆری شمەکە وەردەگیرێت (**التعریفة النوعیة**)، جۆری سێیەم لەرەسمی گومرك وەردەگیرێت بەپێی بەهای شمەکەکە (**التعریفة القیمیة**). هەر وڵاتێك جۆریك یاخۆد زیاد لە جۆریك لەم رەسمی گومرکانە وەردەگیرێت لەکاتی هاتنەژوورەوەی شمەکی بیانی بۆ ناوخۆی وڵات.

نایەوێت کالاّ و شمەکێك هاوردە بکات کە کێبەرکێی کالاّ و شمەکی ناوخۆیی مالیزیا بکات.

بڕیاری هەڵوەشاندنەوەی دراوی چینی وەپاشان دراوی مالیزی کاریگەری ڕاستەوخۆی هەبوو لەسەر ئابووری وڵاتانی ئاسیا بەگشتی و وڵاتانی ژاپۆن و کۆریای باشوور بە تایبەت** .

ئەم وڵاتە(مالیزیا) توانی ڕادەی گەشەکەی بەردەوام زیادبکات و زاڵبێت بەسەر کێشە ناوخۆیی و دەرەکیەکان ئەویش بە هەڵوەشاندنەوەی پەیوەندی نرخی دراوی ناوخۆی مالیزی (رینگت) بەرامبەر دۆلار وەپەیوەست کردنی بە کۆمەڵە دراوێکەوە (سلة من العملات) وە توانی دەست هەڵبگرێت لە دیاریکردن و جێگیرکردنی نرخی دراو لە بازار وە تەنها لە کاتی پێویستدا حکومەت دەست وەربدات لە نرخی ئالوێری دراو. لەهەمان کاتدا حکومەت هەوڵی دا کەمتر پشت ببەستێت بە قەرزی ماوە کورتی بیانی بەڵکو واباشترە زیاتر بە دوای قەرزی ماوە درێژدا بگەڕێت کە دەتوانێت لە کاتی خۆیدا قەرزو سوەکەی بداتەوە وە سوودی زیاتری لێوەربگرێت وە حکومەت هەوڵی دا وازبهێنێت لەو پڕۆژانەی کە خەرجیان زۆرە و سوودیان کەمە یاخود لێهاتویان لە ئاستێکی نزمدایە لە ڕێگەی پڕۆسەی بەتایبەت کردنەوە. هەروەها حکومەت هەوڵی

** ژاپۆن و کۆریای باشوور دوودڵ بوون لەجێبەجێ کردنی بڕیاری هەڵوەشاندنەوەی دراو چونکە پێیان وابوو ئەم بریارە دەبێتە هۆی کەمکردنەوەی گەشەی ئابووری وڵاتەکانیان. هەڵوەشاندنەوەی دراوی چینی کاریگەری ڕاستەوخۆی هەبوو لەسەر کەمبوونەوەی ناردەنیەکانی کۆریای باشوور بۆ بازاڕەکانی چین کە بەدووەمین بازاڕ دادەنرێت بۆ ناردەنیەکانی کۆریای باشوور . هاوکات گۆرانکاری لە بەهای دراوی چین کاریگەریەکی نێگەتیڤی دروستکرد لەسەر کۆمپانیاکانی کۆریای باشوور بەتایبەت کۆمپانیای سامسۆنگ کە لە(61٪) بازاڕەکانی جیهانی کۆنترۆڵ کردبوو لەوکاتەدا، دوای چەند چرکەیەك لەوەی کە چین وازی لەوە هێنا کەبەهای دراوەکەی بەند بێت بە بەهای دۆلاری ئەمریکیەوە، ڕاستەوخۆ وڵاتی مالیزیا هەمان هەنگاوی نا ، بۆیە هەردوو وڵاتی چین و مالیزیا هەستان بە پەیوەست کردنی دراوی ناوخۆیی وڵاتەکانیان بە کۆمەڵە دراوێك کەبریتی بوون لە(دۆلاری ئەمریکی، یۆرۆی ئەوروپی، یەنی ژاپۆنی، دۆلاری سەنگاپوری، دۆلاری ئوسترالی،دۆلاری کەنەدی).

دروست کردنی چاکسازی دا لە سیستمی بانکەکان و دامەزراوە داراییەکان لەرێگەی یەکگرتنی دامەزراوە دارایی و بانکە بچوکەکان و پێکهێنانی بانك و دامەزراوەی گەورە تابتوانن بەرامبەر قەیران و گرفتەکانی داهاتوو خۆیان ڕابگرن. بایەخدان بە دانان و ڕێکخستنی پێوەر و پێوانەکانی وەبەرهێنان بە گشتی و وەبەرهێنانی بیانی بەتایبەت کە بەرژەوەندی ناوخۆ لە بەرچاو بگرێت. هاوکات بایەخدان بەو پیشەسازیانەی کە زیاتر دەرامەت وسەرمایەکانی لە ناوخۆ داهەیە وە بەشداریکردن لە هاریکاری و کۆمەڵکاریە هەرێمی و نێودەوڵەتیەکان و پتەوکردنی پەیوەندیە ئابووری و بازرگانیەکان بە تایبەت لەگەل ولاٚتی ژاپۆن و چین و کۆریای باشوور و ولاٚتانی تری ناوچەکە.

سێیەم: هۆکارو بنەماکانی سەرکەوتنی ئابووری مالیزیا:

گرنگترین هۆکار و فاکتەرەکانی گەشەکردنی ئابووری ولاٚتی مالیزیا بریتین لە:

1- سوود وەرگرتن لە پێشکەوتن و شارەزای ولاٚتانی پێشکەوتوو بەتایبەت ولاٚتی ژاپۆن وە بەتایبەت لەبواری (ڕەوشت وبنەمای کارکردن و پێشکەوتنی تەکنیکی و پرۆگرامی پیشەسازی،هاوکات هەبوونی ڕامیاریەکی ئابووریانەی (نەختینەیی، دارایی) هاوسەنگ و گونجاو وە مالیزیا توانی رامیاریەکی بازرگانی گونجاو پیادەبکات وە ئارامی رابگرێت لەرامیاریەکانی تری ولاٚت.

مالیزیا لاسایکردنەوەی تەواوی ئەزموونی گەشەکردنی ژاپۆن دەکات، بەلاٚم زیاتر ئەوە وەردەگرێت و دەیهێنێ کەگونجاوە لەگەڵ بارودۆخی ناوخۆیی

چونکە مالیزیا فرە ڕەگەزو فرە ئایینە،بۆیە دەبێت زۆر بەوریاییەوە مامەڵە لەگەڵ گۆڕانکاریەکان بکات.

هاوکات ژاپۆنیەکان خولی ڕاهێنانان بەبەردەوامی دەکەنەوە بۆ وڵاتی مالیزیا وەکو هاوکاری نێودەوڵەتی وە ئەمە ڕێگە خۆشکەرە بۆ وڵاتی مالیزیا بۆ ئەوەی سوود لە کلتوور و لایەنەکانی تری پێشکەوتنی ژاپۆن وەربگرێت لەو هاوکاریانە دروست کردن و دامەزراندنی یەکەی خوێندنی ژاپۆنی لە وڵاتی مالیزیا ساڵی (1991) کەلە بەناوبانگترین پەیمانگاکانی مالیزیایە.

2–التصنیع العنقودی:بایەخدان بە پیشەسازی و دروست کردنی پەیوەندی لە نێوان یەکەکانی بەرهەم هێنان و ئەو چالاکیانەی کە پەیوەستن پێوەی .

3– میواندداریکردنی کۆمپانیا فرە ڕەگەزەکان و هاندان و ڕاهێنانی کرێکارەکانیان.

4–هەبوونی کۆمەڵە دەزگاو ڕێکخراو دامەزراوەیەکی کارا لە هەموو بوارەکانی ئابووری بەتایبەت (پیشەسازی و بازرگانی) لەوانە (دەستەی پەرەپێدانی بازرگانی دەرەکی مالیزی ، دەستەی بەرهەمداری نەتەوەیی ، دەستەی مالیزی بۆ پەرەپێدانی پیشەسازی، دەستەی پیشەسازیە قورسەکانی مالیزیا) .

5– چارەسەرکردنی جودای و دەمارگیری وپیادەکردنی یەکڕیزی ویەکسانی لەنێوان کۆمەڵگەدا کەدەبێتە هۆی سەقامگیری ڕامیاری و کۆمەڵایەتی و یەکڕیزی نەتەوەیی بەبێ گوێدانە جیاوازی ڕەگەز و ئاین و بیر و فکر. حکومەتی ئەم وڵاتە لە ڕۆژمێری ساڵانەی مالیزیا بە شێوەیەکی یەکسان جێگای ئاهەنگ و بۆنە و جەژنە نەتەوەیی و ئاینی وکلتووریەکانی هەموو رەگەز و ئاین و ئایدۆلۆژیە جیاوازەکانی کردۆتەوە.

6- بـــەرەوە پێشـــبردنی ئـــابووری وڵات بەبەرزکردنـــەوەی بـــەهای زێـــدەی کەرتەئابووریەکان .

7-پاراستنی ژینگە بۆ بەدەستهێنان و گەشەکردنی بەردەوامی درێژخایەن.

8- یارمەتیـدان و پەرەپێـدان بەدەرامـەت وسـەرمایەی مرۆیـی بـۆ دروسـتکردنی هێزی کاری هۆشیار و بەرهەم هێن، وەچاکسازیکردن لەبەرهـەمهێنانی دەرامەتـە ئابووریەکان لە رێگەی بەرێوەبردنێکی چاك و گونجاو بۆئابووری وڵات.

9-پاراستن وخوگرتن و دەست هەڵنەگرتن لەنەتەوە و داب و نەریت و کلتـووری کۆمەڵگەکـەیان بۆئـەوەی بتـوانن خۆیـان بـەدور بگـرن لەلایـەن و دەرئەنجامـە نێگەتیفەکانی دیاردەی جیهانگیری.

11- کەرتی پیشەسازی و خزمەتگوزاری ڕۆڵێکی زۆر گرنگیان هەیە لەگەشـەی ئـابووری ئـەم وڵاتـە وە ڕۆڵـی کـەرتی کشـتوکاڵ کـەمتر نـەبوو لـەم بـوارەدا لەدابینکردنی خۆراکی پێویست بۆ پڕکردنەوەی پێوستی و خواستی ناوخۆیی لەسـەر خـۆراك و کەمکردنـەوەی هـاوردەنی خـۆراك وەکـارکردن لەسـەر زیـادکردنی نـاردەنی خـۆراك ،هاوکـات کـەرتی تایبـەت بەبـەکارهێنانی تەکنـەلۆجیای پێشـکەوتوو ڕۆڵێکـی زۆر دەبیـنن لەکەمکردنـەوەی تێچـونی بەروبوومە کشتوکاڵیەکان و زیادکردنی خستنەڕووی خۆراك لەناوخۆدا.

11- بایەخـدان بەکـەرتی خزمەتگوزاریـەکان بـەپێی پێـوەر و پێوانـە نێودەوڵتیـەکان وە بایەخدان بـەکاراکردنی ڕۆڵـی کـەرتی تایبـەت و وەبـەرهێنی دەرەکی لەکەرتی خزمەتگوزاری وە خوڵقاندنی بازاڕی نویٚ بۆ بەرهەمـەکانیان و سـوود وەرگـرتن لـەتوانا و شـارەزای وڵاتـانی پێشـکەوتوو بەمەبەسـتی بەرزکردنەوەی توانا ولێهاتووی کرێکارانی ناوخۆ لەکەرتە خزمەتگوزاریەکان .

12- چاکسازیکردن لەدامەزراوە دارایی و نەختینەییەکان و بایەخدان بەسیستمی دارایی و بانکی وزیادکردنی ڕادەی پاشەکەوت وەگرتنەبەری ڕامیاری دارایی و نەختینەی ژیرانە بۆ سەقامگیر کردنی ئاستی گشتی نرخەکان و هەبوونی نەرمی لە ڕامیاریەکان و هەنگاونان بۆ چاکسازیکردنی بەردەوام لەو رامیاریانە .

13- گونجاوی ژینگەی کارکردنی ناوخۆی ودەرەکی ولآت و بەشداریکردنی فراوانی خەڵك لە پرۆسەی گەشەکردن و پەرەپیدانی ئابووری ولآت.

14- مالیزیەکان توانیان چاکسازی بکەن لەرێگەی دووبارە دابەشکردنەوەی داهات لەبەرژەوەندی چینی هەژارەکان و کەمکردنەوەی جیاوازی چینایەتی.

15- زیادکردنی وەبەرهێنانی ناوخۆ لە رێگەی زیادکردنی پاشەکەوتی ناوخۆیی.

16- زیادکردنی سەرمایەی مرۆیی لەرێگەی کردنەوەی خولی راهێنان و تەرخانکردنی پارەی پێویست بۆ ئەو مەبەستە.

17- زیادکردنی خستنەرووی دەستی کاری کارامە بۆ پرکردنەوەی پێویستیەکانی بازاری کار بەمەبەستی کەمکردنەوەی پشت بەستن بە هاوردنی کرێکاری بیانی لەرێگەی چاکسازیکردن و رێکخستنی سیستمی کرێ و پەیوەستکردنی بە توانای بەرهەمداری کرێکارەوە.

18- چاکسازیکردن وکارئاسانیکردن لە سیستمی فێرکردن لە هەمووقۆناغەکان بەمەبەستی زیادکردنی داهاتی چینی خوێندەوار و خاوەن بروانامە و باشکردنی ئاستی گوزەرانیان.

19- زیـادکردنی خـەرجی تـەرخانکراو بـۆ کەرتـە ئـابووری و وەبەرهێنــەکان بەبەراود لەگەڵ کەرتە خزمەتگوزاری وسەربازیەکان.

21- بایەخدانێکی بێئەندازە بەلایەنی گەشت وگوزار ،کە بەیەکێك لەکۆلەگە سەرەکیەکانی پەیداکردنی داهاتی نەتەوەیی وڵات دادەنرێت.

21- گرنگیدانی زۆر بە سەرمایەی مرۆیی وبوارەکانی پەروەردە و فێرکردن کە بەشێکی زۆر لەزانکۆکانی ئەم وڵاتە (مالیزیا) لە ریزبەندی پێشەوەی لیستی زانکۆ بەناوبانگەکانی جیهانن، ئەمە جگە لەوەی کەرتی پەروەردە و فێرکردن بەگشتی و خوێندنی بالاّ بەتایبەت بەکەرتێکی بەرهەم هێنی زۆر گرنگ دادەنرێت وە رۆڵی گرنگ دەبینێت لە پێکهێنانی داهاتی گشتی نەتەوەیی مالیزیا.

22- کەرتی بانك ڕۆڵێکی گرنگی دەبینێ لە گەشەکردنی ئەم وڵاتە بەتایبەت لە بواری پێشکەشکردنی یارمەتی و قەرزی ڕاستەوخۆ و ناراستەوخۆ بۆ پرۆژە وەبەرهێنە گرنگەکان، کەرتی بانکی مالیزی (35)بانکی بازرگانی لە خۆدەگرێتە کە(22)ی بانکی ناوخۆین وە(13)ی بیانین ، هاوکات (39) کۆمپانیای دڵنیایی هەیە لەم وڵاتە. وە کەرتی بانك لەم وڵاتەدا پۆلێن دەکرێن بۆ دوو بەشی سەرەکی :

أ: ئەو دەزگایانەی کاردەکەن لە ژێر چاودێری و سەرپەرشتی بانکی نیجالای مالیزی ئەمەش کۆمپانیای یارمەتیدان و بانکەکانی بازرگانی نیشتیمانی و بانکە بیانیەکان و کۆمپانیاکانی دڵنیایی دەگرێتەوە.

ب: ئەو دەزگایانەی کاردەکەن لەژێر سەرپەرشتیاری حکومەت ئەمەش سندوقی یارمەتی بێکاران و سندوقی پاشەکەوت و کۆمپانیاکانی یارمەتیدانی پرۆژەی وەبەرهێنان دەگرێتەوە.

چوارەم: کۆسپەکانی بەردەم گەشەکردنی ئابووری مالیزیا:

ولاّتانی پێشکەوتوو بەبەردەوامی پشت بە تەکنەلۆجیای زانیاری و توێژینەوەی زانستی و زیادکردنی روحی داهێنان و پەرەپێدانی ژێرخانی بنەڕەتی دەبەستن، بۆیە پێویستە لەسەر ولاّتی مالیزیا هەولّ و کۆششی زیاتر بکات بۆ گەیشتن بەو پێشکەوتنانەی کەهەیە لەولاّتانی سەرمایەداری بەگشتی و سەرمایەداری پیشەسازی بەتایبەت.هاوکات لەگەلّ بەرەو ئازادی بازرگانی کەپێویستی بەکارامەیی و بنەماکانی کیّ بەرکیّ ی بەهێزە ئەرکی ئەم ولاّتە (مالیزیا) قورستر دەکات. مالیزیا دەستی کرد بە پەرەپێدانی دەرامەت و سەرمایەی مرۆیی و هێزی تەکنەلۆجی و توانای بەرهەمهێنان کەبوونە هۆی ئارامگرتنی نرخ و بەدەست هێنانی خۆشگوزەرانی کۆمەڵگە و چارەسەرکردنی هەڵئاوسان و بێکاری تاڕادەیەکی زۆر ،بەلاّم سەرەرای ئەو پێشکەوتنە هەمەلایەنانەی ئەم ولاّتە کردویّتی کۆمەڵە کۆسپ و گرفتێك هەن لەبەردەم گەشەکردنی ئەم ولاّتە بۆ ئاستێکی بەرزتر ، گرنگترین کێشەو بەربەستەکان (لەسەرهەردوو ئاستی ناوخۆیی و دەرەکی) بەردەم گەشەکردنی زیاتری ئەم ولاّتە ئەمانەن:

1- مالیزیــا کاریگــەرە بــەو کێشــەو قەیرانانــەی کــەڕوودەدات لەجیهانــدا لەبەرئەوەی ئابووریەکەی تێکەڵکێشی ئابووری و بازرگانی جیهانە، سەرەڕای کەمکردنــەوەی ڕێــژەی هــەژاری و بێکــاری و هەڵئاوســان لەوڵاتــدا بــەڵام دەسکەوتەکانی مالیزیا لەبواری بنیات نانەوەی کۆمەڵگە کەمتر پێشکەوت بەبەراود لەگەڵ ئەوەی پێشبینی دەکرا.

2- ڕەسمی گومرك گەورەترین کۆسپە لە بەردەم بازرگانیکردن و ناردەنیەکانی ئەم وڵاتە.

3- سەرەڕای ئەوەی ئەم وڵاتە کەمتر پشت دەبەستێت بە شمەکی سەرەتایی و ماددەی خاو بەهۆی جۆراو جۆری ئابووریەکەی ،بەڵام یەکێك لە کێشە سەرەکیەکانی ئە م وڵاتە پشت بەستنە بە بازرگانی و بازاڕە نێودەوڵەتیەکان، بۆیــە گۆڕانکــاری لــە بــارودۆخی ئــابووری نێودەوڵــەتی کاریگــەری زۆر و ڕاستەوخۆی هەیە لەسەر ئابووری ئەم وڵاتە.

4- یەکێکی تر لە کۆسپەکانی بەردەم گەشەکردنی زیاتری ئەم وڵاتە پشت بە ستنە بە قەرزی دەرەکی وەبەرهێنانی بیانی ڕاستەوخۆ ئەمە ئەگەری دروست بوونی قەیرانی زیاتر لێدەکرێت بەهۆی زۆر پەیوەست بونی بە بازاڕەکانی دەرەوە.

5- یەکێکی تر لەکۆسپەکانی بەردەم گەشەی ئەم وڵاتە کەمی یەدەگی دراوی ناوخۆیی ودەرەکیە.

6-سیستمی بانکی لەم وڵاتە کۆمەڵە کێشەیەکی هەیە لەوانە پێدانی قەرز بە حکومەت بەبێ لێکۆڵینەوەیەکی دروست و پێدانی قەرزی بێ سوو بەکەرتی تایبەت .

7- بەبــەردەوامی حکومــەتی مالیزیــا پــارە لــە هەنــدێك بــواری بــێ ســوود و نائابووریانــە خــەرج دەکــات بــێ ئــەوەی لێکۆڵینــەوەی کــەڵك و هەڵســەنگاندنی ئابووریانەی بۆ بکرێت.

پێنجەم: گەشەی ئابووری وڵاتی مالیزیا لەئێستا و داهاتوو:

"لــەگرنگترین ئامانجــەکانی ســەرجەم چــین و توێــژەکانی مالیزیــا بــوون بــە وڵاتێکی پێشکەوتووی بەهێزی هەمەلایەنە لە ساڵی (2121)".

ئەم وڵاتە سەرەڕای جیاوازی و جۆراو جۆری ئاین ونەژادەکانی کە لەم وڵاتە دەژین توانی گەشەیەکی زۆر بەدەست بهێنێت. ئەم وڵاتە(مالیزیا) توانی بەشێوەیەکی دادپەروەرانە بەرهەمی گەشەی ئابوورییەکەی بەسەر دانیشتوانەکەی دابەش بکات و جیاوازی چینایەتی و ڕێژەی هەژاری بەرەو کەم بوونەوە ببات،ئەمە جگە لە ڕەخساندنی هەلی کاری زیاتر بەمەبەستی کەمکردنەوەی بێکاری .

وڵاتی مالیزیا لەرووی جیهانگیری ئابوورییەوە پلەی (19)یەمینی جیهانی داگیرکردوە،وە لە ڕووی جیهانگیری بازرگانیەوە پلەی (17)ی هەیە.هاوکات مالیزیا لەرووی ناردەنیەوە شمەکی زۆرە،بەڵام ڕۆنی خورما لە بەناو بانگترینیانە کە پلەی یەکەمی هەیە لەسەر ئاستی جیهان کەلە(63٪) ناردەنی جیهان پێك دەهێنێت وە لەغازی سروشتیدا پلەی سێهەمی ناردەنی جیهانی هەیە بە ڕێژەی لە(12٪) ،هاوکات لە هەندێك بواری تری ناردەنی لە پێشەنگی وڵاتانی تردایە بە دابینکردن و هەبوونی پشکی زۆر لە بازارە جیهانیەکان . لە رووی قەبارەی هاوردەنی لە(36٪) هاوردەنی جیهانی هەیە لە ماددەی ئەلکترۆنی و لە (15٪) هاوردەنی جیهانی هەیە لە زێڕ، بەڵام ئەم قەبارە زۆرە لە

هاوردەنی نەبۆتە هۆی زیان گەیاندن بە ئابووری ئەم وڵاتە، بەڵکو بەپێچەوانەوە سوودی لێوەرگرتووە چونکە تەنها ئەو شمەك و ماددانە هاوردەدەکات کە خۆی ناتوانێت بەشێوەیەکی ئابووریانە بەرهەمی بهێنێت وە لەهەمان کاتدا سوود لەو شمەك و ماددانە وەردەگرێت کە تەواوکەری پیشەسازیەکانی ناوخۆی مالیزیایە.

بەپێی ئامارەکان ئەم وڵاتە (مالیزیا) بازرگانیکردنی بە بەرهەمەکانی تەکنەلۆجیای زانیاری لە ئاستیکی زۆر بەرزدایە وە مەزەندە دەکرێت بەملیارەها دۆلاری ئەمریکی. ساڵی(1995) وڵاتی مالیزیا پلەی پێنجەمی جیهانی هەبوو لەرووی هاوردەنی تەکنەلۆجیای زانیاری بەبەهای (22822)ملیار دۆلار *، هاوکات لە ڕووی ناردەنیەوە (ناردەنی تەکنەلۆجیای زانیاری) وڵاتی مالیزیا پلەی شەشەمی هەبوو بەبەهای (32884)ملیار دۆلار** .

بێگومان مالیزیا توانی سەرکەوتنی زۆر سەر سوڕهێنەر بەدی بهێنێت وەبەهای ناردەنیەکانی ساڵانە نزیکەی (151ملیار دۆلارە) وەلە گرنگترین پێوەرەکانی سەرکەوتن و گەشەکردنی ئابووری زیادکردنی داهاتی تاکە کەسە، لەم وڵاتە ساڵانە داهاتی تاکەکەس نزیکەی (11111) دۆلارە .

ئەم وڵاتە (مالیزیا) توانیوێتی پەیوەندی دروست بکات لەنێوان سەرمایەو چڕی سەرمایە لەلایەك و کرێکارو بەرهەمداری کرێکار لەلایەکی ترەوە. ئەم وڵاتە لەنێوان ساڵانی (1981–2111)گەشەی لێهاتووی فەنی و پێشکەوتنی

---

* لەهەمان ساڵ(1995) ژاپۆن دوای ئەمریکاو یەکێتی ئەوروپا پلەی سێهەمی هەبوو لەسەرئاستی جیهان لە هاوردنی تەکنەلۆجیای زانیاری کە بەهاکەی (139893)ملیار دۆلار بووە ،وە کۆریای باشوور پلەی هەشتەمی هەبوو بە بەهای(16847)ملیار دۆلار ،لەکاتێکدا وڵاتی چین لەپلەی نۆیەم بوو بەبەهای (14835)ملیار دۆلار.

**لەهەمان ماوەدا ساڵی (1995) ژاپۆن بەپلەی یەکەم هات لەرووی ناردەنی تەکنەلۆجیای زانیاری بەبەهای (116861)ملیار دۆلار لە کۆی (435843)ملیار دۆلار ،وەکۆریای باشوور بە پلەی پێنجەم هات بەبەهای (33822)ملیار دۆلار ،بەڵام وڵاتی چین پلەی هەشتەمی داگیر کرد بوو بەبەهای (11867) ملیار دۆلار.

تەکنـەلۆجی لـەنێوان (187-182٪)بوولەکاتێکـدا لـە وڵاتـی ژاپـۆن ئـەم ڕێژەیـە لەنێوان (183-186٪)بوو وە لەهەندێك لە وڵاتانی تر ئەم ڕێژەیە بە(سالب) بوو ،ئەمە مانای ئەوەیە کە پێشکەوتنی تەکنەلۆجیا ڕۆڵی گەورە و زۆری هەبووە لەگەشەکردنی ئابووری ئەم وڵاتە .

وڵاتی مالیزیا ئامانجی ئەوەبوو گەشەی ئابووری ساڵانەی بگاتە لە(8٪) بەڕەچاوکردنی (بـارودۆخی ئـابووری جیهـانی، زیـادکردنی پاشـەکەوتی نیشـتمانی، زیـادکردنی توانـای وەبـەرهێنان بەبەکارخسـتنی تەکنـەلۆجیای پێشکەوتوو، دۆزینەوەی بەرهەمی نوێ وپشت بەستن بەدەستی کاری کارامەو شـارەزا چ لـە نـاوخۆ یـاخود دەرەوە وە کەمکردنـەوەی بایەخـدان بـەکرێکاری ناکارامـە و کـەم بەرهـەم). ئـەم ئامانجانـە ودانـانی سـتراتیجی پێویسـت بـۆی بوەهۆی دروستکردنی گۆڕانکاری خێرا وە لەم ساڵانەی دوای گەشـەی ساڵانەی ئابووریەکـەی لـە(8٪) بـوو . ئـەم وڵاتـە(مالیزیـا) سـەرەتا ئابووریەکـەی پشـتی بەناردنـەدەرەوەی هەنـدێك مـاددەی سـادەی وەکـو (داروتەختـە، ڕۆنـی خورمـا ،هەنـدێك کـانزا) دەبەسـت، بـەڵام لـە دوایـدا بـووە وڵاتیکـی پێشـکەتووی پشـت بەستوو بـە پیشەسـازی وە ئێسـتا پیشەسـازی لـە (26.8٪)ی داهـاتی گشـتی نـاوخۆی پێـك دەهێنێـت بـەڵام کـەرتی کشـتوکاڵ لـە (18.1٪)پشـکی هەیـە لـەپێکهینانی داهـاتی گشـتی نەتـەوەیی وە لـە (61 ٪)ی نـاردەنی ئێسـتای مالیزیا شمەکی پیشەسازین وەبە داینـەمۆی گەشـەکردن دادەنرێت وەبەیـەکێك لە وڵاتە داهات بەرزەکان ئەژماردەکرێت.

مالیزیـا بـە پلـەی سـێهەم دێـت لـە جیهانـدا لـە پیشەسـازی ئـەلکترۆنی و بەرهەم هێنانی ئـەلکترۆنی وەکو(جل شۆر،ڤیدۆ ،لاپ تـۆپ وشمـەکی تـر) وە بـە یـەکێك لەوڵاتـە گـەورەکانی نێـرەری ئـەو شمەکانـە دادەنرێت بۆ دەرەوەی وڵات. مالیزیا خـاوەنی کۆمپانیـای (پرۆتـۆن)ە ،کەیەکێکـە لەبـەناوبانگترینی کۆمپانیـا جیهانیـــەکانی تایبـــەت بـــە بەرهـــەم هێنـــانی هۆکارەکـــانی گواســـتنەوەی وەکو(ئوتۆمبێل ، پاسکیل و پارچەکانی).

مالیزیا وەکو وڵاتێك و نمونەیەکی پێشکەوتوو لە کیشوەری ئاسیا هەستا بەدانانی ئامانجێکی گشتگیر بەمەبەستی بونە وڵاتێکی پیشەسازی بەهێز کە

پێشبینی دەکرێت گەشەی ساڵانەی ئابووریەکەی بگاتە زیاد لە(8٪)لە ساڵی (2121)وە بێ گومان بەدەست هێنانی وەها ئامانجێکی گەورەپێویستی بە لێکۆڵینەوە و ئەژمارکردنێکی وورد و دەقیق هەیە بۆسەرجەم دەرامەتە ئابووری ودارایە ناوخۆیی و دەرەکیەکان لە ئێستاو داهاتوودا لە ڕووی هەبوون و جۆر و قەبارەوە،هاوکات ڕێگەکانی بەدەست هێنانی ئەو دەرامەتانە دیاری بکرێت وە دابەشبکرێت بەشێوەیەکی گونجاو بەسەر کەرتە ئابووریەکان، بەمەبەستی دابینکردنی زانیاری تەواو و درووست بۆ خاوەن بریار و پلان دانەرەکانی ئەم وڵاتە بۆ ئەوەی بتوانن ڕامیاریەکی پتەو دابنەن بۆ ئێستاو داهاتوو . جگە لەوانەی باسکران بەدیهێنانی ئەو ئامانجانە پێویستی بەچارە سەرکردنی زۆرێك لە کێشەکانی ئەم وڵاتەیە بەتایبەت کێشەی قەرزی دەرەکی و دروستکردنی تەواوکاری لەنێوان دەرامەتە ناوخۆیی و دەرەکیەکان (Grow Dining and Grow Ding Out)وە زیادکردنی پاشەکەوتی ناوخۆیی (خەڵك و حکومەت).

یەکێك لە کێشە سەرەکیەکانی ئە م وڵاتە پشت بە ستنە بە قەرزی دەرەکی و وەبەرهێنانی بیانی* ڕاستەوخۆ کە ئەمەش ئەگەری دروست بونی قەیرانی زیاتر لێدەکرێت بەهۆی زۆر پەیوەست بونی بە بازاڕەکانی دەرەوە. وەپێشبیبی دەکرێت مالیزیا تووشی قەیرانی دەرەکی و هەرەسهێنان بێت لە داهاتوودا بەهۆی کەمی یەدەك لە دراوی ناوخۆیی و دەرەکی.

بۆ بەدیهێنانی ئەو ڕێژەی گەشەیەی (زیاتر لە 8٪) کەئامانجە لەداهاتوودا بەدەست بێت پێویستە ئەم وڵاتە(مالیزیا) بایەخ بدات بە دۆزینەوە و فەراهەم کردنی بازاڕی نوێ بۆ فرۆشتن و ساغکردنەوەی بەرهەم و ناردەنیەکانیان وە بەتایبەت بازاڕەکانی ئەفریقیا و ڕۆژهەلاتی ناوەراست وە نابێت کەرتی کشتوکاڵ و بە پیشەسازی کردنی کشتوکاڵ و هاوردن و دروست کردنی

* *لە ئێستادا نزیکەی (5111) کۆمپانیای بیانی لە مالیزیا وەبەرهێنان دەکەن بەهۆی گونجاوی ژینگەی وەبەرهێنان لەم وولاتە بەتایبەت سەقامگیری ڕامیاری و ئاسانکاری وپێدانی دەستخۆشانە و هەبونی یاسا ی ریکخستنی وەبەرهینان لە وولاتدا.

تەکنـەلۆجیا لـە یادبکرێـت و پشـت گـوێی بخرێت،چـونکە کـەرتی کشـتوکاڵ سەرچـاوەی سـەرەکی پەیـداکردنی خـۆراکی پێویسـتە بـۆ نـاوخۆی وڵات وە هاوکات دەبێتە هۆی زیادکردنی پاشەکەوتی ناوخۆیی وە سەرئەنجام دەبێتە هـۆی دەسـت هـەڵگرتنی وورده وورده لـە قـەرزی دەرەکـی و کەمبونـەوەی باڵادەستی وەبەرهێنانی بیانی لە ناوخۆی مالیزیا.

پێشبینی کراوە لە ئایندەیەکی نزیکدا پشکی کەرتی پیشەسازی بگاتە لە(36٪)ی بەرهەمی گشتی ناوخۆ وە گەشەی ساڵانەی دەرامەتی مرۆیی بە ڕێژەی (3.8٪)،ئەمانە جگە لە بەردەوام بوون لە جەختکردنە سەر بەرهەم و شمەکی ئەلکترۆنی و دروست کردنی تەواوکاری لەگەڵ بەرهەم و کەرتەکانی تری ناوخۆ . تەکنەلۆجیای پێشکەوتوو بنەمایەکی سەرەکیە بۆ گەیشتنی مالیزیا بە ئاستێکی بەرزو پاراستنی ئەوانەی کەدەستی کەوتووە ، بەڵام لەراستیدا کەرتی خزمەتگوزاری چالاکترەو توانای گەشەو کێ بەرکێ ی زیاترە وە پێشبینی دەکرێت گەشەی ساڵانە بگاتە نزیکەی لە(8.4٪) وەپشکی ئەم کەرتە لەبەرهەمی گشتی نەتەوەی بگاتە لە(57.4٪) . هەروەها پێشبینی گەشەکردنی زیاتر دەکرێت سەبارەت بە کەرتەکانی تری وەکو سوتەمەنی و پەترۆڵ. زیاد لەوانە پێشبینی دەکرێت کەرتی گەشت وگوزار و فێرکردن ڕۆڵی گرنگیان هەبێت لەئابووری وڵات چونکە ئەم دوو کەرتە کەمتر پشت بە کرێکاری بیانی دەبەستن . هاوکات پێشبینی دەکرێت لەئایندەیەکی نزیکدا ڕێژەی پاشەکەوت کردن بگاتە لە(33.9٪) داهاتی گشتی ناوخۆیی وە قەبارەی وەبەرهێنان بگاتەلە (31.6٪) ،هاوکات ڕێژەی بێکاری کەمبکرێتەوە بۆ لە(2.5٪) .

جگە لەوانەی باسکران لەم وڵاتە بەشداری کردنی کەرتی تایبەت ڕۆڵی کاریگەری هەیە لەسەر کەرتی کشتوکاڵ و کەرتی بیناسازی وکەرتەکانی تری ئابووری وڵات وەپێشبینی دەکرێت گەشەی ساڵانەی ئەم کەرتانە بگاتە لە(6.6٪) ،هاوکات کەرتی گشتی لەم وولاتە دژ و ناکۆکی نیە لەگەڵ کەرتی تایبەت بەڵکو تەواوکەر ویارمەتی دەری یەکترن .

لەراستیدا زەحمەتە بەو دەرامەتە ناوخۆیانەی ئێستا گەشە ئابووری مالیزیا لەساڵی (2121) بگاتە زیاتر لە(8٪)و ڕێژەی ناردەنیەکانی لە (11٪) زیاد بکات ،چونکە بەپێی ڕای هەندێك لەتوێژەر وئابووری ناسەکان وڵاتی مالیزیا ڕەنگە ساڵانە تەنها بتوانێت گەشەی ئابووریەکەی لەنێوان لە(5-6٪) رابگرێت. هاوکات بەپێی پێشبینی هەندێك ئابووری ناسی تر دەکرێت مالیزیا ئەو ئامانج و پێشبینی یانەی کەکراون بەدیبهێنێت بەمەرجێك بتوانێت کۆمەلێك چاکسازی بکات لە گرنگترینیان ئەمانەن:

1- گەشەی دانیشتوانی ساڵانەی مالیزیا تێپەرنەکات لە(1.89٪) بەمەش کۆی گشتی دانیشتوانی مالیزیا لەساڵی (2121) دەگاتە (32)ملیۆن کەس.

2- هاندانی پرۆسەی بەتایبەتیکردن لەهەموو بوارەکان وە بە شێوەیەکی فراوانتر لەوەی ئێستا هەیە لە وڵاتی مالیزیا.

3-گۆڕانکاریکردن لە ڕامیاریەکانی حکومەت بەتایبەت ڕامیاری دارایی و ئابووری وسەقامگیرکردنی.

4- هاندانی پڕۆژە بچوك و مام ناوەندەکان .

5- زیادکردنی توێژینەوەکان لە بواری پەرەپێدانی کەرتی کشتوکاڵ.

6- چوون بەرەو ئەو چالاکیانەی کە بەهایان زۆرە و گونجاون لەگەڵ کلتوور و رۆشنبیری وداب و نەریتی دانیشتوانی مالیزیا.

7-پاراستنی ئابووری لە قەیرانە دەرەکیەکان لەرێگەی دەستێوەردانی حکومەت لە کاتی پێویستدا.

8-پێویستە ڕێژەی کرێکارانی کارامە لەساڵی (2121) زیاد بکرێت بۆ لە(138٪) لەکاتێکدا لەساڵی (1991) ئەم ڕێژەیە تەنها لە(88٪) بوو .

شەشەم: ئەزموونی گەشەی وڵاتی مالیزیا و سوودەکانی بۆ ئابووری هەرێمی کوردستان:

گرنگترین وانە بەسوودەکانی ئەم ئەزموونە بۆ ئابووری هەرێمی کوردستان بریتین لە:

1-مالیزیا بە یەکێك لە وڵاتە بچوکەکانی کیشوەری ئاسیا دادەنرێت وە ئەم وڵاتە دوای(411) ساڵ لە داگیرکراوی توانی ساڵی (1957) سەربەخۆیی بەدەست بهێنێت وە هەنگاوەکانی پێشکەوتن بە شێوەیەك خێرابکات کە سەرتاپای سیماکانی دواکەوتووی ئەم وڵاتەی شاردەوە،ئەمەجگە لەوەی کەئەم وڵاتە لەئێستادا لەزۆرێك لەبوارەکان بە پێشەنگی جیهان دادەنرێت. لەهەرێمی کوردستان پێویستە هەوڵی بەهێزکردنی پێگەی ئابووری و رامیاری بدرێت وە داگیرکردنی چەندین ساڵەی ئێمە لە لایەن چەند وڵاتێکی هەرێمی و نێودەوڵەتی نابێتە بیانووی بەمیرات مانەوەی دواکەوتووی یاخود کەم پێشکەوتنی ئابووری وڵات،چونکە داگیرکردن لەلای هەموو ووڵاتەکان وانەیەکی گرنگە کە ورە و هێزی پێشکەوتن زیاد دەکات،بۆیە ئێمەش پێویستە بەوشێوەیە لەو مەسەلەیە تێبگەین.

2- وڵاتی مالیزیا لە بواری کشتوکاڵ پێشکەوتنی زۆری بە خۆوە بینیوە وە توانیوێتی نزیکەی لە(71٪)پێویستیەکانی خۆی بەخۆی لەمیوە و سەوزەو برنج دابین بکات وە لەکاتی تەنگەژە ئابووریەکان کەمتر چاوی لەکۆمەك ویارمەتی وڵاتە زلهێزەکان بێت. لەهەرێمی کوردستان پێویستە هەوڵی بەهێزکردنی پێگەی کشتوکاڵ بدرێت وە رامیاریەکی تەندروست پیادەبکرێت لەبواری بوژاندنەوەی کەرتی کشتوکاڵ ،چونکە دانیشتوانی هەرێمی کوردستان تەنها لە(16٪) دانیشتوانی مالیزیایە ئەمە جگە لەوەی هەرێمی کوردستان رووبەری کشتوکاڵی زۆر فراوانترە، سەرەرای ئەم لایەنە پۆزەتیفانەی کە هەیە

لەهەرێمی کوردستان نەمان توانیوە تەنها لە (16٪) ی پێویستیەکانی ناوخۆی لەمیوە و سەوزەو برنج دابین بکەین.

3- بایەخدانێکی بێئەندازە بەلایەنی گەشت وگوزار دەدرێت لە ولاّتی مالیزیا وەبەیەکێك لەکۆلەگە سەرەکیەکانی پەیداکردنی داهاتی نەتەوەیی ولاّت دادەنرێت.لەکاتێکدا لە هەرێمی کوردستان سەرەرای زۆری ناوچە گەشتیاریەکان کە گەشت وگوزاری سروشتین وە بنەمای پەرەپێدانی زۆر ئاسانترە بەبەراود لەگەڵ ولاّتی مالیزیا کە زۆرینەی ناوچە گەشتیاریەکانی دروستکراون وە تێچونێکی زۆریان پێویست بوە و پێویستە لەداهاتوودا،بەلاّم ئێمە نەمان توانیوە تاکو ئێستا ناوچە گەشتیاریەکانمان بناسێنین بە گەشتیارانی بیانی ئەمە جگە لەوەی ناوچە گەشتیاریەکانمان نەیان توانیوە پێداویستی گەشتیارە ناوخۆیەکان دابین بکەن.

4- ولاّتی مالیزیا چاکسازیکرد لە سیستمی فێرکردن لە هەمووقۆناغەکان بەمەبەستی زیادکردنی داهاتی چینی خوێندەوار و خاوەن بروانامە و باشکردنی ئاستی گوزەرانیان،چونکە ئەم ولاّتە درکی بەوە کردبوو کەتەنها لەرێگەی پێشکەوتنی زانست وزانیاریەوە دەتوانن هەنگاوەکانی پێشکەوتن خێرابکەن. لە هەرێمی کوردستان دەتوانرێت سوود لەوهەنگاوانە وەربگیرێت بۆ بەرزکردنەوەی ئاستی زانستی بۆئەوەی هانی نەوەکانمان بدەین کە چینی خوێنەوار و هەڵگری بروانامە هەردەم پێشەنگی وولاّتن وە ئاستی گوزەرانیان بەرزە وە چاویان لەدەستی کەس نیە،هاوکات پێویستە وا تەماشای کەرتی پەروەردە و فێرکردن بەگشتی و خوێندنی بالاّ بەتایبەت بکرێت کەکەرتێکی بەرهەم هێنە وە رۆڵی زۆر گرنگ دەبینێت لە پێکهێنانی داهاتی گشتی نەتەوەیی لە هەرێمی کوردستان.

5- ولاّتی مالیزیا لەسەرەتای گەشەکردنی دا رامیاری شوێنگرەوەی هاوردەنی پیادەکرد ئەوش بە بەرهەم هێنانی ئەوشتومەکانەی کە پێشتر لە دەرەوەی ولاّت هاوردەی دەکرد وەئەم ستراتیجە رێگا دوورەکانی گەشەکردنی بۆ ئەم ولاّتە نزیك کردەوە. هەرێمی کوردستان لەتوانایدا هەیە وە بارودۆخی ناوخۆیی و دەرامەتەکانی دەرفەتی ئەوەی دەدەنێ لانی کەم بتوانێت چەرەزات و زەیتون

وشیرەمەنی بەرهەم بهێنێت کەساڵانە داهاتێکی زۆری ئەم هەرێمە لەهاوردەنی ئەم بەرهەمە سادانە بەخەرج دەدرێت.

6- حکومەتی مالیزیا بەمەبەستی پەرەپێدانی وڵات توانی چارەسەری جودای و دەمارگیری بکات وە هاوکات پیادەی یەکڕیزی ویەکسانی بکات لەنێوان هاووڵاتیان، زیاتر لە(61) ئاینی جیاواز لەم وڵاتی مالیزیا بوونی هەیە،بەڵام یەکڕیزی نەتەوەیی پیادەدەکرێت بەبێ گوێدانە جیاوزی ڕەگەز و ئاین و بیر و فکر. هەرێمی کوردستان دەتوانێت یەکڕیزی نەتەوەیی زۆر ئاسانتر پیادەبکات ،چونکە زیاد لە (91٪)ی کۆمەلگەکەمان یەك ئاینن وە جیاوازی بیر وفکری کۆمەڵگەکەمان زۆر کەمن کە لە چەند تەوژمێك تێناپەرن، بۆیە سەقامگیری ڕامیاری و کۆمەڵایەتی و یەکڕیزی نەتەوەیی لە هەرێمی کوردستان ئاسانتر بەدیدێت وە ئەم یەکڕیزی نەتەوەییە زۆر پێویستە بۆ بەدیهێنانی سەقامگیری و گەشەکردنی وڵات.

7- مالیزیا توانی پاراستن وخوگرتن و دەست هەڵنەگرتن لەنەتەوە و داب و نەریت و کلتووری کۆمەڵگەکەیان بکاتە بنەمای سەرکەوتن و بنبرکردنی نیشانە و سیماکانی دواکەوتوویی. هەرێمی کوردستان دەتوانێت وە دەکرێت پێش بکەوێت بەبێ دەست هەڵگرتن لەنەتەوە و داب و نەریت و کلتووری کۆمەڵگەکەمان وە هاوکات مەرجی پێشکەوتنی هەر وڵاتێك بەندە بەرێزگرتن لە داب ونەریتە تەندروستەکانی کۆمەڵگە.

8- مالیزیەکان توانیان چاکسازی بکەن لەئاستی گوزەرانی هاووڵاتیانی وڵاتەکەیان لەرێگەی دووبارە دابەشکردنەوەی داهات لەبەرژەوەندی چینی هەژارەکان و کەمکردنەوەی جیاوازی چینایەتی. هەرێمی کوردستان دەتوانێت لەرێگەی سەپاندنی باجی سەربەرەوژوور (**الضرائب التصاعدية**)بەسەر دەوڵەمەند وخاوەن داهات بەرزەکان وەخەرجکردنی ئەو داهاتەی کە لەباجەوە دەست دەکەوێت لە بەرژەوەندی چینی هەژار وکەمدەستەکان وە رێژەی هەژاری کەم بکاتەوە بۆ ئاستێکی قبوڵکراو.

9- وڵاتی مالیزیا توانی لەرێگەی چاکسازیکردن و رێکخستنی سیستمی کرێ و پەیوەستکردنی بە توانای بەرهەمداری کرێکارەوە خستنەرووی دەستی کاری

کارامــە زیادبکــات بــۆ پرکردنــەوەی پێویســتیەکانی بــازاری کــار بەمەبەســتی کەمکردنەوەی پشت بەستن بە هاوردنی کرێکاری بیانی وە هاوکات بەمەبەستی پەرەپێدانی توانا وبەرهەمە ناوخۆیەکان. لە هەرێمی کوردستان دەکرێت ئەم کارەئــەنجام بــدرێت لەرێگــەی دروســتکردنی چاکســازی لــە دامــەزراوەکانی پەروەردە و فێرکردن وە بەتایبەت خوێندنی بالاّ بەمەبەستی پێگەیاندنی هێزی کاری کارامە و پرکردنەوەی پێداویستیەکانی بازاری کار لە هەرێمی کوردستان وە سنووردارکردنی هاوردنی کرێکاری بیانی بەپێی پێویست.

سەرجەمی ئەم بنەمایانەی کەئاماژەیان پێکرا دەکرێت بکرێتە خاڵی هاوبەشی نێوان گەشە و سەرکەوتنی ئابووری مالیزیا و ئابووری هەرێمی کوردستان.

پووختە

ئــەوەی گرنگــە بۆترێــت ئــەم وڵاتــە(مالیزیــا)ئــەم هــەمووە گۆڕانکاریــە زۆر و ســەرنج ڕاکێشــانەی بەخۆوە بینــی لەماوەیــەکی کورتــدا بەبــەراود لەگــەڵ وڵاتــانی تــری پێشــکەوتوو* . ئاســتی پێشــکەوتن و ســەرکەوتنی ئەزموونەکــەی مالیزیــا گەیشتە رادەیــەك نــەك تــەنها وڵاتــانی دواکــەوتوو ســوودی لێ ببینــن بــەڵکو کرایــە مۆدێلێك لەهەندێك وڵاتی پێشکەوتوو، بەهۆی هــەبوونی سیســتمێکی ئارامگر و پێدانی ڕۆڵی زیاتر بەکەرتی تایبەت لە بواری ئابووری و بەشداریکردنی خــەڵك و گــەل لــە دروســت کــردن و بریــاردانی بریــارە ئــابووری و رامیاریــەکان. لەهــەمان کــات ژاپــۆن و گەشــەکردنی رۆڵێکــی کاریگــەریان بینیــوە و دەبیــنن لــە گەشەســەندنی وڵاتــانی باشــووری ڕۆژهــەڵاتی ئاســیا بــە گشــتی وڵاتــی مالیزیــا بەتایبــەت لەڕێگــەی پێشــکەش کردنــی هاوکــاری و کۆمــەکی ئــابووری و دارایــی حکومیەوە. هاوکات مالیزیەکان وڵاتی ژاپۆن بە پێشــەنگی خۆیــان دەزانــن لــەزۆر بــواردا بەتایبــەت گۆڕانکــاری لــە پیشەســازیەکان لــەوەی کــە دەســتی کــاری زۆر بــەکاربهێنن بــۆ بــەکارهێنانی ســەرمایە وەبەتایبــەت تەکنــەلۆجیای پێشــکەوتوو کەدەبێتەهۆی زیادکردنی بەهاو قەبارەو چاککردنی جۆری بەرهەمەکانیان .

---

* تەنها لەماوەی (54)ساڵ ،کە لە ساڵی (1957) تاکو ساڵی(2111).

گەشەکردنی پیشەسازی لە ولاتانی کیشوەری ئاسیا بەگشتی و مالیزیا بەتایبەت بەپشت بەستن بە فێرکردن و پەرەپێدانی سەرمایەی مرۆیی بوو کەبوە هۆی گواستنەوە و گۆڕانکاری لەبەرهەم هێنانی شمەکی هەرزان و کەم بەها بۆ بەرهەم هێنانی شمەکی گران بەها،واتا بەرهەم هێنان لە شمەکی کەم بەها (ماددەی خاو) بۆ شمەکی گرانبەهای وەکو ماددە ئەلکترۆنی وکارەبایەکان. دەکرێت سوود لە ئەزموونی گەشەکردنی ئەم ولاتانە و ولاتانی تری هەرێمی و نێودەوڵەتی وەربگیرێت.

"بێ گومان لێکۆڵینەوەی ڕادەی گەشەی ئەم ولاتانە (ژاپۆن ،چینی میللی ،کۆریای باشوور،مالیزیا) کارێکی پێویست و بە سوودە بۆ ئەو ولاتانەی کە دەیانەوێت ڕیفۆرمی ڕامیاری و ئابووری و کارگێڕی بکەن بەمەبەستی گەشە کردن و بەرەوپێشبردنی ولات، بەلام پێویستە ئەو راستیە لەبیرنەکرێت کە ڕیفۆرم و قبوڵکردنی لە لایەن خەڵکی و هەوڵدانی بەردەوام بۆی و ئارەزووی گۆڕانکاری کارێکی زەحمەتە بەلام مەحاڵ نی یە".

بەشی سێیەم
قەیرانە جیهانیەکان و کاریگەری لەسەر گەشەی ئابووری ولأتانی کیشوەری ئاسیا

باسی یەکەم
مێژوو و هۆکاری سەرهەڵدانی قەیرانە دارایی و ئابووریە جیهانیەکان

باسی دووەم
کاریگەری قەیرانە جیهانیەکان لەسەر گەشەی ئابووری ولأتانی کیشوەری ئاسیا

باسی یەکەم

مێژوو و هۆکاری سەرهەڵدانی قەیرانە دارایی و ئابووریە جیهانیەکان

جیهان بەگشتی و ولأتانی دواکەوتوو بەتایبەت بەکۆمەڵە قەیرانێکی یەك لەدوای یەك رەت بونە وە یەکەم قەیرانی دارایی لەمێژوو دەگەرێتەوە بۆ سالأنی نێوان(1634-1637)لە ولأتی هۆڵەندا کەلەبازاری دارایی ڕوویدا،لەوکاتەدا هۆڵەندا خاوەنی ئابووریەکی زۆر بەهێزبوو وە لەپێشەنگی ولأتانی جیهان بوو. بەلأم مێژووی نوێی قەیرانی ئابووری خۆی لە سالأنی نێوان (1929- 1933) بینیەوە کەبەقەیرانی داکشانەوەی جیهانی ناسراوە (أزمة الكساد الاعظم) تاکو ئەومێژووە جیهان بەو قەبارە گەورەیە بەهیچ قەیرانێك تێنەپەری بوو.

دوای جەنگی جیهانی یەکەم وسەرهەڵدانی قەیرانی داکشانەوەی جیهانی زۆرینەی ولأتانی جیهان دەستیان هەڵگرت لەسیستمی نەختینەیی ئەوکاتە کە(سیستمی زێڕ) بوو. پاشان دوای جەنگی دووەمی جیهانی ولأتانی جیهان هەستان بەدانانی سیستمێکی نەختینەیی نێودەوڵەتی کەئەرکی رێکخستنی پەیوەندیە نەختینەیی یەکانی نێوان ولأتانی جیهان وبەدیهێنانی سەقامگیری نەختینەیی وهاوتاکردن وگونجاندنی لەگەڵ چالاکیە ئابووریەکان بوو.

دوای جەنگی دووەمی جیهانی قۆناغەکانی گەشکردن خێراتربوو وە هەموو ولأتانی جیهان جا ولأتی سەرمایەداری یان هاوبەشی یان ئەو ولأتانەی تازە سەر بەخۆیی یان بەدەست هێنابوو بەئاستی جیاواز جیاواز گەشەیان دەکرد وەهەنگاویان دەنا بەرەو گەشەکردن .هاوکات لەدوای جەنگی دووەمی جیهانی کۆمەڵە سەرکەوتێنکی ئابووری ورامیاری زۆر و هەمەلایەن بەدیهات وە بوونە فاکتەری سەرەکی بەگژاچونەوە و چارەسەری کێشەکان، بەلأم گرفتی کۆتایی شەستەکان و سەرەتای هەفتاکان نەتوانرا بەتەواوەتی کۆنترۆل بکرێت کەخۆی دەبینیەوە لەدیاردەی هەڵئاوسانی بێ بزاوتی (التضخم الركودي) و کەمبونەوەی بازارو بەرزبونەوەی نرخی سوتەمەنی و مادده سەرەتایەکان و

بەرزبونەوەی نرخی مادده خۆراکیەکان*، ئەم قەیرانانە بونە هۆی تەشەنەکردنی برسێتی لە زۆرێك لەولاّتە تازەپێگەیشتوەکان و فراوان بونی ئەو کەلێنەی کە هەبوو لەنێوان ولاّتانی تازەپێگەیشتوو و ولاّتانی پێشکەوتوو .

لەهەشتاکانی سەدەی پێشوو سەرهەلّدانی قەیرانی قەرزی دەرەکی وە لەسالّی (1997) قەیرانی دارایی کە ولاّتانی ئاسایی گرتەوە، وەکۆتا قەیران کە لەم پەرتوکەدا ئاماژەی پێ بدرێت قەیرانی دارایی جیهانیە کەلە ئەمەریکا لە (2118/9/14) وە دەستی پێکردوە وە تاکو ئێستا هەر بەردەوامە.**

ئەوەی کەپێویستە بووترێت لەهەموو کاتێکدا کێشە هەیە و ڕێگا چارەش هەیە بۆ ئەو کێشانە وە لەئێستادا هەموو ئابووریەکان بەیەکەوە بەستراون و گۆران لەهەر یەکیان کاریگەری دروست دەکات لەسەر ئەوانی تر، ئەم گۆرانکاری و نا سەقامگیریانە لەکاتی گواستنەوەی سیستمەکان و قۆناغەکانی بوژانەوەی ئابووری دێتەکایەوە .

بەشێوەیەکی گشتی قەیرانە دارایی وئابووریەکان کۆمەلّە هۆکارو نیشانە یەکی هاوبەشیان هەیە لەگرنگترینیان ئەمانەن:

1- داکشانەوە وکەمبونەوەی ڕێژەی گەشەی ئابووری .

2- زیادبوونی مەترسی پرۆسەی وەبەرهێنان لەلایەك، و زیادبونی مەترسی وەبەرهێنەکان وچالاکیەکانی پیاوانی کار لەلایەکی ترەوە.

3- بلاّوبونەوەی زانیاری ناتەواو وە نادروست کەدەبێتەهۆی بریاردانی نادروست لەلایەن قەرز وەرگر و قەرزدەر و وەبەرهێنەکان ،لەیەك نەچونی

*** قەیرانی خۆراکی هەفتاکانی سەدەی پێشوو بەهۆی دارمانی کەرتی کشتوکالّ وە بوو، بۆ هێورکردنەوەی بارو دۆخەکە لەو ولاّتانەی کە برسێتی بەرێژەیەکی زۆر تەشەنەی کردبوو پەنایان بردە بەر هاوردەنی مادده خۆراکیەکان لەو ولاّتانەی تاکو رادەیەك کەرتی کشتوکالّیان پەرەسەندوو بوو.**

**** سەرەتای دەست پێکردنی قەیرانەکە دەگەرێتەوە بۆسالأنی (2111 – 2112) ، بەلاّم لەسالّی (2118) وورده وورده کێشەکە پەرەی سەندو دواتر گەیشتە ئاستێکی مەترسیدار وە بوە جێ ی بایەخ و گرنگی پێدان لەلایە هەموو ولاّتانی جیهان نەك تەنها ولاّتی ئەمریکا.**

زانیاریەکان و ناتەواوی ونادروستی زانیاری دەبێتەهۆی پێشبینی نەکردنی دروست بۆ مەترسیەکانی داهاتوو.

4- نادروستی لەبەهای راستەقینەی دراو بەهۆی پێکدادانی دەرەکی وزۆری گۆرانکاریەکانەوە.

5- بارگۆرانی ئابووری هەمۆکی ئەویش بەهۆی ئەوەی بانکەکان لەدیاریکردنی نرخی سووەکانیان پشت بەنرخی کالاّ وشمەکی بازارەکان دەبەستن.

6- چوونەدەرەوە وهەڵهاتنی سەرمایەی ناوخۆیی بۆ دەرەوەی ولاّت وە هەرەسهێنانی بانکەکان وخراپبوونی بارودۆخی قەرزدان وقەرزوەرگرتن.

7- فراوانبونی قەرزکردن لەلایەن هاوولاّتیان وحکومەتەکانەوە بەبێ گوێدانە قەباره و سووی قەرزەکە لەلایەك وتوانا و کاتی دانەوەی قەرزەکە لەلایەکی ترەوە.

مەرج نیە هەموو ئەوهۆکار و نیشانانە لەیەك کات یان لەیەك قەیران روودەن.

لێرەدا بەشێوەیەکی فراوانتر ئاماژە دەکرێت بە دیارترین قەیرانەکانی دوای جەنگی دووەمی جیهانی:

0- قەیرانی سووتەمەنی وسەرچاوەکانی ووزە:

پاش کێشەی کەمی خۆراك کێشەی سوتەمەنی دەستی پێکرد کە خۆی لەبەرزبونەوەی نرخی سوتەمەنی و ماددە سەرەتایەکان دەبینیەوە،ئەم بەرزبونەوەیە بوە هۆی زیادبوونی نرخی کالاّ و خزمەتگوزاریەکان لەجیهان بەگشتی ولاّتانی تازەپێگەیشتوو بەتایبەت.لەکۆتایی سالّی (1973)نرخی سوتەمەنی وماددەسەرەتاییەکان بەگشتی و نرخی نەوت بەتایبەت چوارئەوەندەی جاران بەرزبۆیەوە. لەبەرئەوەی نەوت گرنگی زۆری هەبوە و هەیەتی بۆهەموو ولاّتانی جیهان (پێشکەوتوو) و(تازە پێگەیشتوو)بۆیە بەرزبونەوەی یان نزمبونەوەی نرخی نەوت کاریگەری ڕاستەوخۆی دەبێت لەسەرتێچونی بەرهەمهێنانی ولاّتانی پێشکەوتوو لەلایەك و بودجەی ولاّتانی تازە پێگەیشتوو (بەرهەم هێنی نەوت)لەلایەکی ترەوە بەتایبەت ئەو ولاّتانەی کەزیاترلە(75٪)داهاتی نەتەوەیی یان لەنەوتەوە سەرچاوە دەگرێت.

وەلەنێوان ساڵانی (1974-1975)قەیرانەکە زۆر فراوانتربوو پاشان لەنێوان ساڵانی (1976-1978)نرخی نەوت دابەزینی بەخۆوەبینی وەپاشان دووبارە بەرزبوونەوەی نرخی سەرچاوەکانی سوتەمەنی سەری هەڵدا،ئەم ناسەقامگیریە(بەرزبونەوە و نزمبونەوە) لەنرخی نەوت بوە هۆی ئەوەی جیهان بیر لەدۆزینەوەی سەرچاوەی تری ووزەبکەنەوە نەك تەنها پشت ببەستن بەبەکارهێنانی نەوت،چونکە لەو کاتەدا وڵاتانی پێشکەوتوو لە(52٪) ووزەی جیهانیان بەکارئەهێنا،بەڵام توانای بەرهەم هێنانی ووزەیان تەنها لە(37٪)ی ووزەی جیهانیان بوو.

2- قەیرانی قەرزی دەرەکی:

قەیرانی قەرزاری بەگشتی و قەرزی دەرەکی بەتایبەت دیاردەیەکی ئاساییە لەئابووری وڵاتانی تازە گەشەکردوو بەتایبەت لەسەرەتاکانی قۆناغەکانی گەشەکردن ئەوەش بەهۆی کەمی پاشەکەوتی ناوخۆیی کە دەگەڕێتەوە بۆ کەمی داهاتی راستەقینەی نەتەوەیی یاخود خراپی دابەشکردنی داهات لەم وڵاتانە. هاوکات لاسەنگی تەرازووی بازرگانی بەهۆی زۆری هاوردەنیەکانەوە هۆکارێکی تری قەرزی دەرەکیە. لەهەفتاکانی سەدەی بیستدا قەبارەی قەرزی دەرەکی وڵاتانی تازە گەشەکردوو تاڕادەیەك کەم بوو وە زۆربەی قەرزەکانش سوویان کەم لەسەر بوو وە تارادەیەك قەرزەکان شێوازێکی فەرمیان وەرگرتبوو، چونکە خاوەن قەرزەکان ڕێکخراوە نێو دەوڵەتیەکان بوون وەکو بانکی نێودەوڵەتی و بانکی گەشەکردنی هەرێمەکان. ئەم قەرزانە دەدرا بەو وڵاتە تازە گەشەکردوەکان بەمەبەستی دامەزراندنی پرۆژەی وەبەرهێنان و هاوردنی شمەکی وەبەرهێنان (السلعة الراسمالية)، بەڵام لە کۆتایی هەفتاکان و سەرەتای هەشتاکان بانکە بازرگانیەکان قەرزیان بە وڵاتانی دواکەوتوو دەدا بۆ ماوەیەکی کورت بەرامبەر بەسوویەکی زۆر. سەرەڕای ئەوەی ئەم قەرزە بیانیانە ڕۆڵیان هەیە و سوودیان هەیە لەڕووی بەکارخستنی دەرامەت و بنەماکانی بەرهەم هێنان وە ڕۆڵی باشیان هەیە لەگەشەی ئابووری وڵاتانی تازە پێگەیشتوو، بەڵام هەموو قەرزێکش بەهاو تێچونی خۆی هەیە بۆیە قەرزی بیانی و دەرەکی بونەتە گرفت چونکە لەم

سالأنەی دوایدا تێچوونی قەرزەکان زیاتر بوو لەسوودی قەرزەکە بەتایبەت * ئەو قەرزانەی کەسووەکانیان زۆرە و ڕێژەی کەڵەکەبوون دێتە سەر قەرزەکان. لەنێوان سالأنی (1971–1997) قەرزی دەرەکی ولأتانی دواکەوتوو زیادیکرد لە (6884) بلیۆن دۆلار بۆ (1876) ترلیۆن دۆلار ئەو زیادەیەش بەڕێژەی لە(2511٪) بوو.

دوای بەرزبونەوەی نرخی شتومەکەکان لەحەفتاکان بەرێژەی لە(12٪)،بەلأم لەهەشتاکاندا نرخی شتومەکەکان بەشێوەیەکی زۆر هاتەخوارەوە ئەم بارودۆخە بوەهۆی گرفت وکێشە لەو ولأتانەی کە لەئابووریەکانیان پشت بە بەرهەم هێنان و هەناردەکردنی یەك شمەك یاخود موادیی خاو دەبەستن. ** ئەم ولأتانە (ولأتە دواکەوتوەکان) بۆ قەرەبوکردنەوەی بەشێك لەوزیانانەی کەتووشیان بوو لەبازرگانیەکانیان بەهۆی دابەزینی نرخی ئەو کالأ وشمەکانەی هەناردەیان دەکرد پەنایان بردە بەرقەرزی دەرەکی. لەسالی (1982) قەبارەی قەرزەکانی ولأتانی تازە پێگەیشتوو (جگە لەبەرهەم هێنە نەوتیەکان)گەیشتە(611بلیۆن دۆلار) وەکو ئەوەی ولأتی مەکسیك بانگەشەی کرد کە توانای دانەوەی قەرز و سووەکانی نیە لەکاتێکدا ولأتی مەکسیك لەنێوان سالأنی (1977–1981) رێژەی گەشەی سالأنەی زیاتربو لە(8٪). ئەوەی جێی باسە لایەن و خاوەن قەرزەکان بریتی بوون لە سندوقی

---

* دوو جۆر سوو هەیە لەسەر قەرز: یەکیان پێی دەوترێت سووی سادە (فائدة بسیطة) وە دووەمیان سووی کەڵەکەبوو(فائدة مرکبة) وەجیاوازی نێوانیان ئەوەیە کەلە جۆری یەکەم تەنها قەرزەکە وسووی قەرزەکە دەگەرێنرێتەوە بۆخاوەنەکەی،بەلأم لەجۆری دووەم قەرزەکە وسووی قەرزەکە وسووی سووەکەش دەگەرێنرێتەوە. بۆنموونە ئەوەی ئێستا ولأتی عێراق سووی سووی قەرزەکان دەداتەوە وەبەپێی خەملأندنی ئابووری ناسەکان ئەو قەرزانەی لەسەر عێراقە بەرامبەر لە (17٪) ی رێژەی یەدەکی نەوتی عێراقە.

** (mono-cultre) بەو ئابووریە دەوترێت احادیة الجانب کەلەناردەنیەکانیان پشت بە یەك یاخود دووجۆر شمەك دەبەستن کەزۆرینەی ولأتانی بەرهەم هێنی نەوت و ولأتەدواکەوتوەکان دەگرێتەوە.

نەختی نێودەوڵەتی وبانکە بازرگانیەکانی وڵاتانی ئەوروپا وحکومەتەکانی هەندێك لە وڵاتی ئەوروپا وئەمریکا.

یەکێکی تر لەهۆکارەکانی قەیرانی قەرزی دەرەکی بریتی یە لە ئازادکردنی کەرتی دارایی و بانکی وئازادی هێنان و بردن و جوڵانەوەی سەرمایە و فراوان بوونی پێدانی قەرز لەلایەن بانکە بازرگانیەکانی جیهان . ئەم قەیرانە وڵاتانی قەرز وەرگری کردە ژێر رکێفی رێکخراوە نێودەوڵەتیەکان لە ژێر ناونیشانی پرۆگرامی چاکسازی ئابووری و گونجاندنی هەیکەلی (برامج الاصلاح الاقتصادی والتکیف الهیکلي (EconomicReferendum and Structural Adjustment program)

1- قەیرانی دارایی کیشوەری ئاسیا:

ئەو قەیرانانەی کە لەپێشووتر روویان دا لە حەفتاکان و هەشتاکانی سەدەی پێشوو قورسایەکی زۆریان دروست کرد لەسەر شانی وڵاتانی دواکەوتوو لەنەوەدەکان ،بەڵام گرفت وقەیرانەکان تارادەیەك چارەسەرکران بەهۆی ئەوپێش کەوتنە زۆر و بەرچاوانەی کە لەبواری گەشەی ئابووریدا روویدا لەهەندێك لەوڵاتانی کیشوەری ئاسیادا کە بەوڵاتانی نویٚ ی پیشەسازی (**دول الصناعیة الجدیدة** (NIc's)) وە ئێستا بە (النمور الاسیویة)* ناودەبرێن .

قەیرانی دارایی وڵاتانی ئاسیا ساڵی(1997)لە باشوری ڕۆژهەلاّتی ئاسیا سەری هەڵدا، سەرەتای قەیرانەکە لەبازاڕی دراییەوە دەستی پێکرد کە قەیرانی (سیولە) بوو، بەڵام قەیرانەکە گواسترایەوە بۆ قەیرانێکی دارایی وئابووری کەلایەنی ڕامیاری وکۆمەلایەتی مەترسیداری لەخۆگرت. بیٚ گومان پێش قەیرانە داراییەکە وڵاتانی کیشوەری ئاسیا گەشەیەکی زۆریان بەدەست هێنابوو، سەرەڕای جیاوازی ئاستی ئەو گەشەکردنە لەوڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی تر کۆی پرۆسەکە جیٚ سەرنج وسەرسوڕمانی وڵاتانی پێشکەوتوو بوو ، بەڵام

---

* (کۆریا، تایوان، هونکۆنگ، سنغاپورە، مالیزیا، ئەندەنوسیا، تایلەند) ئەم وڵاتانە شوێنی رامیاری گونجاندن و پەیوەست بوون بە بازارەکانی جیهان (اتباع سیاسة اندماج مع الاسواق العالمیة)یان پیادەکرد، لەهەمان کاتدا پشت دە بەستن بەناردەنی شمەکی پیشەسازی بۆ بازارەکانی جیهان بەگشتی و بازارەکانی ئەمەریکا و ژاپۆن بەتایبەت .

ساڵی (1997) دیاردەکە پێچەوانە بۆیەوە بەهۆی ئەو قەیرانە داراییەوە کە بوە هۆی هەرەسهێنانی بەشێك لە بازارە داراییەکانی کیشوەری ئاسیا و جیهان، هاوکات بوە هۆی گۆڕانکاری و بەرز و نزمیەکی زۆر لەنرخی ئاڵوێری دراوی وڵاتانی ئاسیاو لاسەنگی سیستمی دارایی وبانکی لەلایەك و نەبوونی دڵنیایی وە بەرهێنەکان لە لایەکی تر.

دیارترین فاکتەر و هۆکاری قەیرانەکە بریتی بوو لە سەرهەڵدان وتەشەنەکردنی دیاردەی گەندەڵی و لاوازی کەرتی دارایی و بانکی و نەبوونی ڕامیاریەکی نەرم بۆ نرخی دراو گۆڕینەوە. لاوازی سیستمی دارایی و بانکی خۆی لەوە دەبینیەوە کە بانکەکان زیاد لە پێویست قەرز دەکەن وە شیکردنەوەیەکی دروست ناکەن بۆ قەبارە و سووی قەرزەکان ،ئەمەجگە لەوەی وڵاتانی کیشوەری ئاسیا بە رادەیەکی زۆر پشت بە سەرمایەی کورت خایەن یاخود ماوە کورت دەبەستن. هاوکات سندوقی نەختی نێودەوڵەتی هۆکاری ڕوودانی قەیرانی ئاسیا دەگەڕێنێتەوە بۆلاوازی سیستمی دارایی و بەکارهێنانی سەرمایەی کورت خایەن لەبواری وەبەرهێنانی درێژخایەن یاخود لەبواری پرۆژەی وەبەرهێنانی کەم سوود بەبێ ئەوەی لێکۆلینەوەی کەڵك یاخود ریزبەندی بۆکرابێت.

سەرەڕای ئەوەی ئەم وڵاتانە(ژاپۆن ، چین، کۆریای باشوور،مالیزیا) خاوەنی قەبارەی پاشکەوتی زۆر و دەستی کاری شارەزاو لێهاتوو و خاوەنی ئابووریەکی بەهێز و تۆکمە بوون،بەڵام ئەم قەیرانە کاریگەری زۆر و ڕاستەوخۆی هەبوو لەسەر گەشەی ئابووری ئەم وڵاتانە وە بوە هۆی هەرەسهێنانی زۆرێك لە بانکەکان و دروست بونی لاسەنگی لەسەر هەرسێ ئاستی ناوخۆیی و هەرێمی و نێودەوڵەتی، ئەم کاریگەریانەش زیاتر بەهۆی جیهانگیری و کردنەوەی سنوورەکان و پیادەکردنی سیستمی ئازادی بازرگانی بوو .

ساڵی(1997) زۆرێك لە دراوەکانی وڵاتانی ئاسیا بەرامبەر دراوە جیهانیەکان گۆڕانکاری بەسەرهات بۆنموونە دراوی وڵاتی مالیزیا لە (41٪)و کۆریای باشوور لە(41٪) و ئەندەنووسیا لە(84٪) بەهای دراوەکانیان

لەناوچوو،هاوکات دراوی تایلەند لەیەك ڕۆژدا لە(25٪) بەهای دراوەکەی لەناوچوو وە دواتر دراوی تایلەند بەیەکجاری هەرەسی هێنا وە نرخی سوو زیادیکرد و گەیشتە لە (47٪) ئەمانەش بە هۆی بڕیاری ئازادکردنی دراو (تعویم العملة)وە بوو.

دیاردەی بێکاری و هەلئاوسان و هەژاری بەرێژەیەکی زۆر سەری هەڵدا لە وڵاتانی کیشوەری ئاسیای وەداهاتی گشتی نەتەوەیی بەرەوکەمبونەوە ڕۆیشت . لەلایەکی تر ئەم قەیرانە بوە هۆی زیان گەیاندن بە وڵاتانی ئاسیا بەهۆی گەرانەوەی سەرمایەو وەبەرهێنانی بیانی لەکاتێکدا ئەم سەرمایە و وەبەرهێنانە لەپێش قەیرانەکە سەرچاوەی گەشەکردن بوون بۆ وڵاتانی کیشوەری ئاسیا.هاوکات ئەم قەیرانە بوە کۆسپ لەرێگەی ناردەنی ئە وڵاتانە(ووڵاتانی کیشوەری ئاسیا) وکەمبوونەوەی نارەنیەکان و دروستبوونی لاسەنگی لەتەرازووی بازرگانی و تەرازووی پارەدان . بەڵام لەم بوارەدا ئەوەی پێویستە بوترێت ئەوەیە گەشەی زۆری چەند ساڵەی پێشووی وڵاتانی کیشوەری ئاسیا وایکرد کە ئابووری ئەم وڵاتانە(ژاپۆن ، چین، کۆریای باشوور،مالیزیا) کەمتر کاریگەربن بەقەیرانەکە بەبەراود لەگەڵ وڵاتانی تری جیهان. لەهەمان کات وڵاتانی کیشوەری ئاسیا توانیان خێراتر چارەسەری ئەم قەیرانە بکەن وە زوو خۆیان رزگار بکەن و هەنگاوی گونجاو بگرنەبەر بۆ گەرانەوەی ئەو گەشەیەی کەهەیان بوو لە پێش قەیرانەکە کەخاوەنی گەشەیەکی سەرنج راکێش و پێشکەوتوو بوون.

بەشێوەیەکی گشتی قەیرانی دارایی ئاسیا بەگەورەترین قەیران دادەنرێت دوای قەیرانی داکشانەوەی جیهانی (1929-1933) وەئەم قەیرانە(قەیرانی ئاسیا) بوەهۆی تێکدان وشێواندنی زۆرێك لەوپێشکەوتن و گەشەکردنانەی کەپێشتر ئەم وڵاتانە(ژاپۆن ، چین، کۆریای باشوور،مالیزیا) بەدەستیان هێنابوو.

4- قەیرانی دارایی* جیهان:

بێ گومان جیهان لەگەڵ هەنگاوەکانی گەشەکردنی تووشی کۆمەڵە قەیران وکۆسپ و گرفتێك دێن کە ڕێگری دەکات لە گەشەکردنی زیاتری جیهان. ئەوەی لێرەدا مەبەستە باسکردنی قەیرانی دارایی جیهانە کە ساڵی (2118) سەری هەڵدا ،سەرەتای دروست بوونی کێشە وقەیرانە داراییەکە لە ئەمریکاوە دەستی پێکرد وە هۆکاری قەیرانەکە دەگەڕێتەوە بۆسالأنی (2111 - 2112) کەزۆرێك لەڕاگەیاندن و گۆفار و کتێبە ئابووری و رامیاریەکانی ئەو کاتە بەشێوازی جیا جیا پێشبینی وەها قەیرانێکیان دەکرد کەڕوو بدات، بەلأم لە (14/ 9/ 2118) قەیرانەکە سەری هەڵدا وە ئابووری جیهان و بازارە نێودەوڵەتیەکان توشی لاسەنگی و نائارامیەکی وابوون کە لە ساڵی(1929)* وەجیهان گۆرانکاری وای بەخۆوە نەبینی بوو.

---

* سەرەرای جیاوازی هۆکار و کاریگەری قەیرانە دارایی و ئابووریەکان لە ولأتێکە وە بۆ ولأتێکی ترەولەیەك ولأتشدا لەکاتێکە وە بۆکاتێکی تر، بەشێوەیەکی گشتی قەیرانی دارایی بریتی یە لە دروست بونی پەشێوی ونالەباری لەبازاری دارایی ونەتوانینی ئاراستەکردنی سەرمایە و پارەکان بۆبوارەکانی وەبەرهێنان بەشێوەیەکی گونجاولێهاتوو، هەندێکی تر لەئابووری ناسەکان پێناسەی قەیرانی دارایی دەکەن بەدابەزینی لەناکاوی نرخی جۆرێك لەجۆرەکانی (اصول)، هەندێکی تر لەئابووری ناسەکان دەربارەی قەیرانی دارایی دەڵێن سیستمی ئابووری سەرمایەداری هەندێك چەمك وبنەمای هەیە کەهۆکاری دروست بوونی قەیرانن لەهەموو سەردەمێك.قەیرانی دارایی دووجۆرە،یەکەمیان قەیرانی نرخی دراو وەدووەمیان قەیرانی بانکەکان .جۆری یەکەم واتا گۆرانکاری لەدراوی نێودەوڵەتی روودەدات و بەرەودابەزین ولەدەست دانی بەهاکەی دەروات، بەلأم جۆری دووەم واتا بانکەکان تووشی گەردەلولی دارایی وکەم بوونەوەی یەدەکی دراو دەبن.

* لە ساڵی (1929) بەناوبانگترین و بەهێزترین قەیران روویدا بەناوی قەیرانی داکشانەوەی گەورە،بەپێی هەندێك ئامار لەم قەیرانە لە(25٪)دەستی کاری جیهان لەکار کەوتن،ئەمەجگە لەوەی قەیرانەکە بوە هۆی کەمبوونەوەی قەبارەی بەکاربردن و وەبەرهێنان و هەرەسهێنانی هەندێك لە گریمان و بنەماکانی سیستمی ئابووری ئازاد یاخود بیردۆزی کلاسیکی و سەرهەڵدانی بیردۆزی کینزی و بانگەشەکردنی دەستێوەردانی حکومەت لەکاروباری ئابووری ولأت .

لەسەرەتادا وورده وورده گرفتەکە پەرەی سەند و دواتر گەیشتە ئاستێکی مەترسیدار وەبووە جێی بایەخ و گرنگی پێدان لەلایە هەموو ولاّتانی جیهان.

سەبارەت بەخودی قەیرانەکە بەهۆی کێشەی قەرزی خانووبەرە (**رهن العقاري**) لە بازاڕەکانی خانوبەرە (**الاسواق العقارية**) سەری هەڵدا ئەویش بریتی بوو لــــە :

- بەرزبوونەوەی نرخی خانووبەرە .
- کەمی خستنەڕووی خانووبەرە .
- زۆری خواست لەسەر قەرزی خانووبەرە .

ئەوسێ هۆکارەی سەرەوە حکومەتی ئەمریکی ناچارکرد کەبەشداری بکات لەپێشکەش کردنی کۆمەك و یارمەتی دارایی ئەویش لەڕێگەی زیادکردنی ژمارەی بانکە قەرز دەرەکان وپێشکەش کردنی ئاسانکاری بۆهاوولاّتیان ، ئەم بانکانە دەستیان کرد بەپێدانی قەرز بێ ئەوەی ڕەچاوی توانای قەرز وەرگرەکان بکەن و بێ گوێدانە تۆماری متمانەی (السجلات الائتمانية) کەزامنی دانەوەی قستەکان دەکات ، جگە لەوەش لەسەرەتادا بڕی قستەکان کەمبوون و لەتوانای هاوولاّتیان هەبوون کە قستەکان بدەنەوە بەلاّم لەدوایدا بڕی قستەکان و ڕادەی سوووەکانیان زیادیکرد بەهۆی ئەوەی کە زۆرێك لەو بانکانە کەوتنە فرۆشتنی ئەو قەرزە لاواز و هەڕشە لێکراوانەی کەهەیان بوو بەکۆمپانیاو بانکە ناوخۆیی و دەرەکیەکان وەهاوکات زۆری دەستاودەست کردنی ئەم قەرزانە هۆکاری سەرەکی هەرەسهێنانی (اصول) قەرزەکان و دواترهەرەسهێنانی بانکەکان بوون.

دواتر گرفتەکە تەشەنەی کردوو گواسترایەوە بۆ ولاّتانی تری جیهان بەتایبەت ولاّتانی ئەوروپا کە ئابووریەکەیان بەڕادەیەکی زۆر پەیوەست بوو بەئابووری ئەمریکاوە ، وەکێشەکە تەنها لە بازاری خانووبەرە خۆی نەگرتەوە بەڵکو گواسترایەوە بۆبازاڕی دارایی ودواتر بۆ بازاڕی ئۆتۆمبێل و دواتر کاری کردە سەر کەمبونەوەی ڕێژەی گەشەی ئابووری کەئامانجی کۆتایی ولاّتانی جیهانە .

ئەم کۆمەڵە گۆڕانکاریە یەك لەدوای یەکە بوەهۆی هەرەسهێنانی زۆرێك لەبانکە جیهانیەکان کەهەندێکیان خاوەنی مێژوویەکی زۆر کۆن بوون لەوانە بانکی (لیمان برازر) و بانکی (وینك أوف) ی ئەمریکی کەتەمەنی کارکردنیان زیاتر بوو لە (151) ساڵ وەئەم کێشەیە زۆرێك لە بانکەکانی ناچارکرد بیر لە یەکگرتن و تێکەڵکردنی بانکەکان بکەنەوە بۆ ڕزگاربوون لەهەرەسهێنان و خۆڕاگرتن و بەردەوامی مانەوەیان لەکارکردن.

ئەمەجگەلە کەمبونەوەی ڕێژەی گەشەی ئابووری وڵاتانی جیهان وەتەنانەت وڵاتە پیشەسازیە گەورەکانیش بەڕێژەی لە(3٪) و بڵاوبوونەوەی بێکاری وە زیادبوونی ڕێژەکەی لە(2٪) وە ڕێژەی بێکاری لەجیهاندا گەیاندە لە(6٪) ئەویش بەهۆی لەناوچونی زیاتر لە(21111) هەلی کارکردن ئەمەجگە لە بڵاوبونەوەی هەژاری بەشێوەیەکی مەترسیدار .

هاوکات وڵاتانی ئاسیا کاریگەربوون بە قەیرانەکە چونکە قەیرانەکە بوەهۆی کەمبونەوەی خواست لەسەر ماددەسەرەتاییەکان بەگشتی و نەوت بەتایبەت کەبوە هۆی دابەزینی نرخی نەوت لەبازاڕەکانی جیهان و سەرهەڵدانی نائارامی لەو بازاڕەدا ، سەرئەنجام کەمبونەوەی داهاتی نەتەوەیی وڵاتانی تازەگەشەکردوو (وڵاتانی بەرهەم هێنی نەوت بەتایبەت)ی لێکەوتەوە. لەراستیدا وڵاتانی کیشوەری ئاسیا تاڕادەیەك توانیان پارێزگاری لەگەشەی ئابووریەکەیان بکەن کە وەکو ناوەند بریتی بوولە (4-6٪).

باسی دووەم
کاریگەری قەیرانە جیهانیەکان لەسەر گەشەی ئابووری ولاّتانی کیشوەری ئاسیا

0- قەیرانە جیهانیەکان و کاریگەری لەسەر گەشەی ئابووری ولاّتی ژاپۆن:

ولاّتی ژاپۆن وەکو هەموو ولاّتانی تری جیهان تووشی قەیرانی دارایی و ئابووری دەبێت،بەلاّم جیاوازی ولاّتانی جیهان لەچارەسەرکردنی گرفتەکان کەهەندێکیان ئەورێگاوپێوەرانە دەگرنەبەرکە گونجاون وە هەندێکی تریان ئەورێگاوپێوەرانە دەگرنەبەرکە باشترینن.

ئەوەی ولاّتی ژاپۆن بەدەستی هێناوە بەرهەمی هەر دووقۆناغی دوورەپەرێزی و کرانەوەیە وە بەئاسانی لەدەستی نادات ،ئەمەجگە لەوەی بەشێك لەگەشەی ئەم ولاّتە دەگەرێتەوە بۆ تایبەتمەندی هەلّکەوتە وشوێنی جوگرافیای ولاّتی ژاپۆن کەهێز و مەزنیەکی زۆری پێداوە. ئەم ولاّتە(ژاپۆن)توانی دەربازبێت لە قەیرانی ووزە و سەرچاوەکانی سووتەمەنی لەحەفتاکان کە هەمووجیهانی گرتەوە وەلەپاشان لەقەیرانی دارایی ئاسیا ،بۆیە دەتوانێت بەئاسانی دەربازبێت لە قەیرانی دارایی جیهانی کە لەئێستاداجیهان پێوەی دەنالّێنیّ، چونکە ئەم ولاّتە بۆچارەسەری کێشەیە و قەیرانەکان زیاترپشت بەخۆی وبازارەناوخۆیەکان دەبەستێت لەکاتێکدا ولاّتانی ئەوروپا وئەمریکا ناتوانن وەها کارێك ئەنجام بدەن .

گەشەی ئەم ولاّتە تەنها ئابووری نیە،بەلّکو لایەنی تەکنیکی وکلتووری وفکری وکۆمەلاّیەتیشی گرتۆتەوە وەبایەخی بەپەرەپێدانی ژێرخانی کۆمەلاّیەتی داوە شان بەشانی ژێرخانی ئابووری وەپێکەوە پەیوەستیانی کردوە لەکاتێکدا بایەخ نەدان بەهەردوو ژێرخانی ئابووری کۆمەلاّیەتی وهاوسەنگ رانەگرتنیان گرفت وقەیرانی زۆر و جۆربەجۆر بۆ زۆرێك لەولاّتانی جیهان دروست دەکات.

قەیرانی سوتەمەنی جیهانی لەنێوان سالأنی(1973- 1974) بوە هۆی زیادکردنی تێچوونی بەرهەم هێنان، بەلأم ئەم زیادکردنی تێچونە لە ولأتی ژاپۆن زۆربەهێواشی زیادیکرد بەبەراود لەگەڵ ولأتانی تری جیهان ئەمەش بەهۆی ئەوەی ئەم ولأتە (ژاپۆن)توانی سوود وەربگرێت لەونەرمیەی کەهەی بوو لەسیستمی گۆرینەوەی دراو ئەویش بە دیاریکردنی نرخی دراوی (ین)ی ژاپۆنی بەکەمتر لەبەهای راستەقینەی خۆی وەئەم سیاسەتە بەیەکێك لەجۆرەکانی (الاغراق)* دادەنرێت .هاوکات حکومەتی ژاپۆن توانی سیستمی کارکردنی کرێکار رێك بخات لەرێگەی کەمکردنەوەی کرێ وموچەی کرێکار وکەمکردنەوەی کاژێری کارکردن وخانەنشین کردنی فەرمانبەران لەتەمەنێکی کەمتر بەرامبەر مووچەیەکی کەمتر بەمەبەستی کەمکردنەوەی ئەوزیادەیەی کە لەتێچونی بەرهەم هێنان روویدا. پیادەکردنی ئەم سیستمە بوە هۆی زیادکردنی هێزی کێ بەرکێ بۆشمەکی ژاپۆنی لەسەرهەر دوو ئاستی بازارە ناوخۆیی و جیهانیەکان.

سەبارەت بەکاریگەریەکانی قەیرانی دارایی جیهانی ساڵی (2118) لەسەر گەشەی ئابووری ژاپۆن ئەم قەیرانە بوە هۆی داکشانەوەلەم ولأتە وە بۆ یەکەم جار لەماوەی حەوت ساڵی پێشووتر ولأتی ژاپۆن تووشی داکشانەوە هات، بەپێی ئامارە فەرمیەکان بە تایبەت ئامارەکانی رێکخراوی هاریکاری ئابووری و گەشەپێدان کە رێژەی داکشانەوە لە ولأتی ژاپۆن گەیشتە لە (14٪) وە لەهەمان کاتدا قەبارەی ناردەنیەکانی لە(68٪) کەمیکرد. کەمبونەوەی ناردەنیەکانی ژاپۆن بوە هۆی دروستبوونی لاسەنگی لە تەرازووی بازرگانی بەبری (639 ملیار) ین کەدەیکردە (665 ملیۆن) دولار لە کاتێکدا ساڵێك پێش قەیرانەکە ولأتی ژاپۆن سەرەرێژی هەبووە لە تەرازووی بازرگانی بە بری

---

* الاغراق (نقوم کردن و کۆنترۆڵکردنی بازارەکان) :بریتیە لە فرۆشتنی شمەك لە بازارەکانی دەرەوە بە نرخێکی کەمتر لە نرخی ناوخۆ وە قەرەبووی ئەو هەرزان فرۆشیە لەناوخۆ دەکرێتەوە ئەویش بە زیادکردنی نرخی کالأکانی ناوخۆ، وە هەندێك جار بە نرخێك لە بازارەکانی دەرەوە شمەکەکان دەفرۆشێت کە کەمترە لەتێچونی راستە قینەی شمەکەکە . وە ئەم رامیاریە دووجۆری هەیە کاتی وهەمیشەیی.

(9998.4ملیار) ین. ئەمەجگە لە دروست بونی لاسەنگی لە تەرازووی پارەدان لە وڵاتی ژاپۆن بەبڕی (711) ملیۆن دۆلار.

2- قەیرانە جیهانیەکان و کاریگەری لەسەر گەشەی ئابووری وڵاتی چین:

بێ گومان هیچ وولاتێکی جیهان نییە کەبەدەربێت لەکاریگەری قەیرانە ئابووری یەکانی جیهان،بەلأم مەرج نییە هەموو ولأتانی جیهان بەیەك ئاست وئاراستە کاریگەربن. بەهێزی ئابووری هەندێك ولأت هاوکێشەکان دەگۆرێت و بەئاراستەی جیاواز دەیانبات. زۆرێك لەئابووریناس و شارەزاکانی بواری ئابووری پەیوەندی چین و کێشە داراییە جیهانییەکان وا لێکدەدەنەوە کە زیندەوەرێکی بچوك ناتوانێت کاریگەری هەبێت لەسەر دەریایەکی گەورە تەنانەت بەمردنی زیندەوەرەکەش بێت،ئەوەی جێگای باسکردنە ولأتی چین ساڵی (1997) توانی خۆی رزگاربکات لە قەیرانی دارایی کە ولأتانی ئاسیای گرتەوە بێ ئەوەی گەشەی ئابووری ساڵانەی لە(8٪)بێتەخوارەوە.

سەرەرای دەرئەنجامە نێگەتیڤە زۆرەکانی قەیرانی دارایی ساڵی(1997)لە کیشوەری ئاسیا،بەلأم ئەو قەیرانە راستەوخۆ کاریگەری نەبوو لەسەر ولأتی چین بەقەبارەی بەشداربوونی ولأتی چین لەبازرگانەی نێودەولەتیەکان. لەگرنگترین کاریگەریەکانی قەیرانەکە کۆچکردنێکی مەترسیداری دەرامەتە ئابووریەکان و سەرمایەی کۆمپانیاکان بوو کە سنووری ولأتی چینیان بری وچوون بەرەو ناوچەکانی تری ولأتانی ئەوروپا وئەمریکا.

ولأتی چین لە کێشە و قەیرانی ساڵی(1997) کەمترین کاریگەری لەسەر بوو بەبەراود لەگەڵ ولأتانی تری دراوسێ ئەمەش بەهۆی بارودۆخی ئابووری چینەوە بوو،چونکە بازاڕەکانی چین بەتەواوەتی نەکرابوونەوە بەرووی کۆمپانیا بیانیەکان وەکەرتی بانکی بەتەواوی ئازاد نەبوو.

بەشێوەیەکی گشتی ولأتی چین و ئابوریەکەی بەشێوەیەکی ڕووکەش تێکەڵی ئابووری جیهان بوون وە چین زیاتر هەوڵی پاراستنی پیشەسازیە ناوخۆیەکان دەدەن بەبەردەوامی وە جیاوازی دەکەن لەنێوان خەڵکی چین و کەسانی بیانی ،ئەمە جگە لەو چاودێریەی دەیکەنە سەر سەرمایە و حسابەکانی لە ناوخۆ و دەرەوەی ولأت . هەبوونی سەقامگیری لە چین تەنها

پێویست و گرنگ نیە بۆ چینیەکان بەڵکو پێویستە بۆ دروستکردنی سەقامگیری ئابووری جیهانی ،چونکە ئەو قورسایی یە ئابووریەی کە وڵاتی چین هەیەتی بریتیە لە بەرهەمهێنانی لە (22٪) خۆراکی جیهان وە خاوەنی نزیکەی لە (19٪) دانیشتوانی جیهانە.

یەکێکی تر لە قەیرانەکان کەتووشی جیهان بووە ساڵی (2113) بریتیە لە بڵاوبونەوەی نەخۆشی ئەنفلۆنزای باڵندە کە وڵاتی چین خەرجییەکی زۆر و داراییەکی فراوانی حوکمەتی بەفیڕۆدا ،بەڵام دواتر وڵاتی چین توانی کۆنترۆڵی تەنگەژەکە بکات وەکاریگەری ئەوتۆ نەکاتە سەر گەشەئابووریە سەرنج ڕاکێشەکەی وڵاتی چین.

سەبارەت بە قەیرانی دارایی جیهانی کەلە (2118/9/14)سەری هەڵدا کەهەموو وڵاتانی جیهانی گرتەوە بەشێوازی جۆراو جۆر،لەکاتی قەیرانەکە وەزیری سەرمایەی مرۆیی و بیمەی کۆمەڵایەتی چین (ین وایمنان) دەڵێت کێشەی دارایی بۆتە هۆی کەمبوەنەوەی کریاری شمەکی چینی وە بۆتە هۆی داخستنی بەشێك لە کارگەکان و دواخستنی گەشەی ئابووری وڵاتی چین وە باس لەوە دەکات کە ساڵی (2118) لە زەحمەتترین ساڵەکانە بووە کە ئابووری چینی پێ‌تێ‌پەریوە.هاوکات وڵاتی چین لەکۆتایدا توانی تارادەیەکی باش ئارامگیری وسەقام گیری دروست بکات لەگەشەی ساڵانەی ئابوورییەکەی لەڕێگەی ئەم هەنگاوانەوە:

أ: قەرەبووکردنی کەمبونەوەی خواستی جیهانی لەسەر کاڵا چینیەکان بەزیادکردنی خواستی ناوخۆ لەلایەك وناردنی شمەك وخزمەتگوزاریەکانی بۆناوچە کەمدەرامەتەکان بەتایبەت بازارەکانی کیشوەری ئەفریقیا،واتا چین توانی گۆڕانکاری دروستبکات لەشوێنی بازارەکانی بەهۆی دروست کردنی گۆڕانکاری لەجۆر ونرخی کاڵا وخزمەتگوزاری یەکانی .

ب:لابردن و کەمکردنەوەی باج ورەسمی گومرکی لەسەرهەندێك جۆر لەشتومەکی ناردەنی وهەندێك جۆرلەشتومەکی هاوردەنی بەتایبەت کەمکردنەوەی باج لەسەر شتومەکی کشتوکاڵی کەسەرچاوەیەکی سەرەکی خۆراکی ئەو ژمارە زۆرەی دانیشتوانەکەیەتی،چونکە گرفتی خۆراك

لەسەرەکیترین گرفتەکانی ولآتی چینە. پیادەکردنی ئەم جۆرەسیاسەتە وایکرد کەسەرەرای هەبوون وبەردەوامبوونی قەیرانەکە ناردەنی ئەم ولآتە دوو ئەوەندەی قەبارە و بەهای هاوردەنیەکانی بێت، چونکە ولآتی چین ناردەنیەکانی زۆر وجۆراوجۆرن کە دەگاتە نزیکەی (711)جۆرشمەکی سەرەکی کە ئامادەی هەناردەکردنن.

ج: بێ گومان نرخی دراو وئالۆگۆرکردنی دراو کاریگەریەکی راستەوخۆی هەیەلەسەرتەرازووی بازرگانی (المیزان التجاری) وەتەرازوی پارەدان (المیزان المدفوعات) وەدەتواندرێت گۆرانکاری بکرێت لەنرخی ئالۆگۆری دراو بەمەبەستی چارەسەرکردنی لاسەنگی وکورتهێنانی هەریەك لەتەرازووی بازرگانی و تەرازووی پارەدان . ئەم ولآتە (چینی میللی) دەستی کرد بەبەرزکردنەوە و نزمکردنەوەی نرخی دراوەکەی (یوان) بەپێی پێویستی ئابووریەکەی بەمەبەستی قەرەبوکردنەوەی ئەو کەمبونەوەیەی کە روویداوە لە ناردەنی هەندێ شمەکی دیاری کراوی ولآتی چین.

د: گرتنە بەری هەندێك رێگای تر لەوانە دروست کردنی گۆرانکاری لە رامیاریەکانی هەریەك لەبنکی ناوەندیی و بانکە بازرگانیەکان بەتایبەت گۆرانکاری لە نرخی سوو ،چونکە نرخی سوو بەجولێنەری زۆرێك لەچالاکیە ئابووریەکان دادەنرێت.

بەهۆی ئەم هەنگاوانەی سەرەوە سەرەرای بەردەوامی قەیرانەکە لە(39٪)ی کۆمپانیا و دامەزراوە چینیەکانی ناوخۆ و دەرەوەی ولآت بەردەوامن لەبەدەست هێنانی قازانج.

3- قەیرانە جیهانیەکان و کاریگەری لەسەر گەشەی ئابووری ولآتی کۆریای باشوور:

کێشەی دارایی ولآتانی کیشوەری ئاسیای کاریگەری راستەوخۆی هەبوو لەسەر کەمبوونەوە و لاوازبوونی گەشەی ئابووری ولآتانی ئاسیا بەگشتی و ولآتی کۆریای باشوور بەتایبەت وە بوە هۆی کەمبوونەوە گەشەی ئابووری ئەم ولآتە و رێژەی گەشەی ئابووریەکەی گەیاندە(zero)، لەکاتێکدا لە سالی (1996) بانکی نێودەولەتی کۆریای باشووری لە ریزی ولآتە خۆشگوزەران و

داهات بەرزەکان ئەژمارکرد وە ڕێکخراوی هاوکاری ئابووری وگەشە (OECD) ولاٚتی کۆریای باشووری بەولاٚتێکی یارمەتیدەر و کۆمەك بەخش ئەژمارکرد. ئەم سەرکەوتن وپێشکەوتنانە هەموویان بەر لە کێشەو قەیرانە دارایەکەی ولاٚتانی ئاسیا بوو، بەلاٚم قەیرانەکە زۆرترین پشکی لەزیان گەیاندە ولاٚتی کۆریای باشوور بەتایبەت کەمبوونەوەی گەشەی ئابووریەکەی کە بێ گومان ئەم کەمبوونەوەی گەشەی ئابووریە بوە هۆی بلاٚوبونەوەی بێکاری وزیادبوونی ڕێژەکەی بۆ لە(9٪) * ئەویش بەهۆی ئەو پەیوەندیە پێچەوانەیەی کەهەیە لەنێوان گەشەی ئابووری و ڕێژەی بێکاری. هەروەها قەیرانەکە کاریگەری هەبوو لەسەر کەمکردنەوەی بەرهەمی گشتی ناوخۆیی بەرێژەی لە(1٪) وە ئەوەی جێی باسە لەساڵی (1981) وە بۆ یەکەمجار ولاٚتی کۆریای باشوور بەرهەمی گشتی ناوخۆیی کەم بوونەوەی بەخۆوە بینی.

لە هەمانکاتدا قەیرانی دارایی کیشوەری ئاسیا بوە هۆی دروستکردنی گۆرانکاری و بەرز و نزمیەکی زۆر لەبەهای دراوی ئەم ولاٚتە و زیانێکی زۆری پێگەیاند وە ئابووریەکەی بەرەو داڕمان و لاوازبوون برد وەبەهای دراوەکەی لە (31٪)ی کەمیکرد،ئەم دابەزینی بەهای دراوە هۆکاری سەرەکی بوو بۆ کەڵەکەبوونی قەرزی ناوخۆیی و دەرەکی وە کەمبونەوەی یەدەکی دراوی بیانی لە ولاٚتی کۆریای باشوور.

بەشێوەیەکی گشتی قەیرانی دارایی کیشوەری ئاسیا ئەم کاریگەریانەی هەبوو لەسەر ئابووری کۆریای باشوور:

أ: کەمبونەوەی ڕادەی وەبەرهێنانی ناوخۆیی و دەرەکی بە ڕێژەی لە(18٪) ئەمەش بەهۆی هەرەسهێنانی بازاری دارایی لەم ولاٚتە. لەو کاتەدا کەمبونەوەی وەبەرهێنانی ناوخۆیی و بیانی بەو ڕێژەیە بەڵگەی داڕمانی ئابووری کۆریای باشوور بوو.

* لەکاتێکدا ڕێژەی بێکاری لە ولاٚتی کۆریای باشوور لە پێش ڕوودانی قەیرانەکە تەنها لە (3٪)بوو.

ب:لەناوچون و هەرەسهێنانی زۆرێك لەكۆمپانیا ناوخۆیی و بیانیەكان بەهەردوو جۆری خاوەنداریێتی تایبەت و گشتی، ژمارەی ئەو كۆمپانیانەی كەهەرەسیان هێنا نزیكەی (17168) كۆمپانیا بوون كەدەیكردە نزیكەی لە(51٪)ی سەرجەمی كۆمپانیاكانی ولأتی كۆریای باشوور.

ب: زیادبوونی ڕێژەی بێكاری و هەژاری و هەڵئاوسان بەتایبەت بێكاری نێوان تەمەنی (15-29) ساڵ كە بە چالاكترین تەمەن دادەنرێت لەڕووی كاركردن و داهێنانەوە،ئەمەجگە لە هەڵئاوسان كە ڕێژەكەی گەیشتە لە(88٪) وە ڕێژەی هەژاری گەیشتە لە(198٪) .

د: داكشانەوەی ئابووری كەتووشی ئەم ولأتە (كۆریای باشوور) هات بە ڕێژەیەك بو كەلەدوای جەنگی ناوخۆیی كۆریاوە ئەمە یەكەمجار بوو داكشانەوەی وا ڕوویدات كە بوە هۆی كەمبونەوەی سەرمایەی ناوخۆیی و هەڵهاتنیان بۆ ولأتانی پێشكەوتوو .

سەرئەنجام كۆریای باشوور وەكو زۆرێك لە ولأتانی تری كیشوەری ئاسیا نارچابوو پەنا بباتە بەر قەرزی دەرەكی بەتایبەت قەرزكردن لەڕێكخراوە جیهانیەكانی وەكو سندوقی نەخت و بنكی نێوەدەوڵەتی بەرامبەر بەئەنجامدانی چاكسازی كە داواكاری ئەو ڕێكخراوانە بوو، بۆیە بۆ ڕزگاربوون لەم قەیرانە سندوقی نەختی نێودەوڵەتی بەبڕی (57ملیار)دۆلار یارمەتی كۆریای باشووری دا بەرامبەر گرتنەبەر و دەسكردن بەكۆمەڵە چاكسازیەكی بنەڕەتی لەبازاڕ و ئابووری ولأت و دیاری نەكردنی سنوورێك بۆ نرخی سوو ونرخی دراو* وە دروست كردنی چاكسازی لەكەرتی دارایی. لەراستیدا كۆریای باشوور توانی سوود وەربگرێت لەو قەرزانە ئەویش بە بەكارهێنانی ئەو قەرزانە لەبواری وەبەرهێنان بەگشتی و وەبەرهێنانی تەكنەلۆجی بەتایبەت

* جێگركردنی نرخی دراو پێش ڕێكەوتنی كۆریای باشوور بوو لەگەڵ سندوقی نەختی نێوەدەوڵەتی وە هۆكاری زیادبوونی وەبەرهێنانی بیانی لەناوخۆ و هۆكاری زیادبوونی ڕێژەیی ناردنی كۆریای باشوور بوو،لەهەمان كاتدا وەبەرهێنەكان لە ولأتی كۆریای باشوور دووربوون لەمەترسی بەرز بوونەوە و نزمبوونەوەی نرخی دراو.

وە توانیان سەقامگیری لە نرخی دراوەکەیان رابگرن بە هۆی پیادەکردنی رامیاریەکی نەختینەیی پتەو کە گونجاو بوو لە گەڵ بارودۆخی ناوخۆیی و نێودەوڵەتی.

بێ گومان ئەم هەنگاوانە رۆڵێکی دیاریان هەبوو لەدووبارە گەشەسەندن و پەرەسەندنی ئابووری کۆریای باشوور وە ڕۆڵێکی کاریگەریان هەبوو لە کەمکردنەوەی دەرئەنجامە نێگەتیڤەکانی قەیرانی دارایی ولاَتانی ئاسیا و ڕزگار بوون لێ ی بە کەمترین زیان و بە کورترین ماوە.

کۆریای باشوور سوودی زۆری بینی لەسەرمایە گوزاری بیانی و توانی ڕزگاریبێت لەو قەیرانە داراییە بەکەمترین قوربانی کە لەتوانادا هەیە. لەهەمان کاتدا بەڵگەی بەزاندنی ئەو قەیرانە داراییە ئەوە بوو کە ڕێژەی گەشەی ولاَتی کۆریا باشوور لە سالَی (1998) بەسالب بوو بەڕێژەی لە (- 5.8٪)، بەلاَم لەنێوان سالأنی(1999-2111) ئابووری کۆریای باشوور نەك تەنها لاسەنگیەکەی نەما بەڵکو سەرەرێژی بەڕێژەی لە(3.8٪) هێنایەدی.

سەبارەت بە قەیرانی دارایی جیهان ئەم ولاَتە(کۆریای باشوور) توانی بەو گەشە ئابووریە سەرنج ڕاکێشەی کردبووی لەوە پێش بەشێك لەکاریگەرە نێگەتیڤەکانی قەیرانەکە کۆنترۆڵ بکات و نەهێلێت شوێنەواری زۆری ئەو قەیرانە دەرکەوێت، بەلاَم سەرەڕای هەنگاوەکانی بنکی ناوەندیی کۆریای باشوور بۆ ڕاگرتن و جێگرکردنی بەهای دراوی ولاَتەکیان نەیان توانی رێگری بکەن لەدابەزین و لاوازبوونی بەهای دراوی ولاَتەکەیان کە سالَی (2118) نرخی دراوەکەیان بەڕێژەی لە(51٪) داشکا بەبەراود لەگەڵ سالَی (2117).

1- قەیرانە جیهانیەکان و کاریگەری لەسەر گەشەی ئابووری ولاَتی مالیزیا:

داکشانەوەی و تەنگەژەی ئابووری کە لەسالَی (1981-1982)* ڕوویدا بوە هۆی کەمبونەوەی قەبارەی ناردەنیەکانی ولاَتی مالیزیا،دواتر بوەهۆی دارمانی ڕادەی وەبەرهێنان و کەمبوونەوەی گەشەی ئابووری ئەم ولاَتە.

* سەرهەڵدانی داکشانەوە و تەنگەژەی جیهانی لەهەشتاکان بەهۆی سەرهەڵدانی قەیرانی قەرزی دەرەکیەوەبوو.

حكومەتی مالیزیا پلانێکی دانا بۆ پارێزگاریکردن لە گەشەی ئابووریەکەی و رزگاربوون لەوقەیرانە ئەویش لەڕێگەی زیادکردنی خەرجی بۆ بەشێك لەپیشەسازیە قورس و گرنگەکان وە ئەو پرۆژە و پیشە سازیانەی کە پێوەی پەیوەستن ،هاوکات حکومەتی مالیزیا بایەخی دا بە پیشەسازیە گشتی و تایبەتەکان وە هەوڵی بەرەو پێشبردنی ژێرخانی ئابووری دا.لەهەمان کاتدا حکومەتی مالیزیا چاودێریەکی تەواو ووردی کردە سەر ئەو پرۆژە و پیشەسازیانەی کەلەناوخۆدا کاردەکەن بۆ ئەوەی بگونجێن لەگەڵ پێداویستیەکانی ناوخۆ وە کار بکەن لەسەر پاراستنی بەرژەوەندیەکانی ناوخۆی مالیزیا . ساڵی (1984) زۆرینەی خەرجیەکانی حکومەتی مالیزیا لە بواری پرۆژە گشتیەکان بوو وە ئەم کارەش بوە هۆی زیادبوونی قورسایی سەرشانی وڵاتی مالیزیا،ئەم قەرزانەش بونە هۆی روودانی تەنگەشە و داکشانەوە ئابووری لەنێوان ساڵانی (1985-1986) وە هاوکات دارمانی مەرجەکانی ئاڵوگۆڕ کردن و بازرگانی کردن لەناوخۆ و دەرەوەی مالیزیا ،دەرئەنجام ئەم بارودۆخە کەمبوونەوەی داهاتی تاکەکەسی لێکەوتەوە بۆ (611)دۆلار ساڵی 1986 لەکاتێکدا لە ساڵی 1984 داهاتی تاکەکەس (2111) دۆلار بوو.

لاسەنگی لەکەرتە ئابووریەکان و زیادبوون وە کەڵەکەبوونی قەرزی دەرەکی حکومەتی مالیزیای ناچارکرد دووبارە چاو بخشێنێتەوە بە ڕامیاریەکانی بەتایبەت رامیاریە داراییەکان وە حکومەت پلانێکی تۆکمەی دانا کەئامانجی حکومەت لەپلانی پێنج ساڵەی (1986-1991) بریتی بوو لەیارمەتیدانی کەرتی تایبەت و بایەخدان بەپرۆسەی بەتایبەتکردنی پرۆژەو دامەزراوە حکومی و گشتیەکان وە سەرەتای پرۆسەی بەتایبەتکردن لەگواستنەوەی ئاسمانی و دەریایی یەوە دەستی پێکرد.

لەم رێگایانەوە وڵاتی مالیزیا توانی ڕزگاری بێت لەو قەیرانی داکشانەوەیە،پاشان دەستی کرد بەبوژانەوە بەهۆی بەرز بونەوەی نرخی کاڵاو خزمەتگوزاریەکانی لەلایەك وە زیادبونی قەبارەی ناردەنیەکانی لەلایەکی ترەوە، هاوکات ڕێژەی گەشەی داهاتی ڕاستەقینەی تاکەکەس لەمالیزیا

گەیشتە لە(58٪) لەنێوان سالأنی (1986-1995) وە قەبارەی ناردەنیەکانی زیادیکرد بەڕێژەی لە(75٪).

لەکۆتایی نەوەدەکان ولأتی مالیزیا وەکو هەموو ولأتانی تری کیشوەری ئاسیا دووبارە توشی قەیرانێکی تربۆیەوە (قەیرانی دارایی 1997)کە بوە هۆی کەم بوونەوەی بەرهەمی گشتی نەتەوەیی بەڕێژەی لە(28٪) سالی(1998) وە بوە هۆی دارمانی زیاتر لە(41٪) ی بەهای دراوی مالیزی ،هەروەها نرخی سوو گۆڕانی بەسەرهات بەبەرزبوونەوە. مالیزیا بەهۆی دەستێوەردانی حکومەت رێگری کرا لە داڕمانی دراوی ناوخۆیی بەرێژەیەکی زیاتر وەحکومەتی ناچارکرد کەچاودێری نرخی دراو بکات کە بێگومان کاریگەری هەبوو لەسەر بارو دۆخی ئابووری ولأت بەلأم مالیزیا توانی تاڕادەیەك خۆی لەو قەیرانە بەدوربگرێت ئەویش بەهۆی:

أ: هەبوونی رێژەیەکی زۆر لە هێزی کاری کارامە و شارەزا.

ب: بەدیهێنانی سەقامگیری تەواو لە ڕامیاریەکانی حکومەت.

ج:زیادکردنی ڕێژەی پاشەکەوتی ناوخۆیی.

د:زیادکردنی قەبارەی وەبەرهێنانی ناوخۆیی و بیانی.

سەرەڕای قەیرانەکە بەلأم مالیزیا توانی وەبەرهێنانی بیانی ڕابکێشێت بۆ ناوخۆ، لەهەمان کاتدا دابەزینی بەهای دراوی مالیزی هۆکارێکی تری زیادکردنی ناردەنیەکان و زیادکردنی تواناای کێ بە ڕکێ ی شمەکی مالیزی بوو لەبازاڕەکانی ناوخۆ و دەرەوە.

سەبارەت بە قەیرانی دارایی جیهانی (سالی 2118) ئەم ولأتە (ولأتی مالیزیا)کەمتر کاریگەر بوو بەقەیرانەکە،چونکە ئابووری مالیزیا بەهۆی ئەوەی ناردەنیەکانی جۆراوجۆرە وەکەمترپشت بەبازاڕەکانی ئەمریکا دەبەستێت ، لەکاتێکدا سالی 1995 لە(31٪) ناردەنیەکانی مالیزیا بۆ ولأتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا بوو، بەلأم لە سالی (2118) ئەمریکا تەنها لە (16٪) ناردەنی مالیزیای لەخۆ دەگرت. لەهەمان کاتدا ولأتی مالیزیا توانی لەجیاتی بازارەکانی ئەمریکا بازاری تر بدۆزێتەوە بۆ بەرهەمەکانی،بۆیە تارادەیەك

قەیرانە داراییەکە کەمتر کاریگەری هەبوو لەسەر لاوازکردنی گەشەی ئابووری وڵاتی مالیزیا.

کۆتایی

هەموو ووڵاتانی جیهان بایەخدەدەن بەم کێشەو قەیرانە جیهانی وهەرێمیانەی کەروو دەدەن،چونکە بەهۆی جیهانگیریەوە کاریگەرن بەم کێشەیە وقەیرانانە سەرەڕای هەبوونی جیاوازی لەئاستی کاریگەربوونیان،ڕادەی کاریگەربوونیان بەندە بە ڕادەی پێشکەوتنی ئابووری و سیستمی بانکی و هەبوونی هۆشیاری بانکی و لەسەرووی هەمووشیانەوە ئارامی رامیاری .

سەرچاوەکان

سەرچاوە عەرەبیەکان:

1- روب غيفورد- طريق الصين (رحلة في مستقبل قوة صاعدة) - ترجمة: محمد محمود التوبة - الطبعة العربية الاولي - شركة العبيكان للأبحاث والتطوير- المملكة العربية السعودية - .2119

2- محمد خير الوادي- تجارب الصين من التطرف الى الاعتدال - الطبعة الاولى - دار الفارابي - بيروت- .2118

3- د.عبدالله رزق - اقتصادات ناشئة في العالم (نماذج تنموية لافتة) - دار الفارابي - بيروت- .2119

4- حازم الببلاوي - النظام الاقتصادي الدولي المعاصر- عالم المعرفة - سلسلة كتب ثقافية شهرية يصدرها المجلس الوطني للثقافة والفنون والاداب - الكويت- العدد(257)-.2111

5- عدنان فرحان عبدالحسين - دراسة تحليلية لمرتكزات نجاح التجربة التنموية في كوريا الجنوبية للمدة (1965-2115) - مجلة العلوم الاقتصادية - كلية الادارة والاقتصاد - جامعة البصرة - المجلد (5)-العدد (18) - 2116.

6- كارل ايتشروجون ستانز-التنمية الزراعية فى العالم الثالث ترجمة : سميرعبدالرحيم الجلينى -الطبعة الاولى- الجزء الرابع -دارالمشؤن الثقافية العامة -بغداد-العراق -.1988

7- دائرة البحوث الاقتصادية- العلاقات الاقتصادية بين سلطنة عمان وجمهورية الصين الشعبية وافاق تطويرها- عمان - .2116

8- عامر لطفي - الاقتصادات الستة الاغنى في العالم- الطبعة الاولى- دار الرضا للنشر- سوريا -2113.

9- أوديد شيكنار- العصر الصيني الناهض وتأثيره على الاقتصاد العالمي وتوازن القوى وعلى أعمالك- ترجمة : سعيد الحسنية- الطبعة الاولى – الدار العربية للعلوم – بيروت- .2115

11- د.عبدالعزيز عبدالرحمان ومروان عبدالمالك ذنون- الطريق الى النهوض الاقتصادي- تحليل الفجوات الثلاث للأقتصاد الماليزي)- اطروحة دكتوراه – مجلة التنمية الرافدين – العدد(88) -.2117

11- د.نايف علي عبيد- السياسة الخارجية لدولة الامارات العربية المتحدة- الطبعة الاولى- المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع- بيروت- .2114

12- كينيشي أوهمي- الاقتصاد العالمي المرحلة التالية (تحديات وفرص في عالم بلاحدود- ترجمة: مركز التعريب والبرمجة – الطبعة الاولى – دار العربية للعلوم- بيروت- .2116

13- أوديد شيكنار- العصر الصيني (القوة الاقتصادية الفائقة في القرن 21)- ترجمة : مركز التعريب والبرمجة – الطبعة الاولى – الدار العربية للعلوم – بيروت- .2115

14- د.عبدالكريم كامل و د. علي جاسم العبيدي- النمو الاقتصادي في كوريا الجنوبية في اطار سياسة التصنيع الموجه نحو التصدير – مجلة تنمية الرافدين – العدد(78)- كلية الادارة والاقتصاد – جامعة الموصل.

15- ابراهيم الاخرص – التجربة الصينية الحديثة في النمو- الطبعة الاولى – ايتراك للنشر والتوزيع – قاهرة – .2115

16- د. عبدالله بن جمعان الغامدي- الاقتصاد السياسي للتنمية في اليابان(دراسة في تحليل اسباب النهضة)- مجلة كلية التجارة – العدد(43)- جامعة أسيوط –سعودية-.2117

17- نايف بن مطلق الرويس – اختلاف ثقافة التعليم والتدريب في البيئة العالمية (اليابان والعرب كحالة تطبيقية) – برنامج ماجستير ادارة الاعمال التنفيذي – كلية الادارة والاقتصاد- جامعةالملك عبدالعزيز-2119.

18- د.احمد حسون محمد السامرائى –جغرافية اوراسيا (دراسة فى الجغرافية الاقليمية –وزارة التعليم العالى والبحث العلمى –جامعة بغداد-.1991
19-ميشل تودارو-التنمية الاقتصادية-تعريب ومراجعة – د.محمودحامد محمودعبدالرزاق- دارالمريخ- المملكة العربيةالسعودية-2116 .
21-سمير امين واخرون-الاشتراكية واقتصاد السوق (تجارب الصين- فيتنام-كوبا)-الطبعةالاولى-مكتبة مدبولى-القاهرة -.2113
21-ريشتارد بين واخرون – الثالوث غيرالمقد س (صندوقالنقد الدولى-البنك الدولى –منظمة التجارة العالمية)-الهيئة العامة السورية للكتاب –دمشق-2117.
22-د.مدحت القريشى –التنمية الاقتصادية (نظريات وسياسات وموضوعات –داروائل للنشر – الاردن –2117 .
23- د.عثمان محمد غنيم و د.ماجدة احمد ابوزنط-التنمية المستديمة (فلسفتها واساليب تخطيطها وادوات قياسها – الطبعة الاولى – دارصفاء للنشر والتوزيع – الاردن –2117 .
24-جاك لوب –العالم الثالث وتحديات البقاء –ترجمة احمد فؤاد بلبع – سلسلة كتب ثقافية شهرية يصدرها المجلس الوطنى للثقافة والفنون والاداب –الكويت –1986.
25-د.عبدالمطلب عبدالحميد –العو لمة الاقتصادية –الدار الجامعية – الاسكندرية -.2116
26- د.ماجد حمود وكمال حمود-الاطلس الجغرافى للعالم الاسلامى – دار الرضوان –حلب .
27- د.مدحت قريشي –التنميةالاقتصادية- الطبعةالاولي- الدار الراعى – عمان-.2117
28-د.أكرم حدادومشهورهذلول-النقودوالمصارف (مدخل تحليلي ونظري)الطبعة الاولي –داروائل للنشر –الاردن-2115.

29- محمدمجدي محمد ابواليزيدكبارة-الازمةالماليةالعالمية واثرهاعلى خطط المتدري المستقبلة-.2119

31- د.عبدالعزيز عبدالله الفارس القطيفى - النمو الاقتصادى (نظريات النمو: الديناميك و المنهج الرياضى) مديرية دار الكتب للطباعة و النشر - بغداد - 1999 .

31- د.عبدالعزيز مصطفى عبدالكريم و د.رشاد مهدى هاشم - التخطيط الصناعى - وزارة التعليم العالي و البحث العلمى - جامعة الموصل - 1989 .

32- د.محمد عبدالعزيز عجمية واحرون- التنمية الاقتصادية بين النظرية والتطبيق (النظريات - الاستراتيجيات- التمويل)- الدار الجامعية- الاسكندرية- .2117

33-اللجنة الاقتصادية والأجتماعية لغربى اسيا(تحليل الأداء الأقتصادى وتقييم النمو والأنتاجية فى المنطقة الاسكوا) العدد الرابع- الأمم امتحدة- نيورك'2115.

34- دوة محمد - الازمة المالية- رسالة ماجستير-كلية العلوم الاقتصادية - قسم المالية والمصرفية- جامعة سعد دحلب- الجزائرية-2114- 2115.

سەرچاوە کوردیەکان:

1- پ.د. محمد رؤوف سعيد - گەشەسەندنی ئابووری چین - محازەراتی ماجستێر (2115-2116) - کۆلێجی کارگێری وئابووری- زانکۆی سلێمانی.

2-علی کەندی - فەرهەنگی ڕووداوەکانی کوردستان و وڵاتانی جیهان - چاپی یەکەم -باشووری کوردستان - هەولێر -.2115

3- د.محمد خير عبدالقادر - التنمية الاقتصادية -ترجمة-حەمە كريم عبدوڵا.

سەرچاوەی ئەنتەرنێت:

1- د.عبـدالنبي اسماعيـل الطـوخي – اسـباب الازمةالماليةالحاليـة- الموقـع الكتروني:www.talmcehat.com

2- عبدالقادرمحمدمصتفى -خصائص العامةللعالم النامية الموقع - الكتروني:www.edunet.tn\ressourses.com

3- محمدومحمدعثمان -اثارالازمةالماليةعلى الدول الفقيرة- الموقع الكتروني: www.qashares.net

4- المرصـد الحزبـي للتخطـيط-اسـباباالازمةالما ليـةوالنهاذج المفسـرةلها - الموقع الكتروني:.www.arab\api-org.

5- د.محمـود علـى ابـراهيم العـامرى -ادارة الأزمـة الماليـة فـى ظـل التجربـة الأسيوية 2117 - الموقع الكتروني:www.apo-tokoyo.org